

**ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΠΕΙΡΑΙΩΣ
ΤΜΗΜΑ ΔΙΕΘΝΩΝ ΚΑΙ ΕΥΡΩΠΑΙΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ
ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΟ ΣΤΙΣ ΔΙΕΘΝΕΙΣ ΚΑΙ ΕΥΡΩΠΑΙΚΕΣ ΣΠΟΥΔΕΣ**

ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

**«ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΕΣ ΕΠΙΠΤΩΣΕΙΣ ΣΤΗΝ ΕΥΡΩΠΑΙΚΗ
ΕΝΩΣΗ ΑΠΟ ΤΗΝ ΠΑΝΔΗΜΙΑ COVID-19 ΚΑΙ
ΠΟΛΙΤΙΚΕΣ ΑΝΑΚΑΜΨΗΣ»**

Χούτα Χριστίνα-Βασιλική του Αναστασίου
Επιβλέπων καθηγητής: Ρουκανάς Σπυρίδων

Πειραιάς, Σεπτέμβριος 2021

Το έργο που εκπονήθηκε και παρουσιάζεται στην υποβαλλόμενη διπλωματική εργασία είναι αποκλειστικά ατομικό δικό μου. Όποιες πληροφορίες και υλικό που περιέχονται έχουν αντληθεί από άλλες πηγές, έχουν καταλλήλως αναφερθεί στην παρούσα διπλωματική εργασία. Επιπλέον τελώ εν γνώσει ότι σε περίπτωση διαπίστωσης ότι δεν συντρέχουν όσα βεβαιώνονται από μέρους μου, μου αφαιρείται ανά πάσα στιγμή αμέσως ο τίτλος.

(υπογραφή)

ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΕΣ ΕΠΙΠΤΩΣΕΙΣ ΣΤΗΝ ΕΥΡΩΠΑΙΚΗ ΕΝΩΣΗ ΑΠΟ ΤΗΝ ΠΑΝΔΗΜΙΑ COVID-19 ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΚΕΣ ΑΝΑΚΑΜΨΗΣ

ΧΟΥΤΑ ΧΡΙΣΤΙΝΑ-ΒΑΣΙΛΙΚΗ

Σημαντικοί όροι: COVID-19, οικονομία, Ευρωπαϊκή Ένωση, πολιτική ανασυγκρότησης

Περίληψη

Με την ανακήρυξη της COVID-19 σε πανδημία την 11^η Μαρτίου 2020 από τον ΠΟΕ η Ευρώπη κλήθηκε να αντιμετωπίσει τη δεύτερη οικονομική κρίση σε σύντομο χρονικό διάστημα μετά τη χρηματοπιστωτική κρίση του 2008, καθώς επίσης και τη μεγαλύτερη κρίση προερχόμενη από μολυσματική ασθένεια μετά την Ισπανική Γρίπη (1918-1920). Η Ευρωπαϊκή Ένωση συσπειρώθηκε με ταχείς ρυθμούς προκειμένου να αντιμετωπίσει αυτήν την πολυεπίπεδη απειλή θέτοντας σε εφαρμογή προϋπάρχοντα όργανα και μέτρα ή θεσπίζοντας άλλα αποκλειστικά για την ανάκαμψη από την πανδημία. Σκοπός της παρούσας εργασίας είναι η μελέτη των οικονομικών συνεπειών της πανδημίας της COVID-19 στα κράτη μέλη της ΕΕ, των τομέων εκείνων που φάνηκαν πιο τρωτοί απέναντι στην πανδημία και τους λόγους πίσω από αυτήν την αδυναμία, καθώς και των μέτρων που τέθηκαν σε εφαρμογή για την επιτυχή αναχαίτισή της. Τέλος, γίνονται προτάσεις αναφορικά με τη δομική αναμόρφωση της ΕΕ προκειμένου να «οικοδομηθεί» μια πιο ανθεκτική ΕΕ και να αποφευχθούν ή να προληφθούν αντίστοιχα φαινόμενα στο μέλλον.

Η μεθοδολογία που ακολουθείται στο σύνολο της διπλωματικής εργασίας είναι μια μικτή μέθοδος δευτερογενούς ανάλυσης μέσω βιβλιογραφικής ανασκόπησης, επαναχρησιμοποίησης δεδομένων, μετά-ανάλυσης και ανάλυσης τεκμηρίων με σκοπό τη μελέτη των οικονομικών συνεπειών της πανδημίας της COVID-19 στην ΕΕ. Πιο συγκεκριμένα, προκειμένου να εξεταστεί σε βάθος το ζήτημα αντλούνται πληροφορίες και υλικό τόσο από πρωτογενείς πηγές (επίσημες σελίδες οργάνων της ΕΕ, μελέτες, έρευνες), αλλά και δευτερογενείς πηγές όπως τα ευρήματα πρωτογενών ερευνών.

Τα βασικά συμπεράσματα της εργασίας είναι τα εξής: 1) παρόλο που η COVID-19 δεν είναι η πρώτη πανδημία ή φυσική/οικονομική καταστροφή με την οποία ήρθε αντιμέτωπη η Ευρώπη, ήταν η πρώτη που κλήθηκε να αντιμετωπίσει στο πλαίσιο της πολιτικής ενοποίησης και της ενιαίας αγοράς και λειτούργησε ως δοκιμασία των θεσμών, 2) Η πανδημία έφερε στο φως ή επιδείνωσαν προϋπάρχουσες οικονομικές και πολιτικές διακρίσεις, καθώς οι τομείς και οι ομάδες που επλήγησαν αντιμετώπιζαν ήδη δυσκολίες και 3) Παρόλο που η ΕΕ αντιμετώπισε άμεσα και αποτελεσματικά τις οικονομικές συνέπειες της πανδημίας χρειάζεται να παρθούν μέτρα πολιτικής και κοινωνικής αναδιάρθρωσης για την αντιμετώπιση κοινών απειλών στο μέλλον.

FINANCIAL CONSEQUENCES IN THE EUROPEAN UNION AFTER THE COVID-19 PANDEMIC AND RECOVERY POLICIES

CHOUTA CHRISTINA-VASILIKI

Key terms: COVID-19, economy, European Union, reconstruction policy

Abstract

After COVID-19 has been declared a pandemic on the 11th of March 2020 by WHO, Europe was forced to deal with the second financial crisis within a short period of time following the financial crisis of 2008 and the biggest crisis derived from an infectious disease since the Spanish Flu (1918-1920). The European Union was reacted swiftly in order to deal with this multidimensional threat implementing already existing measures and policies or establishing new ones designed specifically for rebound from the pandemic crisis. The main goal of the present paper is to study the financial consequences of the COVID-19 pandemics in the EU member states, the industries that proved to be more vulnerable towards the pandemic and the reasons behind this vulnerability and the measures implemented for its successful containment. Lastly, are expressed some proposals regarding a potential structural reform of the European Union in order to build a more resilient transnational organization and be avoided or prevented such phenomena in the future.

The methodology of the present paper is a mixed method of secondary analysis of the literature on this subject, data use, post-analysis and evidence analysis having as a main goal the study of the financial consequences of the COVID-19 pandemic in the European Union. More precisely, in order to study in-depth the phenomenon, information and data are extracted both from primary sources (official websites of the EU instruments, studies and resources) and secondary recourses such as the findings of primary resources.

The main conclusions that derive from the present paper are the following: 1) Although the COVID-19 pandemics is not the first pandemic or natural/financial disaster that Europe had to deal with, it was the first that had to overcome within the context of the European integration and single market and came to be a test for the institution, 2) The COVID-19 pandemic brought to light or worsened already existing financial or political discriminations, since the most impacted industries and groups were already facing problems and 3) Although the European Union dealt rapidly and successfully with the financial consequences of the pandemics, there is still room for measures of political and social restructuring for future occasions.

Ευχαριστίες

Θα ήθελα να ευχαριστήσω θερμά τον επιβλέποντα καθηγητή μου κ. Ρουκανά Σπυρίδων για την πολύτιμη στήριξή του κατά τη διαδικασία συγγραφής της παρούσας διπλωματικής εργασίας, καθώς και όλους τους καθηγητές του Τμήματος Διεθνών και Ευρωπαϊκών Σπουδών για τις γνώσεις και τις εμπειρίες που με βοήθησαν να αποκομίσω κατά τη φοίτησή μου στη σχολή.

Επίσης, θα ήθελα να ευχαριστήσω την οικογένειά μου και τον ευρύ μου περίγυρο για τη στήριξη και την υπομονή τους καθ' όλη τη διάρκεια των σπουδών μου, αλλά και συγγραφής της εργασίας μου.

Πίνακας περιεχομένων

Ευχαριστίες	i
Κατάσταση Ακρωνυμίων.....	4
Κατάσταση Διαγραμμάτων	5
1 Εισαγωγή.....	1
1.1 Το εξεταζόμενο θέμα	1
1.2 Σκοπός της εργασίας	1
1.3 Μεθοδολογία της εργασίας	2
1.4 Δομή της εργασίας	2
1.5 Η συνεισφορά της εργασίας	3
2 Το οικονομικό αποτύπωμα των πανδημιών και επιδημιών.....	13
2.1 Οι οικονομικές συνέπειες των πανδημιών και των επιδημιών	13
2.1.1 Οι ασύμμετρες επιπτώσεις της Μαύρης πανώλης και της Ισπανικής Γρίπης	14
2.1.2 Οικονομικές συνέπειες της Ισπανικής Γρίπης και της COVID-19: οι ομοιότητες και οι διαφορές	16
2.2 Οι οικονομικές συνέπειες των φυσικών καταστροφών	17
2.3 Σύγκριση της COVID-19 με τη χρηματοπιστωτική κρίση του 2008.....	19
2.4 Συμπεράσματα	20
3 Οικονομικές συνέπειες της COVID-19 στην Ευρωπαϊκή Ένωση	21
3.1 Οικονομικές συνέπειες της COVID-19 στην Ευρωπαϊκή Ένωση	21
3.1.1 Οι χώρες που επλήγησαν περισσότερο	21
3.1.2 Απασχόληση στην Ευρωπαϊκή Ένωση.....	22
3.1.3 Απασχόληση των νέων στην Ε.Ε. κατά τη διάρκεια της πανδημίας	24
3.1.4 Η γυναικεία απασχόληση στην ΕΕ κατά την πανδημία της COVID-19	28
3.2 Οι οικονομικές συνέπειες της COVID-19 στον τουρισμό.....	31
3.2.1 Απασχόληση στον τουρισμό στην Ε.Ε.	32
3.2.2 Οι επιπτώσεις της πανδημίας στον ευρωπαϊκό τουρισμό	33
3.2.3 Μέτρα σε ευρωπαϊκό επίπεδο.....	35
3.2.4 Προτάσεις για περαιτέρω οικονομική στήριξη.....	36
3.3 Οι οικονομικές συνέπειες της COVID-19 στις ΜμΕ.....	37
3.3.1 Οι οικονομικοί τομείς που επηρεάστηκαν από την πανδημία και οι ανησυχίες των επιχειρήσεων.....	38
3.3.2 Μέτρα της ΕΕ για την απρόσκοπτη λειτουργία των ΜμΕ	39
3.4 Συμπεράσματα	42

4 Πολιτικές Οικονομικής Ανάκαμψης στην ΕΕ.....	43
4.1 Ο Ευρωπαϊκός Μηχανισμός Σταθερότητας στη «μάχη» κατά της πανδημίας.....	44
4.1.2 Ο ρόλος της Ευρωπαϊκής Τράπεζας Επενδύσεων και η σύσταση του Πανευρωπαϊκού Ταμείου Εγγυήσεων	44
4.1.3 Αξιολόγηση της δράσης του Ευρωπαϊκού και Πανευρωπαϊκού Ταμείου Επενδύσεων	46
4.2 Το ευρωπαϊκό μέσο προσωρινής στήριξης για τον μετριασμό των κινδύνων ανεργίας σε κατάσταση έκτακτης ανάγκης (SURE)	46
4.2.1 Συστήματα Μειωμένου Ωραρίου Εργασίας στο πλαίσιο του SURE	47
4.2.2 Αποτελεσματικότητα του προγράμματος SURE	50
4.3 Νομισματική πολιτική της ΕΚΤ	50
4.3.1 Νομισματική πολιτική της ΕΚΤ προ COVID-19	50
4.3.2 Μέτρα της ΕΚΤ για την αντιμετώπιση των συνεπειών της COVID-19.....	51
4.3.3 Μέτρα νομισματικής πολιτικής.....	52
4.3.4 Μέτρα τραπεζικής εποπτείας.....	54
4.4 Συμπεράσματα	55
5 Πολιτικές και Μέτρα Ανάκαμψης	56
5.1 Προκλήσεις στη Διαδικασία Χάραξης Πολιτικής.....	56
5.1.1 Το πρόγραμμα Next Generation EU και η φορολογική πολιτική.....	58
5.2 Διαδικασίες πτώχευσης	58
5.3 Ανακατανομές στην αγορά εργασίας	59
5.4 Συμπεράσματα	59
6 Συμπεράσματα	60
7 Βιβλιογραφικές αναφορές	62

Κατάσταση Ακρωνυμίων

ΕΕ	Ευρωπαϊκή Ένωση
ΕΤΕΠ	Ευρωπαϊκή Τράπεζα Επενδύσεων
ΕΚΤ	Ευρωπαϊκή Κεντρική Τράπεζα
ΜμΕ	Μικρομεσαίες Επιχειρήσεις
SURE	Μέσο προσωρινής στήριξης για τον μετριασμό των κινδύνων ανεργίας σε κατάσταση έκτακτης ανάγκης
ΕΜΣ	Ευρωπαϊκός Μηχανισμός Σταθερότητας
ΕΤαΕ	Ευρωπαϊκό Ταμείο Επενδύσεων
ΣΒΑ	Στόχοι Βιώσιμης Ανάπτυξης

Κατάσταση Διαγραμμάτων

Διάγραμμα 1: Ποσοστά ανεργίας 2013-2020	27
Διάγραμμα 2: Ποσοστά ανεργίας το τελευταίο τετράμηνο το 2020 σε κράτη μέλη της ΕΕ	28
Διάγραμμα 3: Ποσοστό γυναικών που απασχολούνται στον τομέα των υπηρεσιών σε 5 κράτη μέλη της ΕΕ	31

1 Εισαγωγή

1.1 Το εξεταζόμενο θέμα

Η παρούσα διπλωματική εργασία εστιάζει στις οικονομικές συνέπειες της πανδημίας της COVID-19 στην Ευρωπαϊκή Ένωση και τις πολιτικές ανάκαμψης που υιοθετήθηκαν από τα όργανα της ΕΕ και από τις εθνικές κυβερνήσεις των κρατών μελών από το πρώτο κύμα της πανδημίας έως και την περίοδο σύνταξης αυτής της εργασίας κατά την οποία διανύουμε το τέταρτο κύμα.

Ποιες οι μακροοικονομικές επιπτώσεις της πανδημίας; Ποιοι τομείς της οικονομίας και ποια κράτη μέλη επλήγησαν περισσότερο και γιατί; Ποιοι ευρωπαϊκοί μηχανισμοί τέθηκαν σε εφαρμογή για την αναχαίτιση της οικονομικής κρίσης; Πόσο επιτυχείς είναι; Ποιες είναι οι δομικές αλλαγές που θα πρέπει να γίνουν για μια επιτυχημένη πολιτική ανασυγκρότησης; Αυτά είναι τα ερωτήματα στα οποία θα αποπειραθεί να δώσει απάντηση η παρούσα διπλωματική εργασία προκειμένου να γίνει μια ενδελεχής αποτίμηση του οικονομικού αποτυπώματος της πανδημίας της COVID-19 στην Ευρωπαϊκή Ένωση και τα κράτη μέλη της. Προηγουμένως όμως, θα μελετηθούν οι οικονομικές συνέπειες των πανδημιών εν γένει, καθώς και οι διαφορές τους από λοιπές οικονομικές καταστροφές στον Ευρωπαϊκό χώρο.

1.2 Σκοπός της εργασίας

Σκοπός της παρούσας εργασίας είναι η εις βάθος μελέτη και περιγραφή της απειλής της πανδημίας της COVID-19 στην ΕΕ των οικονομικών συνεπειών που επιφέρει, καθώς και των μηχανισμών που τέθηκαν σε εφαρμογή τόσο μονομερώς σε εθνικό επίπεδο όσο και σε ευρωπαϊκό επίπεδο για την επιτυχή αντιμετώπιση της οικονομικής ύφεσης.

Δευτερευόντως, η παρούσα εργασία στοχεύει στη συλλογή στοιχείων και την παράθεσή τους προκειμένου να αποτελέσουν πηγή πληροφοριών για όσους ενδιαφέρονται για το υπό εξέταση ζήτημα.

1.3 Μεθοδολογία της εργασίας

Η μεθοδολογία που ακολουθείται στο σύνολο της διπλωματικής εργασίας είναι μια μικτή μέθοδος δευτερογενούς ανάλυσης μέσω βιβλιογραφικής ανασκόπησης, επαναχρησιμοποίησης δεδομένων, μετα-ανάλυσης και ανάλυσης τεκμηρίων με σκοπό τη μελέτη του φαινομένου της πανδημίας του κορωνοϊού στην Ε.Ε. Πιο συγκεκριμένα, προκειμένου να εξεταστεί σε βάθος το ζήτημα αντλούνται πληροφορίες και υλικό τόσο από πρωτογενείς πηγές (επίσημες σελίδες οργάνων της Ε.Ε., μελέτες, έρευνες), αλλά και δευτερογενείς πηγές όπως τα ευρήματα πρωτογενών ερευνών

1.4 Δομή της εργασίας

Στο δεύτερο κεφάλαιο θα επιχειρηθεί να γίνει μια αναλυτική αναφορά στις βραχυπρόθεσμες και μακροπρόθεσμες μακροοικονομικές συνέπειες του φαινομένου των πανδημιών και η κατάδειξη των σημείων εκείνων που τις διαφοροποιούν από άλλες οικονομικές καταστροφές όπως οι χρηματοπιστωτικές κρίσεις ή οι φυσικές καταστροφές.

Το τρίτο κεφάλαιο εστιάζει στην πανδημία της COVID-19, τις κοινωνικοοικονομικές του διαστάσεις και την οικονομική ύφεση που την ακολούθησε στην Ευρωπαϊκή Ένωση. Εξετάζεται ο διαφορετικός βαθμός κατά τον οποίον χτυπήθηκαν τα κράτη μέλη της Ε.Ε., καθώς και τα κριτήρια που οδήγησαν στις άνισες οικονομικές επιπτώσεις, ενώ γίνεται αναφορά στους τομείς της οικονομίας και τις κοινωνικές ομάδες στις οποίες η πανδημία είχε το μεγαλύτερο αντίκτυπο δίνοντας έμφαση στην απασχόληση εν γένει στην ΕΕ, στον τουρισμό, στις μικρομεσαίες επιχειρήσεις και την ψηφιοποίησή τους.

Στο τέταρτο κεφάλαιο θα μελετηθούν τα μέτρα αντιμετώπισης που ελήφθησαν για την αντιμετώπιση των συνεπειών της πανδημίας τόσο μονομερώς από τις εθνικές κυβερνήσεις των κρατών μελών όσο και από την Ευρωπαϊκή Ένωση κατά το πρώτο έως και το τέταρτο κύμα το οποίο βιώνουμε έως και τη στιγμή συγγραφής της παρούσας έρευνας

Εν συνεχεία, το πέμπτο κεφάλαιο συγκεντρώνει τις προτεινόμενες δομικές αλλαγές σε επίπεδο διακυβέρνησης και τις πολιτικές ανασυγκρότησης που πρέπει να

ακολουθηθούν προκειμένου να ξεπεραστεί η οικονομική ύφεση και η Ευρωπαϊκή οικονομία να μπει σε τροχιά ανάκαμψης.

Στο έκτο και τελευταίο κεφάλαιο, διατυπώνονται τα συμπεράσματα της έρευνας αναφορικά με τις οικονομικές επιπτώσεις της πανδημίας της COVID-19 στην Ε.Ε. και την αποτελεσματικότητα των μηχανισμών που τέθηκαν σε εφαρμογή άμεσα, αλλά και σε βάθος χρόνου, ενώ παρατίθεται και μια συνοπτική αξιολόγησή τους βάσει των αποτελεσμάτων που επέφεραν.

1.5 Η συνεισφορά της εργασίας

Οι βασικοί λόγοι διερεύνησης του θέματος πέραν του ενδιαφέροντος από επιστημονικής σκοπιάς είναι το γεγονός ότι αποτελεί ένα ιδιάζων ζήτημα της επικαιρότητας, το οποίο έχει απασχολήσει και απασχολεί τη διεθνή κοινότητα στο σύνολό της, αλλά και το γεγονός ότι είναι η πρώτη φορά που λαμβάνονται αποφάσεις πολυμερώς και αναπτύσσονται πολιτικές στα πλαίσια ενός ιδιαίτερου πολιτικού μορφώματος όπως αυτό της Ευρωπαϊκής Ένωσης.

Η μελέτη της παγκόσμιας υγειονομικής κρίσης της COVID-19 και των κοινωνικο-οικονομικών συνεπειών της στα κράτη μέλη της Ε.Ε. θα μπορέσει να καταδείξει το κατά πόσο η ευρωπαϊκή ολοκλήρωση και οι μηχανισμοί οικονομικής στήριξης που είτε προϋπήρχαν είτε συστάθηκαν για την αντιμετώπιση της πανδημίας αποτέλεσαν αρωγό ή τροχοπέδη και εάν αποδείχτηκαν αποτελεσματικά. Η παρούσα εργασία θα συμβάλει όχι μόνο στην εμβάθυνση και κατανόηση των ισχυουσών μακροοικονομικών συνθηκών, αλλά το θα μπορεί να αποτελέσει και υλικό για σύγκριση με μελλοντικά αντίστοιχα φαινόμενα.

Βιβλιογραφική Ανασκόπηση

Το ξέσπασμα της πανδημίας της COVID-19 πυροδότησε την εκρηκτική αύξηση της βιβλιογραφίας τόσο αναφορικά με τις υγειονομικές διαστάσεις του φαινομένου όσο και τις πολιτικοοικονομικές. Λαμβάνοντας υπόψη ότι η παρούσα πανδημία δεν είναι η μοναδική που ταλάνισε ανά τους αιώνες την υφήλιο, είναι λογικό πολλοί προκειμένου να την κατανοήσουν καλύτερα να ανατρέξουν στη βιβλιογραφία που αφορά σε παλαιότερη βιβλιογραφία. Εντούτοις, αυτό το εγχείρημα αποδεικνύεται αρκετά δύσκολο, καθώς η βιβλιογραφία για τις οικονομικές συνέπειες από προηγούμενες πανδημίες μεγάλης κλίμακας όπως η Μαύρη Πανώλη και η Ισπανική Γρίπη είναι ιδιαίτερα περιορισμένη.

Κάμπτοντας τα παραπάνω εμπόδια, οι Oscar Jorda, Sanjay R. Singh και Alan M. Taylor (2020) θέλησαν να καταδείξουν τις μακροοικονομικές συνέπειες των πανδημιών εν γένει. Μελετώντας την περιορισμένη βιβλιογραφία για τις μεγαλύτερες έως τώρα πανδημίες στην Ευρώπη (Μαύρη Πανώλη και Ισπανική Γρίπη) και θέλοντας να κάνουν τη σύνδεση με την παρούσα εστιάζουν στα ποσοστά απόδοσης περιουσιακών στοιχείων και τις πραγματικές αποδοχές με τα πρώτα να είναι αρκετά χαμηλότερα από ό, τι υπό κανονικές συνθήκες και τα δεύτερα επίσης χαμηλά, αλλά σε μικρότερο βαθμό. Με το ίδιο ζήτημα καταπιάνονται και οι Barro, Ursua, και Weng (2020), καταλήγοντας στα ίδια συμπεράσματα, εστιάζοντας βέβαια κυρίως στην Ισπανική Γρίπη προσπαθώντας να προβλέψουν τις συνέπειες της COVID-19 και καταλήγοντας στο συμπέρασμα ότι βραχυπρόθεσμα επηρεάστηκε τόσο η τιμή του ΑΕΠ όσο και οι τιμές των αποθεμάτων, ο πληθωρισμός όπως και η κατανάλωση βάσει ενός δείγματος 43 χωρών.

Σύμφωνα με τον Richard Burdekin, ο οποίος μελετά τις οικονομικές συνέπειες της Ισπανικής Γρίπης τόσο στις ΗΠΑ όσο και στην Ευρώπη, υπάρχει μια γενικότερη οικονομική ύφεση που ακολουθεί το φαινόμενο με την Ευρώπη να αντιμετωπίζει μεγαλύτερες συνέπειες σε ό, τι αφορά στην τιμή του ΑΕΠ, στους πραγματικούς μισθούς και τις τιμές των αποθεμάτων, ενώ οι ΗΠΑ αντιμετώπισαν κυρίως πρόβλημα στην αγορά εργασίας.

Οι Sergio Correia, Stephan Luck και Emil Verner (2020) εξετάζουν τις οικονομικές συνέπειες των μη φαρμακευτικών παρεμβάσεων κατά την Ισπανική Γρίπη τόσο βραχυπρόθεσμα όσο και μακροπρόθεσμα. Σύμφωνα με τα συμπεράσματα της έρευνας, οι μη φαρμακευτικές παρεμβάσεις κατάφεραν να μειώσουν τα ποσοστά θνησιμότητας, ενώ βραχυπρόθεσμα δεν διαφαίνονται

τεράστιες αποκλίσεις όσον αφορά στις συνέπειες των πόλεων που εφάρμοσαν αμεσότερα και αυστηρότερα μέτρα. Μακροπρόθεσμα εντούτοις, οι πόλεις εκείνες που έδρασαν νωρίτερα άρχισαν να ξεπερνούν τις συνέπειες νωρίτερα (1919).

Εν συνεχεία, οι Chang Ma, John Rogers, και Sili Zhou μελετούν τις συνέπειες πανδημιών και επιδημιών στην οικονομία και πιο συγκεκριμένα 6 υγειονομικών φαινομένων: της Ισπανικής Γρίπης, της SARS, της H1N1, της MERS, του Ebola και της Zika. Σύμφωνα με τα ευρήματα το ΑΕΠ των χωρών που επηρεάζονται πέφτει κατά 3% σε σχέση με τις χώρες που δεν επηρεάζονται, αλλά η διαδικασία ανάκαμψης είναι ταχεία. Σημαντικές είναι και οι επιπτώσεις σε εμπόριο, επενδύσεις και κατανάλωση των οποίων η ανάκαμψη παρόλο που είναι ταχεία απαιτεί ένα χρονικό διάστημα για να προσεγγίσει τα προ πανδημίας επίπεδα. Τέλος, αποδεικνύεται ότι οι πανδημίες φέρνουν στο φως προϋπάρχουσες διακρίσεις, καθώς είναι οι λιγότερο μορφωμένοι και οι γυναίκες που αντιμετωπίζουν μεγαλύτερα προβλήματα απασχόλησης.

Ο Guido Alfani εξετάζει τις οικονομικές συνέπειες της Μαύρης Πανώλης στις χώρες της Μεσογείου, εστιάζοντας στο ασύμμετρο του χαρακτήρα αυτής της απειλής. Μέσω της μελέτης του διαφαίνεται η συσχέτιση της πανδημίας με τις πληθυσμιακές μεταβολές στον ευρωπαϊκό χώρο, τις οικονομικές αποκλίσεις μεταξύ των κρατών όπως και τις περιοχές που επλήγησαν περισσότερο. Ταυτόχρονα, οι C. Vladimir Rodríguez-Caballero και J. Eduardo Vera-Valdés αποπειρώνται με τη χρήση οικονομετρικών εργαλείων (όπως η μέθοδος που προτάθηκε από τους Bai και Perron και εκείνη των Martins και Rodriguez) να καταδείξουν τις πιθανές μακροπρόθεσμες οικονομικές συνέπειες της COVID-19 επί τη βάση των συνεπειών της Μαύρης Πανώλης στο ΑΕΠ των χωρών και την απασχόληση.

Οι Elizabeth Brainerd και Mark V Siegler από την άλλη, μελέτησαν τις επιπτώσεις της Ισπανικής Γρίπης (1918-1920) στις πληθυσμιακές ομάδες και την οικονομία των ΗΠΑ λαμβάνοντας υπόψη πολλούς παράγοντες μεταξύ άλλων η γεωγραφία, το εισόδημα ο βαθμός αστικοποίησης, το ανθρώπινο κεφάλαιο, το κλίμα, η δουλειά και η τομεακή σύνθεση της παραγωγής. Το συμπέρασμα στο οποίο κατέληξαν ήταν ότι οι επιπτώσεις αυτού του εξωγενούς σοκ, που έπληττε κυρίως τις παραγωγικές ηλικίες, ήταν ιδιαίτερα μεγάλο όσον αφορά στη διαπολιτειακή αύξηση του κατά κεφαλήν εισοδήματος. Με την ίδια θεματική καταπιάνεται και ο Thomas A. Garrett (2007), ο οποίος βασιζόμενος στον τύπο της εποχής ή σε βιβλιογραφία που εστιάζει στις οικονομικές συνέπειες της Ισπανικής Γρίπης σε τοπικό ή περιφερειακό

επίπεδο καταδεικνύει τις άμεσες συνέπειες του φαινομένου στην οικονομία των νοικοκυριών, αλλά και στις δαπάνες του δημοσίου για την αντιμετώπισή του.

Οι Vikrant Panwar και Subir Sen θέλοντας να συνεισφέρουν στη σχετικά περιορισμένη βιβλιογραφία αναφορικά με τις βραχυπρόθεσμες και μεσοπρόθεσμες οικονομικές συνέπειες των φυσικών καταστροφών, μελέτησαν τέσσερα είδη εξ αυτών τόσο σε αναπτυσσόμενες όσο και αναπτυσσόμενες οικονομίες καταλήγοντας στο συμπέρασμα ότι οι συνέπειες των φυσικών καταστροφών διαφέρουν ανά τομέα της οικονομίας και ότι οι αναπτυσσόμενες χώρες πλήττονται σε μεγαλύτερο βαθμό. Μελετώντας το ίδιο ζήτημα από διαφορετική οπτική μέσω της μεθόδου ECLAC, οι Mark Pelling, Alpaslan Ozerdem και Sultan Barakat σημειώνουν τις επιπτώσεις των φυσικών καταστροφών διαφορετικής προέλευσης, την εσφαλμένη προβολή αποκλειστικά των καταστροφών σε επίπεδο υποδομών αγνοώντας το ανθρώπινο κεφάλαιο και τα νοικοκυριά, υπογραμμίζοντας ότι παρόλο που η μεταπανδημική περίοδος είναι καλή για απόκτηση ξένου κεφαλαίου μέσω πληρωμών ανασφάλισης, εμβασμάτων, διεθνούς βοήθειας έκτακτης ανάγκης και αναπτυξιακής βοήθειας, το οποίο όμως δεν επαρκεί για την επιθυμητή οικονομική ανάκαμψη. Επίσης, οι Stéphane Hallegatte και Valentin Przulski ορίζουν το κόστος των φυσικών καταστροφών προτείνοντας μηχανισμούς που το εξηγούν, ενώ παραθέτουν τους λόγους για τους οποίους πρέπει να εξετάζονται τόσο οι άμεσες όσο και οι έμμεσες συνέπειές τους.

Από την άλλη, οι Carmen M. Reinhart και Kenneth S. Rogoff (2009) εξετάζουν ενδελεχώς τις συνέπειες των χρηματοπιστωτικών κρίσεων. Πιο συγκεκριμένα, στην έρευνα εξετάζεται ο βαθμός ύφεσης που ακολουθεί τις χρηματοπιστωτικές κρίσεις όπως και το βάθος και η διάρκεια της κατάρρευσης της αγοράς, που είναι μεγάλα, ενώ υπάρχει άμεση σύνδεση ανάμεσα στις τραπεζικές κρίσεις και στη μείωση της απασχόλησης και της παραγωγής. Τέλος, υπογραμμίζεται η κατακόρυφη αύξηση του κυβερνητικού χρέους. Ο Marc-Olivier Strauss-Kahn (2020) κάνει τη σύνδεση ανάμεσα στη χρηματοπιστωτική κρίση του 2008 και τις οικονομικές συνέπειες της COVID-19 υπογραμμίζοντας τόσο τις ομοιότητες όσο και τις διαφορές.

Εν συνεχεία, οι David Gray, Anik Islam και Suraiya Jabeen Bhuiyan φέρουν στο φως στοιχεία αναφορικά με τις επιπτώσεις των μέτρων κοινωνικής αποστασιοποίησης που εφαρμόστηκαν κατά τη διάρκεια της πανδημίας σε πολίτες και στην οικονομία ευρύτερα τονίζοντας τη διατάραξη των αλυσίδων εφοδιασμού όπως και της απασχόλησης ταυτόχρονα με την επικράτηση ενός συναισθήματος

αβεβαιότητας όσον αφορά στις επενδύσεις- το οποίο πλήττει βαθύτερα την αγορά από τον ίδιο τον ιδό- και της τηλεργασίας.

Ο André Sapir μελέτησε τους λόγους για τους οποίους ορισμένα κράτη της ΕΕ επηρεάστηκαν περισσότερο από άλλα εξετάζοντας τέσσερις βασικούς παράγοντες: την αυστηρότητα των lockdown, τη δομή των εθνικών οικονομιών, τη φορολογική ικανότητα των κυβερνήσεων να αντιμετωπίσουν την πιθανή οικονομική ύφεση, καθώς και την ποιότητα της διακυβέρνησης. Σύμφωνα με τα ευρήματα όλα τα παραπάνω είναι ιδιαίτερα σημαντικά εκτός από την ικανότητα των κρατών να δανείζονται. Επίσης, εξετάζονται ενδελεχώς οι λόγοι για τους οποίους οι χώρες της Μεσογείου χτυπήθηκαν βαρύτερα από την πανδημία από οικονομικής σκοπιάς, κάτι για το οποίο ευθύνονταν κατά κόρον οι τομείς βασικής απασχόλησης των πολιτών. Παράλληλα, οι Konstantinos Poulidakas και Jiri Branka χρησιμοποιώντας δεδομένα από τον Cedefop μελετούν τις ασύμμετρες επιπτώσεις τις πανδημίας όχι μόνο ανά τομέα απασχόλησης, αλλά και κοινωνικών ομάδων. Σύμφωνα με τα ευρήματα ένα ποσοστό της τάξης του 23% της εργατικής δύναμης της ΕΕ βρίσκεται σε κίνδυνο απώλειας της εργασίας του, καθώς ανήκει σε ευάλωτες ομάδες (μη μορφωμένοι, νέοι, αλλοδαποί, γυναίκες, ηλικιωμένοι ή άτομα που εργάζονται σε μικρές επιχειρήσεις. Στα ίδια συμπεράσματα κατέληξαν και οι Marta Fana, Sergio Torrejón Pérez και Enrique Fernández-Macías, των οποίων βέβαια, η έρευνα εστίαζε σε τρεις χώρες (Ισπανία, Ιταλία και Γερμανία).

Επιπροσθέτως, οι Juan C. Palomino, Juan G. Rodríguez και Raquel Sebastian μελετούν την ικανότητα των εργαζομένων να δουλεύουν με το καθεστώς τηλεργασίας βάσει ενός δείκτη (Lockdown Working Ability index) βάσει της αναγκαιότητας ή μη φύσης της εργασίας τους. Σύμφωνα με τα ευρήματα, είναι πιθανή η άμιση απώλεια εισοδημάτων ανά την Ευρώπη όπως επίσης και του επιπέδου φτώχειας σε δύο σενάρια, ανάλογα με τη διάρκεια του lockdown. Όπως είναι αναμενόμενο, οι χώρες του Νότου είναι πολύ πιο ευάλωτες από τις χώρες της βόρειας και κεντρικής Ευρώπης. Ταυτόχρονα, οι Jean-Noel Barrot, Basile Grassi, και Julien Sauvagnat μελετούν τις οικονομικές επιπτώσεις της COVID-19 ανά τομέα της οικονομίας σε σχέση με τη μείωση της παραγωγής στη Γαλλία, συμπεραίνοντας ότι οι περισσότεροι πληττόμενοι τομείς είναι αυτοί που δεν είναι άμεσα συνδεδεμένοι με το κομμάτι της παραγωγής. Τέλος, ενδιαφέρον παρουσιάζει και η έρευνα των Jonathan I. Dingel και Brent Neiman, οι οποίοι με τη χρήση ερωτηματολογίων αναζητούν το ποσοστό των εργασιών που μπορούν να πραγματοποιηθούν από το σπίτι, καταλήγοντας στο συμπέρασμα ότι το 37% των εργασιών στις ΗΠΑ μπορούν να πραγματοποιηθούν

από απόσταση –με κάποιες διαφοροποιήσεις ανά τομέα-, ενώ διαπιστώνεται πως πραγματοποιούνται κυρίως σε αναπτυσσόμενες και όχι αναπτυσσόμενες οικονομίες.

Στη συνέχεια, παρατηρείται μια αύξηση όσον αφορά στη βιβλιογραφία που εστιάζει σε ζητήματα απασχόλησης σε συγκεκριμένες κοινωνικο-οικονομικές ομάδες κατά τη διάρκεια της πανδημίας. Σε αυτήν την κατηγορία ανήκει η έρευνα από τον Theodore Varvaressos-Drosos, ο οποίος μελετά το προϋπάρχον πρόβλημα της νεανικής ανεργίας στην ΕΕ, το οποίο κορυφώθηκε κατά τη διάρκεια της πανδημίας όπως επίσης και τα μέτρα και τις προτάσεις για την αντιμετώπιση του φαινομένου, ένα εκ των οποίων είναι το Next Generation EU. Στο τελευταίο αυτό μέτρο και τις μακροοικονομικές του συνέπειες επικεντρώνεται και η έρευνα των Krzysztof Bańkowski, Marien Ferdinandusse, Sebastian Hauptmeier, Pascal Jacquinet και Vilém Valenta.

Μια δεύτερη κοινωνική ομάδα και οι συνέπειες που αντιμετωπίζει λόγω της πανδημίας που εξετάζεται στην παρούσα εργασία είναι οι γυναίκες. Σύμφωνα με τους Titan Alon Matthias, Doepke, Jane Olmstead-Rumsey και Michèle Tertilt και την ποσοτική τους ανάλυση, είναι η πρώτη φορά που η οικονομική ύφεση και η ανεργία επηρέασαν σε μεγαλύτερο βαθμό τις γυναίκες από τους άνδρες, κάτι που συνέβη λόγω των οικονομικών τομέων στους οποίους απασχολούνται. Μέσω της μελέτης αποδεικνύεται ότι τα παραπάνω επηρεάζουν τα νοικοκυριά, αμβλύνουν το χάσμα που υπάρχει αναφορικά με τους μισθούς των δύο φύλων και επηρεάζουν τις νόρμες που υπάρχουν για τα φύλα. Το ίδιο ζήτημα εξετάζουν οι Zsuzsa Blaskó, Eleni Papadimitriou και Anna Rita Rita Manca, οι οποίες, βέβαια, εστιάζουν στις εργασιακές δυσκολίες με τις οποίες ήρθαν αντιμέτωπες οι γυναίκες λόγω του κλεισίματος των σχολείων.

Με το ζήτημα της απασχόλησης των γυναικών ασχολούνται και οι Rose Cook και Damian Grimshaw, οι οποίοι εστιάζουν στην πιθανότητα η παρούσα πανδημία να χειροτερέψει το τοπίο αναφορικά με την απασχόληση των γυναικών, ενώ ταυτόχρονα εξετάζονται τα μέτρα που ελήφθησαν σε ευρωπαϊκό επίπεδο για την αντιμετώπισή τους. Με το ίδιο ζήτημα ασχολήθηκαν και οι Paola Profeta, Ximena και Calo Roberto Occhiuzzi, οι οποίοι βέβαια έδωσαν έμφαση στις πολιτικές αντιμετώπισης.

Όσον αφορά στην επίδραση της πανδημίας στον τουρισμό της ΕΕ, οι Marques Santos, A. Madrid González, C. Haegeman και K. Rainoldi, A. μελέτησαν και ποσοτικοποίησαν τις πιθανές αλλαγές στον τομέα του τουρισμού κατά το καλοκαίρι και το φθινόπωρο του 2020, απόρροια των μέτρων κοινωνικής

αποστασιοποίησης και άλλων παραγόντων ψυχολογικής και οικονομικής φύσης. Στην έρευνα διατυπώνονται τρία πιθανά σενάρια, τα οποία ανάλογα με την πορεία εξάπλωσης του ιού αποτυπώνουν το αντίστοιχο ποσοστό εργασιών που βρίσκονται σε κίνδυνο, ενώ στο τέλος, προτείνονται πολιτικές ανάκαμψης. Στις πολιτικές ανάκαμψης του τουρισμού εστιάζουν και τα Ηνωμένα Έθνη (2020), προτείνοντας αλλαγές που θα αυξήσουν την αποδοτικότητα και εμπιστοσύνη στις επιχειρήσεις, στα νοικοκυριά, αλλά και στον τομέα του πολιτισμού.

Ένας ακόμη νευραλγικός οικονομικός τομέας με τον οποίο ασχοληθήκαμε και για τον οποίο έχει αυξηθεί και συνεχίζει να αυξάνεται η βιβλιογραφία είναι οι συνέπειες της COVID-19 στις ΜμΕ που αποτελούν και τη βασική μορφή επιχειρήσεων στην ΕΕ. Οι Anuj Kumar και Nishu Ayedee στη μελέτη τους ασχολούνται με πέντε σημαντικά προβλήματα με τα οποία ήρθαν αντιμέτωπες οι ΜμΕ: οι απολύσεις εργαζομένων, η προστασία της υγείας τους, η οικονομική κρίση, η πτώση των πωλήσεων και η πτώση της ζήτησης. Βασιζόμενοι στα μοντέλα TAM και UTAUT προτείνουν λύσεις για τη διάσωση των επιχειρήσεων που σχετίζονται με την ψηφιοποίησή τους, την αύξηση αυτοματισμών, τη στροφή στο ηλεκτρονικό εμπόριο και την ορθή χρήση των πλατφόρμων κοινωνικής δικτύωσης. Παράλληλα, ο Sallousse Abdelkrim με τη βοήθεια ερευνών και στατιστικών στοιχείων, εξερευνά τις δυσκολίες με τις οποίες ήρθαν αντιμέτωπες οι ΜμΕ που αφορούν στη μείωση παραγωγής και κατανάλωσης και κυρίως στην ανάγκη ενέσεων ρευστότητας για την απρόσκοπτη λειτουργία τους. Τέλος, προτείνεται η παύση πληρωμών ορισμένων υποχρεώσεών τους για ένα διάστημα και η άμεση ψηφιοποίησή τους. Με το ίδιο ζήτημα ασχολούνται και οι Luis Pedauga, Francisco Sáez και Blanca L. Delgado-Márquez εστιάζοντας στην Ισπανία.

Στο ζήτημα της ψηφιοποίησης των ΜμΕ επικεντρώνεται και η έρευνα της Olena Unarova, η οποία μελετά τον βαθμό ψηφιοποίησης των επιχειρήσεων στις χώρες της Ανατολικής Εταιρικής Σχέσης (ΑΕΣ), του βασικού λόγους που επιβράδυναν την είσοδό τους στον ψηφιακό κόσμο, ενώ προτείνονται λύσεις και μελετώνται πιθανοί κίνδυνοι για την μετά COVID-19 εποχή.

Εν συνεχεία, οι Jill Juergensen, José Guimón και Rajneesh Narula όπως και η European Cluster Collaboration Platform μελετούν τους τομείς που κατά κόρον επλήγησαν, καθώς και τον βαθμό δυσκολιών που αντιμετώπισαν.

Οι Pierre-Olivier Gourinchas, Şebnem Kalemlı-Özcan, Veronika Penciakova και Nick Sander χρησιμοποιούν δεδομένα σε επίπεδο επιχείρησης, τα οποία αντλούν

από 17 χώρες προκειμένου να υπολογίσουν τη ζημία που θα υφίσταντο οι ΜμΕ απουσία κυβερνητικής στήριξης. Σύμφωνα με τα δεδομένα ένα ποσοστό της τάξης του 9,1% των ΜμΕ –που αντιστοιχεί στο 4,6% της απασχόλησης στον ιδιωτικό τομέα- θα είχε πρόβλημα βιωσιμότητας και οι πτωχεύσεις θα διπλασιάζονταν, ενώ θα υπήρχαν διαφοροποιήσεις ανάμεσα στις πληττόμενες επιχειρήσεις ανά τομέα και περιοχή. Την ίδια θεματική μελετά και ο ΟΟΣΑ εστιάζοντας στους πιο ευάλωτους τομείς όπου εντοπίζονται ΜμΕ και τις συνέπειες αυτού του χαρακτηριστικού τους.

Με τη σειρά τους, οι Ikmal Adian, Djeneba Doumbia, Neil Gregory, Alexandros Ragoussis Aarti Reddy και Jonathan Timmi διατύπωσαν την άποψη ότι οι ΜμΕ σε οποιονδήποτε κλάδο αντιμετωπίζουν μεγαλύτερο πρόβλημα με τις πωλήσεις και τη ρευστότητα από τις αντίστοιχες μεγάλες, ενώ οι τάχιστα αναπτυσσόμενες είναι αμυδρά πιο ευνοημένες χωρίς να σημαίνει ότι δεν αντιμετωπίζουν προβλήματα με τις αλυσίδες εφοδιασμού. Γίνεται, επίσης, αναφορά στους τρόπους παροχής ρευστότητας δεδομένου ότι οι τράπεζες σπανίως αποτελούν την πρώτη επιλογή.

Τέλος, οι Marko KUKANJA, Tanja PLANINC και Marijana SIKOŠEK μελετούν τις πρακτικές διαχείρισης κρίσεων στις ΜμΕ που δραστηριοποιούνται στον τουρισμό και πιο συγκεκριμένα σε ταξιδιωτικά γραφεία, στον επισιτισμό και τη φιλοξενία με τη βοήθεια διαδικτυακών ερωτηματολογίων. Σύμφωνα με τα αποτελέσματα της έρευνας, οι ΜμΕ εστιάζουν κατά βάση στο εργατικό δυναμικό, τον έλεγχο κόστους, τις πρακτικές προώθησης και υποστήριξη οργάνωσης.

Μεγάλος είναι επίσης ο όγκος βιβλιογραφίας αναφορικά με τα μέτρα που ελήφθησαν σε επίπεδο ΕΕ για την αντιμετώπιση της πανδημίας της COVID-19. Πέραν από πρωτογενείς πηγές όπως η σελίδα της ΕΚΤ και του ΕΤΕ, οι Judith Clifton, Daniel Díaz-Fuentes, David Howarth και Helen Kavvadia μελετούν τον ρόλο που διαδραμάτισε η Ευρωπαϊκή Τράπεζα Επενδύσεων, τα μέτρα που έλαβε, τους δικαιούχους της χρηματοδότησης, ενώ αξιολογούν την αποτελεσματικότητα των παραπάνω μέτρων. Σε αξιολόγηση των μέτρων που έλαβε η ΕΕ προέβη και ο Tobias Tesche, τόσο μέσω του Ευρωπαϊκού Μηχανισμού Σταθερότητας, της Ευρωπαϊκής Τράπεζας Επενδύσεων, καθώς και της Ευρωπαϊκής Κεντρικής Τράπεζας.

Οι Pablo Aguilar, Óscar Arce, Samuel Hurtado, Jaime Martínez-Martín, Galo Nuño και Carlos Thomas επικεντρώνονται στη νομισματική πολιτική της ΕΚΤ τόσο προ της πανδημίας της COVID-19 όσο και κατά τη διάρκεια τόσο στην Ισπανία όσο και στην υπόλοιπη ΕΕ, ενώ με τη χρήση ποικίλων ποσοτικών εργαλείων αναλύει τις

πιθανές οικονομικές συνέπειες του σημαντικότερο μέτρου που έλαβε η ΕΚΤ, που δεν είναι άλλο από το PEPP. Παράλληλα, τη νομισματική πολιτική της ΕΕ και της ΕΚΤ μελέτησαν και οι Christy Ann Petit και οι Pierpaolo BENIGNO, Paolo CANOFARI, Giovanni DI BARTOLOMEO, Marcello MESSORI, ενώ με το PEPP ασχολήθηκαν ενδελεχέστερα οι Carla Stamegna και Angelos Delivorias, Hernández de Cos και Sebastian Grund.

Η Christina Kattami, από την άλλη, ερευνά το νέο όργανο που συστάθηκε αποκλειστικά για την αντιμετώπιση της πανδημίας και τη χορήγηση βοήθειας σε ΜμΕ και νοικοκυριά, το SURE, την εφαρμογή συστημάτων μειωμένου ωραρίου εργασίας, καθώς και της υψηλής αποτελεσματικότητάς και των δύο. Με τη μελέτη των συστημάτων μειωμένου ωραρίου εργασίας ασχολήθηκαν και Α. Arpaia, Ν. Curci, Ε. Meyermans, J. Peschner και F. Pierini, οι Torsten Mueller και Thorsten Schulten, καθώς και Giulia Giurroni και Camille Landais καταλήγοντας στα ίδια ευρήματα.

Διανύοντας πλέον το τέταρτο κύμα της πανδημίας της COVID-19 έχουν δημοσιευθεί αρκετές μελέτες και άρθρα, τα οποία «πατάνε» πάνω στα συμπεράσματα και τις παρατηρήσεις που προέκυψαν αναφορικά με την πολιτική αντιμετώπισης των οικονομικών συνεπειών της πανδημίας και προτείνουν με τη σειρά τους μέτρα ανάκαμψης και αναδιάρθρωσης του οικονομικού συστήματος της ΕΕ. Πιο συγκεκριμένα, οι Grégory Claeys, Zsolt Darvas, Maria Demertzis και Guntram Wolff (2021) μελετούν τις οικονομικές αποκλίσεις που προέκυψαν από την πανδημία τόσο μεταξύ των μεγάλων δρώντων της πολιτικής σκακιέρας (ΗΠΑ-Κίνα-ΕΕ) όσο και μεταξύ των κρατών μελών, υπογραμμίζοντας τους παράγοντες που οδηγούν σε αυτές, καθώς και το ενδεχόμενο ένα μέρος από αυτές να λάβει μόνιμο χαρακτήρα εάν οι υπεύθυνοι χάραξης πολιτικής δεν λάβουν τα κατάλληλα μέτρα. Επιπλέον, προτείνουν μέτρα αναφορικά με τη φορολογική πολιτική, τη διαδικασία χρεωκοπίας επιχειρήσεων, αλλά και την αγορά εργασίας. Ταυτόχρονα, οι Julia Anderson, Simone Tagliapietra και Guntram B. Wolf (2020) μελετούν τόσο τις επιπτώσεις της πανδημίας, τα τρία στάδια που μεσολαβούν ώστε να ξεπεραστεί (πάγωμα της οικονομίας, στήριξη επιχειρήσεων και διαδικασία πτωχεύσεων και σταδιακή οικονομική ανάκαμψη), αλλά και τους παράγοντες που μπορεί να οδηγήσουν σε παράταση της διαδικασίας ανάκαμψης.

Το ίδιο ζήτημα, αλλά από τη σκοπιά των κρατών μελών εξετάζουν οι Perijn Bergsen, Alice Billon-Galland, Hans Kundnani, Vassilis Ntousas και Thomas Raines Europe Programme. Έχοντας λάβει υπόψη τον άμεσο και σημαντικό ρόλο που επωμίστηκαν οι εθνικές κυβερνήσεις και τα κράτη μέλη, εγείρουν ερωτήματα

αναφορικά με τον μελλοντικό ρόλο του κράτους στα πλαίσια της ΕΕ. Επίσης, προβλέπουν κάποιες μετατοπίσεις ενδιαφέροντος από τα ευέλικτα σχήματα σε πολιτικές που θα εστιάζουν στο αίσθημα ασφάλειας των πολιτών όπως επίσης και στους τομείς που θα λάβουν γενναίες χρηματοδοτήσεις «εις βάρος» άλλων που ως τώρα είχαν την πρωτοκαθεδρία (υγεία έναντι εξοπλισμών).

Τέλος, οι Marco Lorigiore και Marina Vlachodimitropoulou εμβαθύνουν στα μέτρα ανάκαμψης που άρχισαν να τίθενται σε εφαρμογή από τον Φεβρουάριο του 2021 δίνοντας έμφαση τόσο στις προκλήσεις όσο και στις ευκαιρίες με τις οποίες έρχονται αντιμέτωπα τα κράτη μέλη της ΕΕ στο μεταπανδημικό οικονομικό και πολιτικό τοπίο προκειμένου να διασφαλίσουν ότι οι χρηματοδοτήσεις θα διοχετευτούν σε νευραλγικούς τομείς όπως η ψηφιοποίηση ιδιωτικού και δημόσιου τομέα και η προώθηση μιας πιο πράσινης πολιτικής.

2 Το οικονομικό αποτύπωμα των πανδημιών και επιδημιών

Στην παρούσα ενότητα, θα εξεταστούν οι μακροοικονομικές συνέπειες των πανδημιών που αναπτύχθηκαν και διαδόθηκαν σε προηγούμενους αιώνες εστιάζοντας στη Μαύρη Πανώλη (1347-1352) και στην Ισπανική Γρίπη (1918-1920) (Ma et al. 2020, Rodríguez-Caballero et al. 2020, Brainerd et al. 2020, Garrett, 2007). Εν συνεχεία, θα εξετάσουμε τις βασικότερες οικονομικές συνέπειες των φυσικών καταστροφών, καθώς επίσης και των χρηματοπιστωτικών κρίσεων, επιχειρώντας με αυτόν τον τρόπο να καταδείξουμε τις βασικές ομοιότητες και διαφορές ανάμεσα στις συνέπειες των συνεπειών των πανδημιών, των φυσικών καταστροφών και των χρηματοπιστωτικών κρίσεων (Benson et al. 2003, Mahalingam, A. et al. 2018, Besnson et al. 2004).

Τέλος, θα επιχειρηθεί η κατάδειξη των βασικών διαφορών της πανδημίας της COVID-19 από τις έως τώρα πανδημίες, καθώς και των προαναφερθέντων κοινωνικο-οικονομικών φαινομένων, όπως αυτές αποτυπώνονται στη σύγχρονη βιβλιογραφία. Σε κάθε περίπτωση, τα δεδομένα στα οποία θα γίνει αναφορά, καθώς και τα συμπεράσματα τα οποία θα αντληθούν βασίζονται στην εκδοθείσα βιβλιογραφία έως την περίοδο συγγραφής της παρούσας εργασίας (Ιούλιος – Αύγουστος 2021). Θα πρέπει να ληφθεί υπόψη το γεγονός ότι η πανδημία της COVID-19 είναι εν εξελίξει διανύοντας το 4^ο κύμα της και συνεπώς, ενδέχεται ορισμένα από τα δεδομένα ή τα συμπεράσματα να μην έχουν ισχύ στο μέλλον.

2.1 Οι οικονομικές συνέπειες των πανδημιών και των επιδημιών

Το ξέσπασμα της πανδημίας της COVID-19 έχει εγείρει αρκετά ερωτήματα στην παγκόσμια κοινότητα αναφορικά με τις μακροπρόθεσμες επιπτώσεις των πανδημιών στην πραγματική οικονομία, όπως φυσικά και με τις επιπτώσεις που επιφέρουν τα μέτρα και οι πολιτικές αντιμετώπισής τους βραχυπρόθεσμα και μακροπρόθεσμα (Jordà et al. 2020, Correia et al. 2020). Ένα αρκετά μεγάλο μέρος της επιστημονικής κοινότητας προσπάθησε να βρει τις απαντήσεις στον τρόπο αντιμετώπισης προηγούμενων πανδημιών που έλαβαν χώρα τόσο στις ανεπτυγμένες όσο και στις αναπτυσσόμενες οικονομίες στο παρελθόν, όμως συνάντησαν εμπόδια στην προσπάθειά τους αυτή. Πιο συγκεκριμένα, παρόλο που πολλοί οικονομολόγοι έχουν εδώ και καιρό τεκμηριώσει τη σχέση άμεσης συσχέτισης μεταξύ οικονομικών και πολιτικών κρίσεων και της επακόλουθης οικονομικής ύφεσης

όμως μέχρι πολύ πρόσφατα δεν είχε καταδειχτεί η συσχέτιση και για τις κρίσεις υγειονομικού χαρακτήρα (Ma et al. 2020). Επιπροσθέτως, ιδιαίτερα σε ό, τι αφορά στην αποτύπωση των μακροοικονομικών συνεπειών της Ισπανικής Γρίπης, την πανδημία με τον μεγαλύτερο αριθμό θανόντων που έχει να επιδείξει ο 20^{ος} αιώνας, η διαθέσιμη βιβλιογραφία είναι μηδαμινή αφενός γιατί η πλειονότητα των επιστημόνων έδωσε έμφαση στις κοινωνικές και υγειονομικές προεκτάσεις του φαινομένου αφήνοντας σε δεύτερη μοίρα την οικονομική διάσταση του ζητήματος και αφετέρου, γιατί η πανδημία της Ισπανικής Γρίπης συνέπεσε χρονικά με τον Πρώτο Παγκόσμιο Πόλεμο (Garrett, 2007). Τέλος, δεδομένης της έλλειψης δεδομένων σε ευρύτερο γεωγραφικό επίπεδο, οι ιστορικοί και οικονομολόγοι που επιθυμούσαν να μελετήσουν το φαινόμενο και να εξάγουν συμπεράσματα αναφορικά με αυτό έπρεπε και πρέπει να βασιστούν σε δεδομένα σε εθνικό ή περιφερειακό επίπεδο (Barro, Ursua, and Weng, 2020).

Σύμφωνα με τον Jordà et al. 2020 οι πανδημίες εν γένει προκαλούν συνέπειες, οι οποίες επηρεάζουν τις πληττόμενες χώρες ή περιοχές για δεκαετίες. Μετά το ξέσπασμα μιας πανδημίας, το φυσικό επιτόκιο πέφτει μέχρι να φτάσει στο χαμηλότερο επίπεδο είκοσι χρόνια αργότερα μόνο για να επιστρέψει στα επίπεδα που ήταν πριν την πανδημία σαράντα χρόνια αργότερα. Επιπλέον, οι επιπτώσεις τους είναι ετερογενείς, καθώς κάθε χώρα-περιοχή, αλλά και κοινωνική ομάδα επηρεάζεται σε διαφορετικό βαθμό και με διαφορετικό τρόπο. Παράγοντες που επηρεάζουν τον βαθμό στον οποίο επηρεάζεται μια χώρα είναι μεταξύ άλλων η περίοδος εκδήλωσης της πανδημίας και τα μέτρα που λαμβάνουν οι εθνικές κυβερνήσεις για τον επιτυχή περιορισμό της πανδημίας. Τα παραπάνω είναι πιθανό να οδηγήσουν σε ασύμμετρα οικονομικά σοκ, τα οποία στο χειρότερο πιθανό σενάριο μπορούν να προκαλέσουν σοβαρές ή/και μόνιμες συνέπειες (Alfani, 2020).

2.1.1 Οι ασύμμετρες επιπτώσεις της Μαύρης πανώλης και της Ισπανικής Γρίπης

Η Μαύρη Πανώλη από κοινού με την Ισπανική Γρίπη αποτελούν τις δύο μεγαλύτερες επιδημίες που εκτυλίχτηκαν ποτέ στην Ευρώπη. Η πρώτη αποτελεί την πανδημία που επέφερε το μεγαλύτερο οικονομικό σοκ στη γηραιά ήπειρο, καθώς αναπροσάρμοσε τα πληθυσμιακά δεδομένα της εποχής, τους διαθέσιμους πόρους και προκάλεσε την αναδιάρθρωση του αγροτικού τομέα (Alfani, 2020). Επίσης, σύμφωνα με τον Alfani (2020), η Μαύρη Πανώλη ήταν υπεύθυνη για τη μείωση της

άνισης κατανομής πλούτου σε αρκετές χώρες της Ευρώπης όπως η Γαλλία, η Γερμανία και οι Κάτω Χώρες. Πρόκειται για ένα φαινόμενο το οποίο ήταν μακροπρόθεσμο, καθώς η συγκέντρωση πλούτου δεν κατάφερε να φτάσει τα επίπεδα στα οποία βρισκόταν προ της Μαύρης Πανώλης παρά στα μισά του 17^{ου} αιώνα. Οι βασικοί λόγοι που οδήγησαν στη μείωση της ανισότητας ήταν η αυξημένη διαπραγματευτική δύναμη που δόθηκε σε χαμηλότερα εργατικά στρώματα λόγω του ισχνότερου εργατικού δυναμικού, καθώς και η μεγάλη προσφορά ακινήτων στην αγορά.

Εξετάζοντας τον συσχετισμό γεωγραφικών και οικονομικών κριτηρίων, παρατηρήθηκε ότι η Μαύρη Πανώλη έπληξε κυρίως χώρες ή περιοχές που ήταν σχετικά λιγότερο πυκνοκατοικημένες χώρες ή περιοχές όπως η Ισπανία και η Ιρλανδία επιβραδύνοντας παράλληλα τον ρυθμό ανάπτυξής τους. Επιπρόσθετα, η διαφορά μεταξύ των χωρών του Βορρά και της Μεσογείου ήταν αισθητή, με τις πρώτες να είναι σε κατά πολύ πλεονεκτικότερη θέση (Alfani, 2020).

Τέλος, ενδιαφέρον παρουσιάζει το γεγονός ότι, η μείωση του εργατικού δυναμικού λόγω της πανδημίας έδωσε την ευκαιρία και το κίνητρο στις γυναίκες να εισέλθουν στην αγορά εργασίας, επιφέροντας μόνιμες και με θετικό πρόσημο αλλαγές τόσο για την οικονομία όσο και για την ισότητα των δύο φύλων στον εργασιακό χώρο. Δυστυχώς, αυτό δεν μπόρεσε να εφαρμοστεί –ή εφαρμόστηκε σε μικρότερο βαθμό- στις χώρες του Νότου, εξαιτίας της διάδοσης του συστήματος προικός που δεν επέτρεπε στις γυναίκες να κληρονομήσουν τους συζύγους τους και τις απέτρεπε από το να εισέλθουν στην αγορά εργασίας.

Η Ισπανική Γρίπη από την άλλη, αποτελεί τη σημαντικότερη και καταστροφικότερη πανδημία έως το ξέσπασμα της COVID-19 (Burdekin 2020). Η πανδημία της Ισπανικής Γρίπης έλαβε χώρα από το 1918 έως το 1920 και αποτελούνταν από τρία κύματα, το πρώτο την άνοιξη του 1918, το δεύτερο και πιο θανατηφόρο από τον Σεπτέμβριο του 1918 έως τον Ιανουάριο του 1919 και το τρίτο, από τον Φεβρουάριο του 1919 έως το τέλος του ίδιου έτους με κάποιες χώρες να περνάνε ένα τέταρτο κύμα το 1920) (Barro et al. 2020, Taubenberger et al. 2017). Τα δύο πρώτα κύματα της πανδημίας συνέπεσαν με τη λήξη του Πρώτου Παγκοσμίου Πολέμου κάτι που βοήθησε στη διάδοση του ιού και στην αύξηση των θανάτων (Barro et al. 2020), με τη μεγάλη πλειονότητα των θανάτων να ανήκουν σε παραγωγικές ηλικίες χωρίς υποκείμενα νοσήματα, γεγονός που οδήγησε σε καμπύλη τύπου «W» (Taubenberger et al. Clive Lawrence et al. 2005).

Στη μελέτη τους οι Barro, Ursua και Weng, οι οποίοι περιορίζονται στη χρήση ετήσιων δεδομένων, αναλύουν τον τρόπο με τον οποίο η Ισπανική Γρίπη επηρέασε το ΑΕΠ, τις τιμές των μετοχών και τον πληθωρισμό σε 43 χώρες. Οι προκληθέντες από την πανδημία θάνατοι δεν φαίνεται να επηρέασαν τις πραγματικές αποδόσεις αποθεματικών, αποτέλεσαν όμως κίνδυνο για τα κυβερνητικά χρεόγραφα. Ταυτόχρονα, παρατηρήθηκαν προσωρινές πληθωριστικές επιπτώσεις, καθώς και σημαντικές μειώσεις των επιπέδων του ΑΕΠ και της κατανάλωσης της τάξης του 6% και 8,1% αντίστοιχα.

Από την άλλη, σύμφωνα με τον Burdekin (2020), η χρήση μηνιαίων δεδομένων αποκαλύπτει ότι η πανδημία επηρέασε σημαντικά τα αποθεματικά. Προκειμένου να γίνει εκτίμηση των πιθανών οικονομικών επιπτώσεων των θανάτων στη χρηματιστηριακή αγορά καθ' όλη τη διάρκεια της πανδημίας, η από έτος σε έτος αύξηση υπολογίστηκε με βάση τα μηνιαία δεδομένα θανάτων ανά χώρα. Βασιζόμενος στα διαθέσιμα δεδομένα αναφορικά με τις ΗΠΑ και 9 ευρωπαϊκά κράτη, τα εμπειρικά δεδομένα δείχνουν ότι η μεταβλητή των θανάτων είναι στατιστικά σημαντική και έχει το αναμενόμενο αρνητικό πρόσημο. Και, παρόλο που η αντίδραση της χρηματαγοράς στην αύξηση των θανάτων δεν είναι ιδιαίτερα σημαντική η αντίδραση της αγοράς στον μέγιστο αριθμό θανάτων είναι πολύ υψηλότερη από οποιαδήποτε μέση αλλαγή στις αποδόσεις της αγοράς για το διάστημα 1918-1919.

2.1.2 Οικονομικές συνέπειες της Ισπανικής Γρίπης και της COVID-19: οι ομοιότητες και οι διαφορές

Με χρονική απόσταση ενός αιώνα μεταξύ τους, η Ισπανική Γρίπη (1918-1920) και η πανδημία της COVID-19 αποτελούν τις δύο πιο καταστροφικές μολυσματικές ασθένειες της σύγχρονης εποχής και παρόλο που προέρχονται από δύο διαφορετικούς ιούς τα επιδημιολογικά συμπτώματα όπως και τα μέτρα που ελήφθησαν για την αντιμετώπισή τους προσομοιάζουν σε μεγάλο βαθμό (Morens et al. 2021).

Παρόλο που και οι δύο πανδημίες είχαν μεγαλύτερη μεταδοτικότητα από τον απλό ιό της γρίπης και έπληξαν ένα σημαντικό ποσοστό του πληθυσμού, η διαφορά ανάμεσα στις ηλικιακές ομάδες που βρίσκονται σε μεγαλύτερο κίνδυνο μόλυνσης και θανάτου είναι αισθητή. Πιο συγκεκριμένα, ενώ η COVID-19 «χτυπάει» περισσότερο τους πολίτες από 65 ετών και άνω ή άτομα που έχουν ασθενέστερο ανοσοποιητικό

σύστημα (ΠΟΕ, 2021), η Ισπανική Γρίπη έπληττε κυρίως άντρες παραγωγικής ηλικίας (18-40) χωρίς υποκείμενα νοσήματα. Αυτό το γεγονός προκαλούσε ιδιαίτερα οικονομικά προβλήματα στις οικογένειές τους, καθώς ήταν εκείνοι που κέρδιζαν τα προς το ζην, όπως επίσης και τις επιχειρήσεις, καθώς οι παραπάνω ηλικίας αποτελούσαν τη μεγαλύτερη μερίδα του εργατικού δυναμικού (Garrett, 2007).

Όσον αφορά στα μέτρα που ελήφθησαν για την καταπολέμηση και των δύο πανδημιών στο όνομα της δημόσιας υγείας είχαν τόσο κοινωνικές όσο και οικονομικές προεκτάσεις. Και στις δύο περιπτώσεις απαγορεύτηκαν οι πολυπληθείς συγκεντρώσεις πολιτών, ενώ περιορίστηκε ή έπαυσε η λειτουργία σχολείων, εκκλησιών και επιχειρήσεων προκειμένου να περιοριστεί η εξάπλωση του ιού και να μειωθεί ο αριθμός των θανάτων (Taylor, 2021). Μολαταύτα, δυστυχώς τόσο λόγω της εστίασης στις υγειονομικές επιπτώσεις της πανδημίας όσο και λόγω του Α Παγκοσμίου Πολέμου που τελείωνε εκείνη την περίοδο, δεν υπάρχουν αρκετές μελέτες αναφορικά με τις οικονομικές επιπτώσεις του φαινομένου και όσες υπάρχουν βασίζονται σε τοπικά στοιχεία και τον τύπο της εποχής (Garrett, 2007). Όσον αφορά στην πανδημία της COVID-19 έως και την άνοιξη του 2021 λόγω απουσίας φαρμάκου ή εμβολίου –καθώς βρίσκονταν ακόμη σε πειραματικό στάδιο- εφαρμόστηκαν ευρέως όπως και στην περίπτωση της Ισπανικής Γρίπης εσωτερικοί περιορισμοί όπως απαγόρευση ταξιδιών και μετακινήσεων άνευ σοβαρού λόγου, αναστολή των πτήσεων εξωτερικού, συνεχής παρακολούθηση της πορείας της πανδημίας, απαγόρευση κυκλοφορίας και άλλα τα οποία επηρέασαν ποικιλοτρόπως την οικονομία όπως θα δούμε στο επόμενο κεφάλαιο (Πρόγραμμα των Ηνωμένων Εθνών για την Ανάπτυξη, 2020).

Συμπερασματικά, οι δύο πανδημίες παρουσιάζουν αρκετές ομοιότητες στον τρόπο αντιμετώπισής τους, αλλά και διαφορές δεδομένου του μεγαλύτερου βαθμού αλληλεξάρτησης των εθνικών οικονομιών, της αύξησης των μετακινήσεων πιο εύκολη τη μετάδοση (Taylor, 2021), καθώς φυσικά και της ανάπτυξης εμβολίου για την COVID-19. Εντούτοις, έχοντας πάντα κατά νου ότι εν έτη 2021 η πανδημία της COVID-19 είναι σε πλήρη εξέλιξη, τα δεδομένα ή τα όποια συμπεράσματα ενδέχεται να μεταβληθούν.

2.2 Οι οικονομικές συνέπειες των φυσικών καταστροφών

Οι φυσικές καταστροφές είναι υπεύθυνες για την απώλεια ανθρώπινων ζώων, αλλά και οικονομικών ζημιών. Ο τυφώνας Κατρίνα που έπληξε τις ΗΠΑ το 2005 και ο

σεισμός με επίκεντρο το Πορτ-ο-Πρενς (Port-au-Prince) το 2010 αποδεικνύουν περίτρανα ότι οι φυσικές καταστροφές δεν κάνουν διακρίσεις ανάμεσα σε αναπτυγμένες και αναπτυσσόμενες οικονομίες και κοινωνίες, αλλά «χτυπούν» αδιακρίτως προκαλώντας μακροπρόθεσμες συνέπειες στη ποιότητα διαβίωσης και την ανάπτυξη (Μολαταύτα, η υπάρχουσα για τις οικονομικές συνέπειες βιβλιογραφία χαρακτηρίζεται από ασάφεια, ενώ οι περισσότερες εστιάζουν στο κόστος ανακατασκευής των υποδομών αγνοώντας τις πιθανώς μεγαλύτερες συστημικές επιπτώσεις που μπορεί να προκληθούν σε τοπικό ή εθνικό επίπεδο (Panwar et al. 2010, Pelling et al. 2002).

Σύμφωνα με τους Hallegate et al. (2010), οι φυσικές καταστροφές επηρεάζουν με πολλούς τρόπους την οικονομία και μπορούν να προκαλέσουν τόσο άμεσες όσο και έμμεσες απώλειες. Άμεσες είναι οι απώλειες είναι οι άμεσες συνέπειες του φυσικού φαινομένου και διακρίνονται συχνά σε άμεσες ζημιές της αγοράς και ζημιές που δεν σχετίζονται με την αγορά. Οι πρώτες αφορούν σε αγαθά και υπηρεσίες που είναι αντικείμενο εμπορίου στην αγορά και μπορούν να παρατηρηθούν, ενώ οι δεύτερες αφορούν όλες τις καταστροφές που δεν μπορούν να διορθωθούν μέσω της αγοράς. Φυσικά, υπάρχουν και οι έμμεσες συνέπειες οι οποίες είναι αποτέλεσμα όχι της καταστροφής αυτής καθαυτής, αλλά των συνεπειών της.

Τόσο οι άμεσες όσο και οι έμμεσες ζημιές προκαλούν βραχυπρόθεσμες συνέπειες στην οικονομία. Σύμφωνα με τους Panwar et al. (2019), οι άμεσες ζημιές εκδηλώνονται είτε με τη μορφή απώλειας εργασίας που προϋποθέτει θανάτους ή τραυματισμούς πολιτών είτε με απώλεια κεφαλαίου που περιλαμβάνει την απώλεια φυσικών περιουσιακών στοιχείων. Οι προαναφερθείσες απώλειες ενδέχεται να οδηγήσουν σε περαιτέρω μείωση των ωρών εργασίας και των εισοδημάτων τα οποία με τη σειρά τους οδηγούν σε μείωση της παραγωγής σε διάφορους τομείς όπως η γεωργία ή η βιομηχανία. Τα παραπάνω μπορούν με έμμεσο τρόπο να επηρεάσουν την οικονομική ανάπτυξη μιας χώρας, καθώς οι «χαμένοι» μισθοί θα προστίθεντο στο ΑΕΠ της χώρας.

Όσον αφορά στις μακροπρόθεσμες συνέπειες δεν είναι απόλυτα ξεκάθαρες όμως, είναι πιθανό οι βραχυπρόθεσμες απώλειες σε ανθρώπινο και οικονομικό κεφάλαιο είναι πιθανό να, αλλάξουν τους ρυθμούς ανάπτυξης μιας χώρας, ενώ καθίσταται σαφές ότι ο αντίκτυπος είναι μεγαλύτερος σε αναπτυσσόμενες χώρες (Panwar et al. 2019).

Συμπερασματικά, μπορούμε να πούμε ότι τόσο οι πανδημίες όσο και οι φυσικές καταστροφές έχουν βραχυπρόθεσμες και μακροπρόθεσμες απώλειες, ενώ βρίσκεται σε κίνδυνο τόσο το ανθρώπινο κεφάλαιο όσο και πολλοί τομείς της οικονομίας από τον τουρισμό έως τον βιομηχανικό τομέα. Επιπρόσθετα, με την εξαίρεση της πανδημίας της COVID-19 για την οποία υπάρχει και συνεχίζει να προστίθεται πλούσια βιβλιογραφία αναφορικά με τις οικονομικές της συνέπειες, οι υπόλοιπες πανδημίες ερευνούνταν κυρίως για τον επιδημιολογικό τους αντίκτυπο και οι φυσικές καταστροφές κυρίως για τις ζημιές στον τομέα των κατασκευών.

2.3 Σύγκριση της COVID-19 με τη χρηματοπιστωτική κρίση του 2008

Σύμφωνα με τους Reinhart et al. (2009), η πλειονότητα των χρηματοπιστωτικών κρίσεων διέπεται από τρία κοινά χαρακτηριστικά. Το πρώτο είναι η βαθιά και εις βάθος χρόνου κατάρρευση του χρηματιστηρίου. Το δεύτερο είναι ότι οι τραπεζικές κρίσεις έχουν ως αποτέλεσμα με τη μείωση της παραγωγής και την άνοδο στο ποσοστό ανεργίας. Το τρίτο και τελευταίο χαρακτηριστικό είναι η αλματώδης αύξηση του κυβερνητικού χρέους, το οποίο μετά τον Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο, φτάνει έως και το 86%.

Η παγκόσμια χρηματοπιστωτική κρίση του 2008 δεν αποτέλεσε εξαίρεση, καθώς ο δείκτης της ανεργίας σε αρκετές χώρες της Ευρώπης αυξήθηκε κατακόρυφα, ιδιαίτερα στις νεαρές ηλικίες και όσους εργαζόνταν με μη τυποποιημένες συμβάσεις. Επλήγησαν ακόμη και σχετικά ισχυρές οικονομίες όπως της Γερμανίας και της Μεγάλης Βρετανίας καταφέροντας να διαχειριστούν την κατάσταση σε αντίθεση με κάποιες οικονομίες του Νότου όπως η Ελλάδα που βρέθηκαν σε αδιέξοδο (Orsholits, 2014).

Αναζητώντας τις ομοιότητες της πανδημίας της COVID-19 με εκείνες της χρηματοπιστωτικής κρίσης του 2008 μπορεί να εντοπίσει σύμφωνα με τον Marc-Olivier Strauss-Kahn (2020) 3 βασικές. Η πρώτη ομοιότητα που παρατηρείται δεν είναι άλλη από την πρόκληση του αισθήματος αβεβαιότητας με την εμφάνισή τους στις δύο μεγαλύτερες οικονομίες παγκοσμίως αντίστοιχα (ΗΠΑ και Κίνα). Το δεύτερο κοινό χαρακτηριστικό ήταν η κατάρρευση της οικονομίας με την κατακόρυφη μείωση των αποθεματικών των χωρών και το τρίτο ήταν οι αντιδράσεις της διεθνούς οικονομικής κοινότητας και των εθνικών οικονομιών μέσω εφαρμογής νομισματικών και φορολογικών πολιτικών για τον περιορισμό του φαινομένου διάχυσης.

Υπάρχουν βέβαια, και βασικές διαφορές ανάμεσα στα δύο αυτά κοινωνικοοικονομικά φαινόμενα. Η πανδημία της COVID-19 αποτελεί ένα εξωγενές σοκ, το οποίο επηρέασε την πραγματική οικονομία και τον τομέα της παραγωγής και της κατανάλωσης. Η οικονομική κρίση του 2008 από την άλλη, ήταν μια κατά κόρον ενδογενής κρίση που εν τέλει επηρέασε και την κατανάλωση. Επιπλέον, κρίση της πανδημίας της COVID-19 φαίνεται να επηρεάζει σε μεγαλύτερο βαθμό τις αναπτυσσόμενες χώρες σε αντίθεση με την κρίση του 2008, η οποία έπληξε κυρίως ανεπτυγμένες δυτικές κοινωνίες.

2.4 Συμπεράσματα

Καθίσταται σαφές ότι παρόλο που όλες οι οικονομικές κρίσεις διαθέτουν κοινά χαρακτηριστικά ανεξαρτήτως της αιτίας που τις προκάλεσε, υπάρχουν καιρικά σημεία μεταξύ των πανδημιών, των φυσικών καταστροφών και των χρηματοπιστωτικών κρίσεων που διαφέρουν αισθητά. Η οικονομία πλήττεται, η προσφορά και η ζήτηση μειώνονται όπως και τα εισοδήματα, ενώ στο χρηματιστήριο και τις αγορές επικρατεί αβεβαιότητα, η οποία αποτελεί εχθρό των επενδύσεων. Τόσο η Μαύρη Πανώλη και η Ισπανική Γρίπη όσο και οι λοιπές φυσικές και οικονομικές καταστροφές ζημιώνουν το ανθρώπινο και χρηματικό κεφάλαιο προκαλώντας ύφεση. Η πανδημία της COVID-19 διαθέτει πολλά από τα παραπάνω χαρακτηριστικά, καθώς όπως θα δούμε στη συνέχεια έχει πλήξει ανεπανόρθωτα πολλούς οικονομικούς τομείς και κοινωνικές ομάδες ασύμμετρα. Εντούτοις, έχοντας η κοινωνία με το μέρος της την ενημερωμένη επιστημονική κοινότητα και έχοντας οι Ευρωπαίοι στη διάθεσή τους διακρατικούς οργανισμούς και τα όργανα της ΕΕ είναι σε θέση να δράσουν αμεσότερα για την επίλυση του φαινομένου.

3 Οικονομικές συνέπειες της COVID-19 στην Ευρωπαϊκή Ένωση

Στο παρόν κεφάλαιο θα γίνει μνεία στις οικονομικές συνέπειες που προκλήθηκαν και συνεχίζουν να προκαλούνται από την πανδημία της COVID-19 στην Ευρωπαϊκή Ένωση, τόσο στο σύνολο αυτού του ιδιαίτερου πολιτικού μορφώματος όσο και σε συγκεκριμένα κράτη μέλη μεμονωμένα. Θα εξεταστούν οι παράγοντες που οδήγησαν τις οικονομίες συγκεκριμένων κρατών μελών σε μεγαλύτερη ύφεση, ενώ θα δοθεί έμφαση σε συγκεκριμένους τομείς της οικονομίας που είναι οι μικρομεσαίες επιχειρήσεις (ΜμΕ) και η ψηφιοποίησή τους, ο τουρισμός και η απασχόληση εν γένει.

3.1 Οικονομικές συνέπειες της COVID-19 στην Ευρωπαϊκή Ένωση

Σύμφωνα με τον Jean Monnet, έναν εκ των ιδρυτικών πατέρων της Ευρωπαϊκής Ολοκλήρωσης, η Ευρώπη χρειάζεται πάντα μια κρίση προκειμένου να κάνει πρόοδο σε ό, τι αφορά στον τομέα της Ολοκλήρωσης και η περίπτωση της COVID-19 έως τώρα δεν φαίνεται να αποτελεί εξαίρεση (Issing 2020).

Για την αναχαίτιση της πανδημίας και την προφύλαξη της δημόσιας υγείας τόσο η ΕΕ όσο και οι εθνικές κυβερνήσεις των 27 κρατών μελών έχουν λάβει μέτρα (κοινωνική αποστασιοποίηση, τοπικά ή οριζόντια lockdowns, τηλεργασία, κλείσιμο μη αναγκαίων επιχειρήσεων, περιορισμός των ταξιδιών και των μετακινήσεων κτλ.) (Abel Brodeur et al. 2021). Και παρόλο που σε αυτό το στάδιο ακόμη δίνεται προτεραιότητα στις υγειονομικές συνέπειες της πανδημίας, οι ανησυχίες που εγείρονται για τις οικονομικές συνέπειες αυξάνονται προοδευτικά. Το οικονομικό αποτύπωμα της πανδημίας διαφαίνεται μεγάλο και αναμένεται να είναι χειρότερο από εκείνο της οικονομικής κρίσης του 2008, καθώς κάποιοι το παραλληλίζουν με εκείνο της παγκόσμιας οικονομικής ύφεσης του 1929 (Zuleeg, 2020).

3.1.1 Οι χώρες που επλήγησαν περισσότερο

Η πανδημία της COVID-19 αποτελεί μια ασύμμετρη απειλή και οι συνέπειες που έχει ιδιαίτερα στην απασχόληση είναι και εκείνες ασύμμετρες. Σύμφωνα με τον Sapir (2020), οι παράγοντες που επηρεάζουν τον βαθμό της οικονομικής ύφεσης λόγω της πανδημίας είναι κυρίως τρεις: η διάρκεια και η αυστηρότητα των lockdown έχουν επιβληθεί, οι οικονομικές δομές μια χώρας και η ποιότητα διακυβέρνησης.

Όσον αφορά στην επιβολή τοπικών ή οριζόντιων lockdown, έχει παρατηρηθεί ότι οι χώρες που επέβαλαν πιο αυστηρά lockdown ήταν και εκείνες που βίωσαν τη μεγαλύτερη οικονομική ύφεση.

Δεύτερον, τα μέτρα που εφαρμόστηκαν για την καταπολέμηση της COVID-19 επηρέασαν σε διαφορετικό βαθμό την οικονομία ανάλογα με το επίπεδο επαφής των παραγωγών με τους καταναλωτές, κάτι το οποίο απαντάται συχνά στον τομέα των υπηρεσιών. Οι υπηρεσίες που επηρεάστηκαν πιο βαθιά ήταν εκείνες που κρίθηκαν από τις κυβερνήσεις, αλλά και τους πολίτες ως «μη αναγκαίες» όπως για παράδειγμα ο τουρισμός, η ψυχαγωγία ή η αγορά αγαθών με εξαίρεση φυσικά τις διαδικτυακές αγορές (e-commerce).

Επίσης, ο βαθμός αντοχής μιας χώρας στα μέτρα ενάντια της πανδημίας θα είναι μεγαλύτερος στις χώρες εκείνες όπου υπάρχουν ιδιωτικοί και δημόσιοι φορείς διακυβέρνησης και θεσμοί καλύτερης ποιότητας.

Παρακάτω θα εξεταστούν αναλυτικά οι οικονομικές συνέπειες της πανδημίας σε τρεις νευραλγικούς τομείς: στην απασχόληση των πολιτών της Ε.Ε., στις ΜμΕ και την ψηφιοποίησή τους, και στον τουρισμό.

3.1.2 Απασχόληση στην Ευρωπαϊκή Ένωση

Η κρίση της COVID-19 ήρθε στην Ευρώπη το πρώτο τρίμηνο του 2020 και έκτοτε έχουν αποφασιστεί και τεθεί σε εφαρμογή αρκετά μέτρα κοινωνικής αποστασιοποίησης και περιορισμοί ποικίλων οικονομικών δραστηριοτήτων. Τα μέτρα άρχισαν να αίρονται προοδευτικά τον Απρίλιο και τον Μάιο του 2020, ενώ τέθηκαν εκ νέου σε λειτουργία τον Νοέμβριο του 2020.

Σύμφωνα με έρευνα που διεξήχθη από το Ευρωπαϊκό Κέντρο για την Ανάπτυξη της Επαγγελματικής Κατάρτισης (Cedefop) υπολογίζεται ότι περίπου 45 εκ. θέσεις εργασίας στην αγορά εργασίας των 27 κρατών μελών της Ε.Ε (αριθμός που αντιστοιχεί με το 23% της συνολικής απασχόλησης στην Ε.Ε.) ήρθε ή θα έρθει αντιμέτωπο με δυσκολίες αναφορικά με την απασχόληση, ενώ ένα ποσοστό της τάξης του 22% του ευρωπαϊκού εργατικού δυναμικού εκτίθεται σε αρκετά μεγάλο κίνδυνο. Οι επιπτώσεις των μέτρων φαίνεται πως κατανέμονται άνισα σε ευάλωτες ομάδες εργαζομένων όπως οι γυναίκες, νέοι ηλικιακά εργάτες, οι εργαζόμενοι μεγαλύτερης ηλικίας, οι μη γηγενείς, άτομα με χαμηλότερο μορφωτικό επίπεδο,

εργαζόμενους που κάνουν υπερωρίες ή εργάζονται πολλές ώρες, εργαζόμενους σε μικρές επιχειρήσεις, αυτοαπασχολούμενους ή εποχικούς επαλλήλους (Rouliakos, 2020). Πρόκειται για ομάδες, για τις οποίες θα ήταν δυσκολότερο να αντιμετωπίσουν το φαινόμενο της ανεργίας ή να χάσουν ένα μεγάλο μέρος των εισοδημάτων τους. Οι δυσκολίες που θα αντιμετώπιζαν αυτά τα άτομα στην προσπάθεια εξεύρεσης εργασίας θα ήταν μεγάλες λόγω της ύφεσης της οικονομίας και της έλλειψης απασχόλησης (Fana et al. 2020).

Η παρούσα υγειονομική και οικονομική κρίση έχει αυξήσει σε όλες της χώρες της Ε.Ε. τα επίπεδα φτώχειας και ανισότητας (Palomino et al. 2020). Εντούτοις, οι άνισες ευκαιρίες ανάμεσα στους εργαζόμενους με διαφορετικό καθεστώς απασχόλησης συνθήκες εργασίας σχετίζεται σε μεγάλο βαθμό και στην κατανομή των εργαζομένων ανά οικονομικό τομέα. Πιο συγκεκριμένα, εργαζόμενοι που ανήκουν σε ευάλωτες ομάδες εντοπίζονται πιο συχνά στους κλάδους της ψυχαγωγίας, της φιλοξενίας και του τουρισμού (Fana et al. 2020).

Σύμφωνα με τους Barrot et al. (2020), οι οποίοι αντλούν στοιχεία από τη Γαλλία, οι τομείς όπου η απασχόληση πλήττεται περισσότερο είναι οι τέχνες, η ψυχαγωγία, τα ξενοδοχεία και ο επισιτισμός, η γεωργία, οι υπηρεσίες και οι κατασκευές, ενώ στον αντίποδα με τις λιγότερες συνέπειες είναι οι τηλεπικοινωνίες, οι τεχνικές και επιστημονικές υπηρεσίες και οι υπηρεσίες ηλεκτρονικών υπολογιστών. Επίσης, αναφέρονται και στους τομείς που αντιμετωπίζουν τις μεγαλύτερες απώλειες αναφορικά με την αύξηση προστιθέμενης αξίας που είναι ο επισιτισμός, οι τέχνες και η ψυχαγωγία, εξόρυξη μεταλλευμάτων, οι τεχνικές δραστηριότητες και τα ξενοδοχεία, ενώ οι λιγότερες απώλειες εντοπίζονται στις κτηματομεσιτικές υπηρεσίες, τις υπηρεσίες ηλεκτρονικών υπολογιστών, την επιστημονική έρευνα και τις υπηρεσίες.

Θα πρέπει επίσης, να ληφθεί υπόψη ότι οι οικονομικές συνέπειες των μέτρων εξαρτώνται σε μεγάλο βαθμό από τον τομέα ή τους τομείς εξειδίκευσης της χώρας. Οι χώρες που επηρεάζονται περισσότερο από την πανδημία είναι εκείνες που βασίζονται σε δραστηριότητες χαμηλής παραγωγικότητας και έχουν χαμηλό ποσοστό δημόσιας απασχόλησης. Σύμφωνα με έρευνα που διενεργήθηκε από το Ευρωπαϊκό Ίδρυμα για τη Βελτίωση των Συνθηκών Διαβίωσης και Εργασίας (Eurofound, 2020) διαπιστώθηκε ότι οι ώρες εργασίας των εργαζομένων μειώθηκαν κατά την περίοδο της πανδημίας ήταν κατά κόρον οι χώρες της Μεσογείου, ενώ διατυπώθηκε ότι οι χώρες της Μεσογείου, καθώς και οι χώρες της Ανατολικής Ευρώπης (Βουλγαρία, Ρουμανία, Ουγγαρία και Λιθουανία) είναι εκείνες που θα αντιμετώπιζαν τη μεγαλύτερη συρρίκνωση του ΑΕΠ (Barrot et al. 2020), ενώ οι Doerr & Gambacorta

διαπίστωσαν ότι η πανδημία θα χτυπήσει περισσότερο τις χώρες της Μεσογείου και τη Γαλλία και λιγότερο τις χώρες του Βορρά.

Κατά τη διάρκεια της πανδημίας οι συνθήκες εργασίας μεταβλήθηκαν αισθητά σε πολλούς τομείς, ενώ στο προσκήνιο βρέθηκε η τηλεργασία, η οποία εφαρμόστηκε, σε άλλες ευρωπαϊκές χώρες περισσότερο και σε άλλες λιγότερο, αμβλύνοντας τρόπον τινά τις αρνητικές οικονομικές επιπτώσεις που επέφεραν οι περιορισμοί στις δραστηριότητες και την κοινωνική αποστασιοποίηση. Μέσω της τηλεργασίας δόθηκε σε μεγάλο τμήμα του εργατικού δυναμικού η ευκαιρία να διατηρήσει την εργασία και το εισόδημά του. Δυστυχώς αυτό το μέτρο δεν μπορεί να εφαρμοστεί με την ίδια επιτυχία σε όλους τους τομείς απασχόλησης ή σε όλες τις κοινωνικές ομάδες (Fana et al. 2020).

Ενδεικτικά το ποσοστό των θέσεων εργασίας που μπορούν να πραγματοποιηθούν μέσω τηλεργασίας στη Σουηδία και τη Μεγάλη Βρετανία φαίνεται να ξεπερνά το 40%, ενώ στην Ισπανία, την Ιταλία και τη Γαλλία αγγίζει μόλις το 32%, 35% και 38% αντίστοιχα. Η δυνατότητα απασχόλησης με τηλεργασία συρρικνώνεται στις χώρες που υποφέρουν περισσότερο από τις συνέπειες της COVID-19 και κατά συνέπεια, οι χώρες της Μεσογείου- που έχουν επηρεαστεί περισσότερο- είναι οι λιγότερο προετοιμασμένες για την εξ' αποστάσεως εργασία (Dingel and Neiman, 2020).

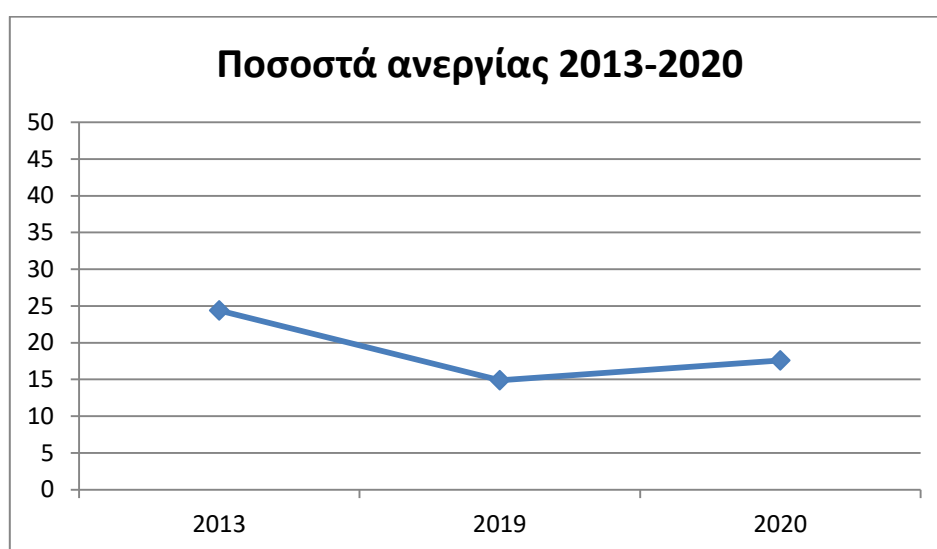
3.1.3 Απασχόληση των νέων στην Ε.Ε. κατά τη διάρκεια της πανδημίας

Λίγο μόλις μετά το ξέσπασμα της πανδημίας της COVID-19, κατέστη απόλυτα σαφές ότι οι νέοι αποτελούσαν μια από τις κοινωνικές ομάδες που θα πλήττονταν σε πολύ μεγάλο βαθμό και θα αντιμετώπιζαν αρκετές οικονομικές συνέπειες εξαιτίας των μέτρων που τέθηκαν σε εφαρμογή για την προστασία των πολιτών. Σύμφωνα με τον ILO (2021), παρατηρήθηκαν τρία πολύ σημαντικά γεγονότα: 1) προβλήματα αναφορικά με την εκπαίδευση και επαγγελματική κατάρτιση των νέων, 2) δυσκολίες για όσους νέους αναζητούσαν εργασία ή είχαν μόλις εισέλθει στην αγορά εργασίας και 3) απώλεια εργασίας και εισοδήματος και/ή χειροτέρευση των εργασιακών συνθηκών.

Το ίδιο μοτίβο παρουσιάζεται και στην Ευρωπαϊκή Ένωση, στην οποία η ανεργία αποτελεί ένα από τα μείζονα προβλήματα, το οποίο ο διακρατικός φορέας

προσπαθεί να επιλύσει με την εφαρμογή προγραμμάτων, τα οποία έχουν ως βασικό σκοπό την υποστήριξη των νέων πολιτών ηλικίας 18-24 ετών.

Πριν το ξέσπασμα της πανδημίας της COVID-19, το ποσοστό ανεργίας των νέων άγγιξε το 14,9%, το οποίο ήταν αρκετά χαμηλότερο από το 24,4% που είχε φτάσει το 2013, ως επακόλουθο της χρηματοπιστωτικής κρίσης του 2008. Η πανδημία εντούτοις, ήρθε να ανατρέψει την όποια πρόοδο είχε σημειωθεί στον ευρωπαϊκό χώρο χάρη στα μέτρα που εφαρμόστηκαν, δεδομένου ότι το ποσοστό ανεργίας σκαρφάλωσε για μια ακόμη φορά στο 17,6% (Varvaressos-Drosos, 2021, Europarl, 2020).

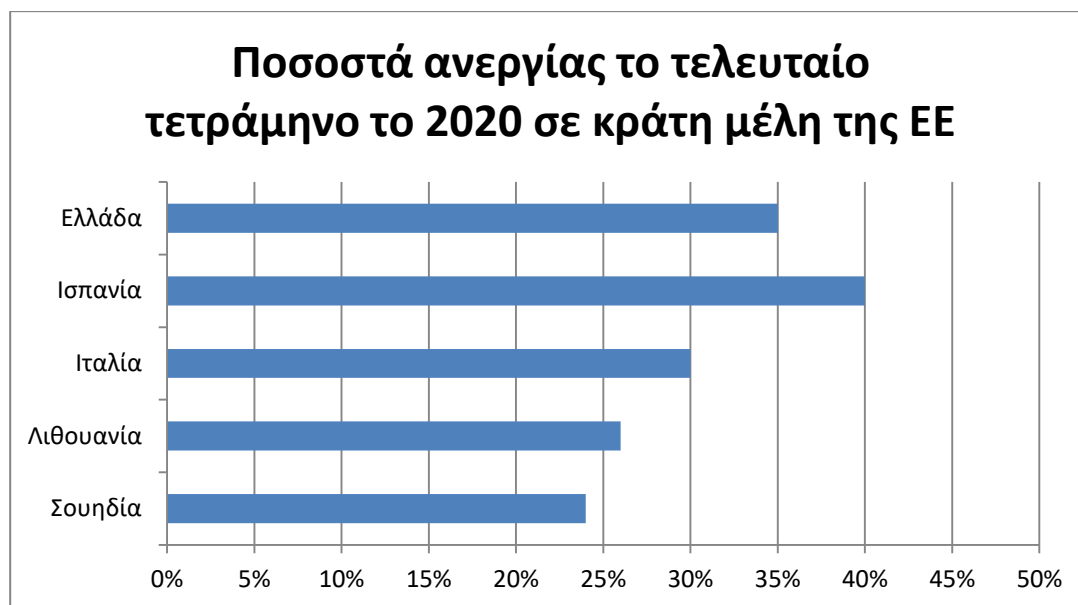

Διάγραμμα 1: Ποσοστά ανεργίας 2013-2020

Εστιάζοντας στα ποσοστά ανεργίας στα κράτη μέλη της Ευρωπαϊκής Ένωσης το 2019, καθίσταται σαφές ότι σε αρκετά από αυτά τα επίπεδα ανεργίας σε νέους 18-24 ετών ήταν ήδη πολύ υψηλά. Οι χώρες δε που παρουσίαζαν τα μεγαλύτερα επίπεδα ανεργίας ήταν η Ελλάδα (32,4%), η Ισπανία (30,3%), η Ιταλία (28,4%), η Σουηδία (20,4%) και η Γαλλία (20,2%). Στον αντίποδα, οι χώρες της Ευρωπαϊκής Ένωσης που παρουσίαζαν το χαμηλότερο ποσοστό ανεργίας ήταν η Τσεχία (4,7%), η Γερμανία (5,6%) και η Ολλανδία (6,7%).

Το τελευταίο τετράμηνο του 2020, οι εθνικές κυβερνήσεις είχαν προχωρήσει στην επιβολή μέτρων για την καταπολέμηση της πανδημίας της COVID-19, γεγονός που επηρέασε ανοδικά τα ποσοστά ανεργίας των νέων. Ενδεικτικά, στην πιο δεινή θέση μεταξύ των κρατών μελών φαίνεται να βρέθηκε η Ισπανία, όπου η ανεργία άγγιξε το ποσοστό-ρεκόρ 40%, σχεδόν 10 μονάδες επάνω από το ποσοστό του

προηγούμενου έτους, ενώ η Ελλάδα ακολουθεί από κοντά με ποσοστό 35%. Στις αμέσως επόμενες θέσεις βρίσκονται η Ιταλία με σχεδόν 30% και η Σουηδία με το ποσοστό να κυμαίνεται από 23,8%-25,6%. Επιπρόσθετα, η κατάσταση φαίνεται να χειροτέρευσε και στη Λιθουανία, στην οποία η ανεργία σχεδόν διπλασιάστηκε (από 14,9% το 2019 σε 24,9%-28,4%).

Διάγραμμα 2: Ποσοστά ανεργίας το τελευταίο τετράμηνο το 2020 σε κράτη μέλη της ΕΕ

3.1.3.1 Μέτρα για την καταπολέμηση της νεανικής ανεργίας

Ήδη το 2013 η Ευρωπαϊκή Ένωση θεμελίωσε το πρόγραμμα «Εγγύηση για τη νεολαία», το οποίο επέφερε αξιοσημείωτα αποτελέσματα και δημιούργησε ευκαιρίες για τους νέους πολίτες των κρατών μελών δρώντας ταυτόχρονα ως μοχλός για περαιτέρω δομικές αλλαγές και καινοτόμες ενέργειες. Επιπλέον, η Πρωτοβουλία για Απασχόληση των Νέων (ΠΑΝ) αποτελεί μια εκ των βασικών ευρωπαϊκών πηγών χρηματοδότησης για την υλοποίηση του προγράμματος «Εγγύηση για τη νεολαία» και έχει χαρακτηριστεί από ιδιαίτερη επιτυχία, καθώς έχει βοηθήσει περίπου 2.4 εκατομμύρια πολίτες ανά την Ευρωπαϊκή Ένωση.

3.1.3.2 Next Generation EU

Το 2020 αποτέλεσε έτος σταθμό, καθώς λόγω της πίεσης που ασκούσαν από την υγειονομική και οικονομική κρίση η Ευρωπαϊκή Ένωση έθεσε τα θεμέλια για

το μέλλον. Πιο συγκεκριμένα, εξέθεσε ένα σχέδιο ανάκαμψης από την πανδημία της COVID-19 μέσω του οργάνου «Next Generation EU» (Bańkowski et al. 2021, European Commission, 2021).

«To Next Generation EU, το οποίο εγκρίθηκε από την Ευρωπαϊκή Επιτροπή, αποτελεί ένα έκτακτο προσωρινό μέτρο ανάκαμψης από την πανδημία της COVID-19 και το οποίο αποτελεί τμήμα της φορολογικής πολιτικής της Ε.Ε. Το νέο αυτό όργανο, δίνει τη δυνατότητα στην Ευρωπαϊκή Επιτροπή να εκδώσει χρεωστικούς τίτλους για τη χρηματοδότηση επιχορηγήσεων και δανείων στα κράτη μέλη για το διάστημα 2021-2026, ενώ το χρέος που θα προκύψει για την Ευρωπαϊκή Ένωση θα αποπληρωθεί ανάμεσα στο 2028 και 2058. Βασικός στόχος του προγράμματος δεν είναι άλλος από την οικονομική στήριξη των χωρών ή των ευρύτερων περιοχών που επλήγησαν σε μεγαλύτερο βαθμό από την πανδημία της COVID-19» (Bańkowski et al. 2021).

Ο μηχανισμός δανεισμού είναι απλός και σαφής και περιγράφεται λεπτομερώς από την Bańkowski et al. (2021). Η Ευρωπαϊκή Επιτροπή, εξουσιοδοτείται να δανείζεται εξ ονόματος της Ευρωπαϊκής Ένωσης έως και 750 δις ευρώ (σε τιμές 2018). Από τα παρεχόμενα κονδύλια έως και 360 δις ευρώ δύνανται να διοχετευθούν για τη χορήγηση δανείων, ενώ αντίστοιχα έως και 390 δις για επιχορηγήσεις. Σημαντικό είναι να αναφερθεί ότι, ενώ τα δάνεια θα αποπληρωθούν από τα ωφελούμενα κράτη μέλη, τα ποσά που θα δοθούν σε επιχορηγήσεις θα καλυφθούν από τις συνεισφορές που βασίζονται στο ακαθάριστο εθνικό εισόδημα από τα κράτη μέλη και τις νέες πηγές εισοδήματος της ΕΕ.

Δεδομένου, βέβαια, ότι το Next Generation EU σε συνδυασμό με τον μακροπρόθεσμο προϋπολογισμό της ΕΕ, αποτελούν τη «τη μεγαλύτερη δέσμη μέτρων ανάκαμψης που έχει χρηματοδοτηθεί ποτέ στην Ευρώπη» (European Commission, 2021) ύψους 2.018 τρισ. ευρώ σε τρέχουσες τιμές, οι στόχοι που τίθενται είναι πολλαπλοί. Πιο συγκεκριμένα, στον τομέα της απασχόλησης των νέων, θα δοθεί έμφαση στη δια βίου εκπαίδευση όπως και η δυνατότητα πραγματοποίησης πρακτικής άσκησης τέσσερις μήνες κατόπιν της ολοκλήρωσης της εκπαίδευσης ή έχοντας συμπληρώσει τέσσερις μήνες ανεργίας. Επιπλέον, με την ενίσχυση του προγράμματος «Εγγύηση για τη Νεολαία», φυσικό πρόσωπο έως 29 ετών (OECD, 2021) που κάνει αίτηση σε αυτό, λαμβάνει σε χρονικό διάστημα τεσσάρων μηνών μια πρόταση για καλά αμειβόμενη εργασία, επαγγελματική εκπαίδευση ή πρακτική άσκηση (Drossos, 2021).

3.1.4 Η γυναικεία απασχόληση στην ΕΕ κατά την πανδημία της COVID-19

Παρά τα βήματα προόδου που έχουν σημειωθεί εν έτη 2021 η ανισότητα μεταξύ των δύο φύλων παραμένει ένα σημαντικό προς εξέταση κοινωνικό ζήτημα με οικονομικές προεκτάσεις στον ευρωπαϊκό χώρο, γεγονός που αποτυπώνεται με σαφήνεια στην «Στρατηγική για την ισότητα των φύλων 2020-2025» της Ευρωπαϊκής Επιτροπής (Blansko et al. 2020). Οι γυναίκες δεν διαθέτουν την ίδια αμέριστη πρόσβαση στην αγορά εργασίας με τους άνδρες ούτε στην ίδια ποιότητα εργασίας, αμείβονται λιγότερο και είναι αναγκασμένες να υφίστανται στερεότυπα ή σεξιστικές συμπεριφορές, γεγονότα που έχουν αντίκτυπο στην οικονομική και κοινωνική τους ζωή (Ευρωπαϊκή Επιτροπή). Η πανδημία της COVID-19 φαίνεται πως κατάφερε να γιγαντώσει τις ήδη υπάρχουσες διαφορές και ανισότητες ανάμεσα στα δύο φύλα, καθώς είναι η πρώτη φορά μετά από οικονομική ύφεση που η διαφορά είναι τόσο δυσανάλογη (Alon et al. 2020).

3.1.4.1 Η γυναικεία παρουσία στην αγορά εργασίας κατά την πανδημία

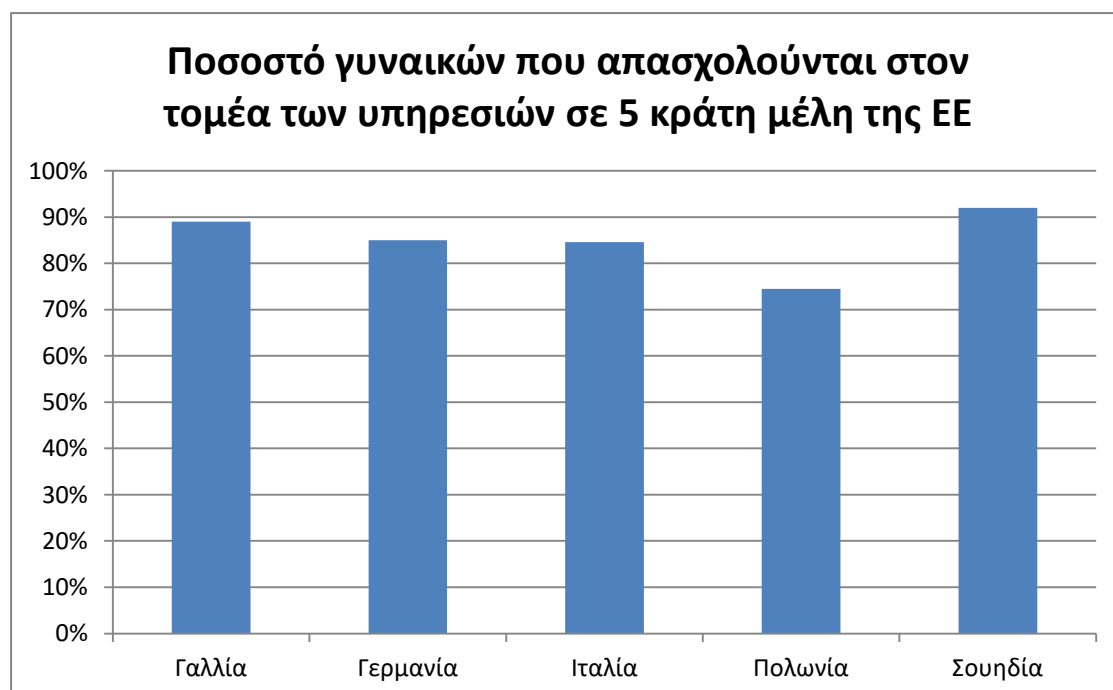
Ένας πολύ βασικός παράγοντας που εξηγεί εν μέρει τη δυσαναλογία στην απασχόληση των δύο φύλων είναι το γεγονός ότι πολύ μεγάλη μερίδα του γυναικείου πληθυσμού απασχολείται σε τομείς, οι οποίοι «χτυπήθηκαν» ιδιαίτερα με το ξέσπασμα της πανδημίας της COVID-19 όπως είναι ο τουρισμός, η φιλοξενία, οι οικιακές εργασίες και το λιανεμπόριο (Alon et al. 2020, Cook et al. 2021, Profeta et al. 2021). Χαρακτηριστικά, σύμφωνα με τα δεδομένα της Διεθνούς Οργάνωσης Εργασίας, το 84% των εργαζόμενων γυναικών στην Ευρώπη απασχολούνταν στον τομέα παροχής υπηρεσιών σε σύγκριση με το 61% των ανδρών. Επιπλέον, οι γυναίκες φαίνεται να αποτελούν την πλειονότητα του εργατικού δυναμικού σε τομείς της οικονομίας που κρίθηκαν ως «μη αναγκαίοι» και ως εκ τούτου δεν λειτουργούσαν καθ' όλη η μέρος της περιόδου εφαρμογής των μέτρων για την αναχαίτιση της πανδημίας (49% στην Ελλάδα και 69% στη Λετονία) (Fana et al. 2020).

Οι γυναίκες απασχολούνται, επίσης, σε επισφαλείς θέσεις εργασίας, με συμβάσεις ορισμένου χρόνου ή και χωρίς σύμβαση από εργοδότη αντιμετωπίζοντας κατ' αυτόν τον τρόπο υψηλότερο κίνδυνο απώλειας της εργασίας τους κατά την περίοδο αναστολής των οικονομικών δραστηριοτήτων, καθώς και την πιθανότητα απόλυτης φτώχειας (OECD, 2020). Σύμφωνα με τον Adams- Prass et al. (2020), στο

Ηνωμένο Βασίλειο και στη Γερμανία οι γυναίκες είναι πιθανότερο να έχουν χάσει ή να χάσουν την εργασία τους και να είναι άνεργες σε σχέση με τους άντρες.

Εν συνεχεία, παρατηρήθηκε ότι το πρώτο κύμα της πανδημίας επηρέασε περισσότερο τη γυναικεία απασχόληση, ενώ το δεύτερο παρόλο που επηρέασε στον ίδιο βαθμό τα δύο φύλα (2,4%) στάθηκε πολύ δυσκολότερη για τις γυναίκες η εκ νέου είσοδος στην αγορά εργασίας με τη μερική άρση των μέτρων το καλοκαίρι του 2020 (Ευρωπαϊκή Επιτροπή). Δεδομένου ότι η πανδημία βρίσκεται εν εξελίξει, τα στοιχεία θα πρέπει να ελεγχθούν στο μέλλον, αλλά σε περίπτωση που οι αρνητικές αυτές συνέπειες επιμείνουν είναι πιθανό να έχουν αντίκτυπο στη συνταξιοδότηση των γυναικών, ενώ θα αποτελέσουν εφιαλήριο για περαιτέρω εξέλιξη ανισοτήτων μεταξύ των δύο φύλων στο μέλλον.

Ενδεικτικά είναι τα αποτελέσματα της έρευνας που διεξήχθη από το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο και αφορούσε στις οικονομικές συνέπειες της πανδημίας από τον SARS-CoV-2 στην απασχόληση των γυναικών σε 5 κράτη μέλη της Ευρωπαϊκής Ένωσης (Ιταλία, Γαλλία, Γερμανία, Πολωνία και Σουηδία) (Profeta et al. 2021). Και στις πέντε χώρες καθίσταται σαφές ότι οι γυναίκες αποτελούν το βασικό εργατικό δυναμικό στον τομέα των υπηρεσιών που χτυπήθηκε από την πανδημία ιδιαίτερος. Πιο συγκεκριμένα, στην Ιταλία το 84,6% απασχολείται σε αυτόν τον κλάδο, ενώ στη Γαλλία και τη Γερμανία τα ποσοστά είναι 89% και 85% αντίστοιχα. Στην Πολωνία και στη Σουηδία τα ποσοστά αγγίζουν το 74,5% και 92% των εργαζομένων γυναικών.

Διάγραμμα 3: Ποσοστό γυναικών που απασχολούνται στον τομέα των υπηρεσιών σε 5 κράτη μέλη της ΕΕ

Στην προαναφερθείσα έρευνα αντανακλάται με σαφήνεια η ετερογένεια που υφίσταται μεταξύ των κρατών μελών και των εργασιακών τους συνθηκών –, καθώς για παράδειγμα το ποσοστό των εργαζόμενων γυναικών στην Ιταλία είναι εν γένει αρκετά μικρότερο από αυτό των γυναικών στις λοιπές εξεταζόμενες χώρες και πολλές από τις γυναίκες στην Πολωνία εργάζονται στον αγροτικό κλάδο- όμως παρουσιάζονται φαινόμενα που επαναλαμβάνονται σε κάθε μία από αυτές. Αναλυτικότερα, παρόλο που οι γυναίκες βρίσκονταν στην πρώτη γραμμή κατά την εφαρμογή των περιοριστικών μέτρων είτε εργαζόμενες κατά κόρον σε υγειονομικές δομές είτε στο εμπόριο και όντας πιο ευάλωτες στο να μολυνθούν δεν διέθεταν αρκετή εξουσία ώστε να μετέχουν στις διαδικασίες λήψης αποφάσεων. Στη Γαλλία και τη Γερμανία παρόλο που αυξήθηκε κατά ένα μικρό ποσοστό η ανεργία ή υπήρξε μείωση εισοδήματος το ποσοστό αυτό επανήλθε στα προ COVID-19 επίπεδα με τη μερική άρση των μέτρων το καλοκαίρι του 2020 κάτι που δε συνέβη με την Ιταλία.

3.1.4.2 Μέτρα για τη βελτίωση των εργασιακών συνθηκών της γυναίκας στην ΕΕ

Προκειμένου να είμαστε προετοιμασμένοι για αντίστοιχα φαινόμενα στο μέλλον, καθίσταται εμφανής η επιτακτική ανάγκη λήψης μέτρων από τα κράτη μέλη της ΕΕ μέσω των οποίων θα διασφαλίζονται ίσες οικονομικά ευκαιρίες για τα δύο φύλα (Profeta et al. 2021), αλλά και η βελτίωση της ποιότητας της εργασίας για τις γυναίκες (OECD, 2020).

Όπως είδαμε και παραπάνω οι διακρίσεις οικονομικής φύσης και οι δυσκολίες που αντιμετωπίζουν οι γυναίκες στην αγορά εργασίας της ΕΕ έχει ως βραχυπρόθεσμα αποτελέσματα χαμηλές μισθολογικές απολαβές, μη ικανοποιητικές εργασιακές συνθήκες και κοινωνικό αποκλεισμό, ενώ μακροπρόθεσμα μπορεί να αντιμετωπίσει το ενδεχόμενο χαμηλότερης συνταξιοδότησης. Για αυτούς και άλλους λόγους, τα κράτη μέλη θα πρέπει να πάρουν πρωτοβουλίες όπως για παράδειγμα την καθιέρωση άδειας πατρότητας, ιδιαίτερα σε κοινωνίες όπως αυτή της Ιταλίας και της Πολωνίας όπου ακόμη κυριαρχούν στερεότυπα. Κάτι τέτοιο όχι μόνο θα βοηθούσε στην κατάλυση των στερεοτύπων, αλλά θα επέτρεπε στο γυναικείο φύλο να αφιερωθεί σε μια εργασία με πλήρες ωράριο (Profeta et al. 2021).

Επιπλέον, θα πρέπει να διασφαλιστεί ότι στο Πολυετές Δημοσιονομικό Πλαίσιο (2021-2027) θα υπάρχει πρόβλεψη για εφαρμογή της ισότητας των δύο φύλων, οικονομικές εγγυήσεις για γυναικείους οργανισμούς, καθώς και να υπάρξει μια παραίνεση προς την ΕΚΤ να συμπεριλάβει στον ετήσιο προϋπολογισμό του πρόβλεψη για περίθαλψη των πολιτών που θα εφαρμόζεται στο πλαίσιο της Στρατηγικής για την Ισότητα των Φύλων.

3.2 Οι οικονομικές συνέπειες της COVID-19 στον τουρισμό

Ο κλάδος του τουρισμού αποτελεί έναν συγκερασμό πολλών και διαφορετικών οικονομικών τομέων, οι οποίοι δεν αποτελούν ένα ενιαίο και ομογενές κομμάτι της οικονομίας, αλλά αντιθέτως, ένα σύνολο από επιχειρήσεις που δραστηριοποιούνται σε διάφορους τομείς της εθνικής οικονομίας. Οι υπηρεσίες και τα αγαθά που παράγονται δεν καταναλώνονται αποκλειστικά από τουρίστες, αλλά και από τους μόνιμους κατοίκους των τουριστικών προορισμών (Santos et al. 2020).

Ο τουρισμός τις τελευταίες δεκαετίες κατάφερε να εξελιχθεί ιδιαίτερα και να αναδειχθεί ως ένας από τους τάχιστα ανερχόμενους οικονομικά κλάδους σε παγκόσμιο επίπεδο (ILO, May 2020), ενώ στην Ευρωπαϊκή Ένωση ο αριθμός άφιξης τουριστών σε ξενοδοχειακές μονάδες έχει διπλασιαστεί (Santos et al. 2020).

Εντούτοις, πρόκειται για έναν τομέα ιδιαίτερα ευάλωτο απέναντι σε εξωγενείς παράγοντες και κρίσεις, είτε πρόκειται για φυσικές καταστροφές (σεισμοί, πλημμύρες, επιδημίες κλπ.) είτε για καταστροφές που έχουν προκληθεί από τον ανθρωπίνω παράγοντα όπως είναι οι πόλεμοι, η τρομοκρατία ή θρησκευτικές συγκρούσεις, (Pforr and Hosie, 2008, Santos et al. 2020), ενώ ταυτόχρονα η περίοδος ανάκαμψής του καθυστερεί ιδιαίτερα στις περιπτώσεις που η θελκτικότητα του προορισμού πλήττεται λόγω της καταστροφής (Liu and Pratt, 2017).

Η πανδημία της COVID-19 έχει πλήξει σε μεγάλο βαθμό τον τουρισμό τόσο σε επίπεδο εισοδήματος όσο και απασχόλησης (Fana et al. 2020), καθώς την άνοιξη του 2020 το 100% των παγκόσμιων προορισμών εφάρμοσαν περιορισμούς όπως η απαγόρευση κυκλοφορίας ή το κλείσιμο των συνόρων (UNWTO, 2020). Πιο συγκεκριμένα, η COVID-19 κατάφερε το βαρύτερο πλήγμα στον τουρισμό και ιδιαίτερα στη φιλοξενία σε σχέση με παρελθούσες επιδημίες (Έμπολα, H1N1, SARS), αλλά και την οικονομική κρίση του 2008 (Del Chiappa et al. 2021), με τον Γενικό Γραμματέα του Παγκόσμιου Οργανισμού Τουρισμού, Zurab Pololikashvili, να δηλώνει

ότι «η αιφνίδια και απροσδόκητη πτώση της τουριστικής ζήτησης που προκλήθηκε από την COVID-19 θέτει σε κίνδυνο εκατομμύρια θέσεις εργασίας και ζωές σε κίνδυνο, ενώ παράλληλα υπονομεύει την πρόοδο που έχει γίνει στη βιώσιμη ανάπτυξη και ισότητα τα τελευταία χρόνια» (Jones et al. 2020).

Σύμφωνα με έρευνα των Ηνωμένων Εθνών (2020), οι επιπτώσεις της COVID-19 τον τουρισμό ενδέχεται να αυξήσουν τα επίπεδα φτώχειας και ανισότητας και να δυσχεράνουν τις διαδικασίες διατήρησης της πολιτιστικής κληρονομιάς. Ταυτόχρονα, η πανδημία μπορεί να επιβραδύνει την πρόοδο που έχει σημειωθεί αναφορικά με τους Στόχους Βιώσιμης Ανάπτυξης (ΣΒΑ) που ο ίδιος ο οργανισμός έχει θέσει. Ο κλάδος του τουρισμού σχετίζεται δε άμεσα με τρεις από τους ΣΒΑ: τον ΣΒΑ 8 για αξιοπρεπή εργασία και οικονομική ανάπτυξη, τον ΣΒΑ 12 για υπεύθυνη κατανάλωση και παραγωγή, καθώς και τον ΣΒΑ 14 για τη ζωή στο νερό.

Οι μεγάλων διαστάσεων συνέπειες που προκλήθηκαν στον τουρισμό λόγω της πανδημίας οφείλονται σε μεγάλο βαθμό στη φύση αυτής της οικονομικής δραστηριότητας, καθώς καθίσταται πρακτικά σχεδόν αδύνατη η ομαλή λειτουργία του σε καθεστώς απαγόρευσης κυκλοφορίας. Υπάρχουν τομείς όπως η γεωργία που συνέχισαν την παραγωγή προκειμένου να παράσχουν φαγητό στους πολίτες. Επίσης, υφίστανται και περιπτώσεις οικονομικών δραστηριοτήτων που παρόλο που δεν ανήκαν στην κατηγορία των «αναγκαίων» επιχειρήσεων βρήκαν έναν τρόπο να λειτουργήσουν είτε ενισχύοντας τα ηλεκτρονικά τους καταστήματα στην περίπτωση του λιανεμπορίου είτε στην κατασκευαστική βιομηχανία αναδιαμορφώνοντας τα προς πώληση προϊόντα ανάλογα με τη ζήτηση που υπάρχει (πχ χειρουργικές μάσκες, απολυμαντικά κλπ.). Ο τουρισμός όμως, και οι επιμέρους κλάδοι που τον αφορούν όπως η εστίαση ή οι αερομεταφορές δεν μπορούν σε καμία περίπτωση να λειτουργήσουν κατ' αυτόν τον τρόπο (Santos et al. 2020).

3.2.1 Απασχόληση στον τουρισμό στην Ε.Ε.

Το 2019 στον κλάδο του τουρισμού αντιστοιχούσαν τόσο άμεσα όσο και έμμεσα, 330 εκατομμύρια θέσεις εργασίας παγκοσμίως. Πιο συγκεκριμένα, επρόκειτο για το 10,3% του συνολικού αριθμού θέσεων εργασίας, ενώ 1 στις 10 θέσεις ανήκε στον κλάδο (ILO, May 2020). Ο τουρισμός συνεισφέρει περίπου το 10% του ΑΕΠ της ΕΕ, ενώ ο υπερεθνικός αυτός οργανισμός κατάφερε να αποτελέσει τον

δημοφιλέστερο προορισμό με 563 εκατομμύρια διεθνών αφίξεων το 2018 (Ευρωπαϊκή Επιτροπή, *Tourism and Transport in 2020 and beyond*).

Στην Ευρωπαϊκή Ένωση από την άλλη, υφίστανται 3 εκατομμύρια θέσεις εργασίας στον τομέα του τουρισμού και 8,7 εκατομμύρια θέσεις σε άλλους τομείς που σχετίζονται άμεσα με τον τουρισμό. Συνολικά, όλες οι σχετιζόμενες με τον τουρισμό βιομηχανίες απασχολούν το 6% του πληθυσμού με τον επισιτισμό και την φιλοξενία να έχουν την πρωτοκαθεδρία στην προσφορά θέσεων εργασίας (Santos et al. 2020).

Ιδιαίτερα σημαντική είναι η προσφορά του τουρισμού και στην εθνική οικονομία ορισμένων κρατών μελών της Ε.Ε. όπως η Ελλάδα, η Κύπρος, η Μάλτα, η Ισπανία και η Ιταλία. Πρόκειται για χώρες που υπέστησαν βαρύτατα πλήγματα από την COVID-19 λόγω της τεράστιας συνεισφοράς του παραπάνω τομέα στο ΑΕΠ τους. Ο τουρισμός παίζει ρόλο κλειδί στη δημιουργία νέων θέσεων εργασίας ιδιαίτερα στην ευρύτερη περιοχή της Μεσογείου. Χαρακτηριστικά παραδείγματα αποτελούν τα νησιά του Νοτίου Αιγαίου, του Ιονίου και η Κρήτη στην Ελλάδα, οι Βαlearίδες νήσοι στην Ισπανία,

Ιδιαίτερη μνεία αξίζει να γίνει στη σύνδεση μεταξύ των εισερχόμενων ροών τουριστών και της αύξησης στην απασχόληση, το οποίο οφείλεται στο πολλαπλασιαστικό αποτέλεσμα του κλάδου. Σύμφωνα με τα δεδομένα, για την περίοδο 2000-2018 για κάθε επιπλέον 1000 τουρίστες που κατέφθαναν σε μια χώρα της ΕΕ δημιουργούνταν περίπου 20 επιπλέον θέσεις εργασίας, ενώ αντίστοιχα αύξηση της τάξεως του 10% συνεπάγεται αύξηση κατά 0,9% στην απασχόληση. Μολαταύτα, σε περιόδους οικονομικής κρίσης, η σύνδεση μεταξύ της άφιξης τουριστικών ροών και της απασχόλησης τείνει να είναι λιγότερο ισχυρή αφού για τον ίδιο αριθμό τουριστών δημιουργούνται περίπου 3 θέσεις λιγότερες στην αγορά εργασίας αριθμός ο οποίος μεταφράζεται ως μείωση κατά 15% στην απασχόληση στον τουριστικό κλάδο (Santos et al. 2020).

3.2.2 Οι επιπτώσεις της πανδημίας στον ευρωπαϊκό τουρισμό

Η πανδημία της COVID-19 έχει προκαλέσει βαθιές ρωγμές στα θεμέλια του τουριστικού οικοσυστήματος της ΕΕ, καθώς προκάλεσε προβλήματα ρευστότητας σε όλες σχεδόν τις επιχειρήσεις και ιδιαίτερα στις ΜμΕ, οι οποίες αποτελούν κατά συντριπτική πλειονότητα τη βασική μορφή επιχειρήσεων σε αυτόν τον κλάδο (Ευρωπαϊκή Επιτροπή, *Tourism and Transport in 2020 and beyond*, 2020), ενώ ο

περιορισμός των μετακινήσεων επέφερε μια αυξητική τάση στις χρεωκοπίες στον τομέα της φιλοξενίας προκαλώντας προβλήματα σε πολλές τοπικές κοινωνίες (Επιτροπή των Περιφερειών, 2020).

Οι διαφορετικές υποκατηγορίες του τουρισμού φαίνεται να πλήττονται σε διαφορετικό βαθμό παρόλο που εν γένει ο τουρισμός αποτελεί τον οικονομικό κλάδο που υπέστη τη μεγαλύτερη ζημία από την πανδημία (Επιτροπή των Περιφερειών, 2020). Σύμφωνα με έρευνες η μείωση εισοδημάτων σε επίπεδο ΕΕ αγγίζει το 50% στη φιλοξενία και τον επισιτισμό, το 85% στα τουριστικά πρακτορεία και ταξιδιωτικά γραφεία, το 85% για τους σιδηροδρόμους μεγάλων αποστάσεων και τέλος, σχεδόν 90% στις κρουαζιέρες και τις αερομεταφορές.

Επίσης, με άνισο τρόπο επηρεάστηκαν και τα κράτη μέλη της ΕΕ όπως και συγκεκριμένες υποπεριοχές τους. Αναλυτικότερα, τις μεγαλύτερες δυσχέρειες κλήθηκαν να αντιμετωπίσουν τα κράτη της Μεσογείου, καθώς και όσα βρίσκονται στις ακτές του Ατλαντικού, καθώς τα περισσότερα ξενοδοχεία της ΕΕ βρίσκονται συγκεντρωμένα κατά μήκος ακτών. Σύμφωνα με τα αποτελέσματα της έρευνας που διεξήχθη από την Επιτροπή των Περιφερειών και τον Οργανισμό Οικονομικής Συνεργασίας και Ανάπτυξης (ΟΟΣΑ), χώρες όπως η Πορτογαλία, η Ελλάδα και η Κροατία και πόλεις όπως το Παρίσι και το Μιλάνο θα αντιμετωπίσουν μακροπρόθεσμα μεγαλύτερες οικονομικές συνέπειες, καθώς βασίζονται περισσότερο σε ροές τουριστών εκτός της ΕΕ. Εντούτοις, οι περιοχές που βασίζονται στον εσωτερικό τουρισμό, όπως αρκετές αγροτικές περιοχές στη Γερμανία και τη Γαλλία, θα έχουν ταχύτερη ανάκαμψη.

3.2.3.1 Οι συνέπειες στον πολιτιστικό τουρισμό

Ο τομέας πολιτισμού και πολιτιστικής κληρονομιάς, στενά συνδεδεμένος με εκείνον του τουρισμού, υπέστη και αυτός βαρύτατο πλήγμα ιδιαίτερα σε ευρωπαϊκές πόλεις που προσελκύουν ταξιδιώτες χάρις σε αυτόν. Σύμφωνα με το Διεθνές Συμβούλιο Μουσείων η Ιταλία μόνο για το διάστημα Απριλίου-Οκτωβρίου 2020 ανέμενε οικονομικές ζημίες ύψους 3 δις ευρώ, ενώ η Ισπανία μόνο για τον μήνα Απρίλιο του ίδιου έτους υπολογιζόταν ότι θα έχανε περί τα 980 εκατομμύρια (Europa Nostra, 2020).

Σύμφωνα με την Europa Nostra (2020), οι συνέπειες της πανδημίας στον τομέα του πολιτισμού ήταν αρκετές. Σημειώθηκαν ακυρώσεις δημόσιων

δραστηριοτήτων και εκδηλώσεων, ενώ τα μουσεία που βασίζονται στο εισόδημα που τους αποφέρουν οι τουρίστες κατά την τουριστική εποχή, δηλαδή κυρίως την άνοιξη και το καλοκαίρι, αναγκάστηκαν να αναβάλουν το άνοιγμά τους στο ευρύ κοινό. Παράλληλα, παρατηρήθηκε ότι πολλοί χορηγοί απέσυραν τα κεφάλαιά τους και είναι πολύ πιθανό μακροπρόθεσμα, λόγω της «διοικητικής ανελαστικότητας» των ευρωπαϊκών μηχανισμών χρηματοδότησης να τεθεί σε κίνδυνο η βιωσιμότητα πολιτιστικών φορέων.

3.2.3 Μέτρα σε ευρωπαϊκό επίπεδο

Προκειμένου να αντιμετωπιστούν τα προβλήματα ρευστότητας που αντιμετώπιζε τόσο ο τουριστικός όσο και άλλοι οικονομικοί τομείς, τα κράτη μέλη άδραξαν την ευκαιρία και επωφελήθηκαν από το προσωρινό πλαίσιο για τη λήψη μέτρων κρατικής ενίσχυσης, το οποίο υιοθετήθηκε τον Μάρτιο του 2020, *«για να για την παροχή είτε άμεσων επιχορηγήσεων ύψους έως 800 000 ευρώ, είτε δανείων ή εγγυήσεων με ιδιαίτερα ευνοϊκούς όρους για μεγαλύτερα ποσά· ή, σε ορισμένες περιπτώσεις, για τη χορήγηση αποζημίωσης σε επιχειρήσεις λόγω των ζημιών που υπέστησαν εξαιτίας της πανδημίας»* (Ευρωπαϊκή Επιτροπή, 2020).

Επιπροσθέτως, η Πρωτοβουλία Επενδύσεων για την Αντιμετώπιση της COVID-19 παρέχει στα κράτη μέλη ευελιξία για την άμεση χορήγηση ρευστότητας σε τουριστικές ΜμΕ προκειμένου να εφοδιαστούν και να προετοιμαστούν κατάλληλα για την τουριστική περίοδο. Η χρηματοδότηση των ΜμΕ καλύπτει μεταξύ άλλων τις δαπάνες για το εργατικό δυναμικό, τα αποθέματα και τα γενικά έξοδα και το ενοίκιο. Σε αυτήν την πρωτοβουλία περιλαμβάνεται η χρηματοδότηση τόσο επιχειρήσεων όσο και τοπικών αρχών ώστε να συμμορφωθούν με τα ισχύοντα υγειονομικά πρωτόκολλα, τα οποία περιλαμβάνουν τον σχολαστικό καθαρισμό, την αγορά προστατευτικού εξοπλισμού, καθώς και χωροταξικές αναπροσαρμογές αναφορικά με τον αριθμό των τραπεζοκαθισμάτων και την τήρηση των απαιτούμενων αποστάσεων (Ευρωπαϊκή Επιτροπή, 2020).

Εν συνεχεία, όπως θα δούμε αναλυτικότερα και στο επόμενο κεφάλαιο, δόθηκε υπό την επίβλεψη της Ευρωπαϊκής Τράπεζας Επενδύσεων εγγύηση ύψους 1 δις για το Ευρωπαϊκό Ταμείο Επενδύσεων, το οποίο έχει ως βασική αποστολή την ενίσχυση των ΜμΕ στην ΕΕ, συμπεριλαμβανομένων και όσων δραστηριοποιούνται στον τουρισμό.

3.2.4 Προτάσεις για περαιτέρω οικονομική στήριξη

Η κρίση που προκλήθηκε από την COVID-19 έφερε στο προσκήνιο δομικές αλλαγές που πρέπει να συντελεστούν στον τομέα του τουρισμού (UN, 2020). Κάτι τέτοιο μπορεί να επιτευχθεί τόσο με τη βελτιστοποίηση πολιτικών που ήδη εφαρμόζονται ή με τη δημιουργία νέων. Αρχικά, το Σχέδιο Ανάκαμψης για την Ευρώπη θα μπορούσε να παρέχει στήριξη στον τουριστικό κλάδο μέσω του Μηχανισμού Ανάκαμψης και Σταθερότητας, καθώς και του προγράμματος REACT-EU, τα οποία μπορούν να προσφέρουν λύση στις ΜμΕ, αλλά και στον πολιτισμό (Πυλώνας 1 του Σχεδίου Ανάκαμψης). Ταυτόχρονα, ο Πυλώνας 2 φαίνεται να προσφέρει αρκετές ευκαιρίες στον τουριστικό τομέα, στις οποίες συγκαταλέγονται το μέσο υποστήριξης φερεγγυότητας (Solvency Support Instrument) για άμεση στήριξη σε επιχειρήσεις όπως και ένας Μηχανισμός Στρατηγικών Επενδύσεων για τη βελτίωση της ανθεκτικότητας και στρατηγικής αυτονομίας της ΕΕ σε αλυσίδες αξίας (UN, 2020).

Ένας βασικός στόχος της ΕΕ στον τομέα του τουρισμού είναι η αύξηση της ανθεκτικότητάς του. Αυτός ο στόχος σύμφωνα με τους Santos et al. (2020) θα μπορούσε να πραγματοποιηθεί με τη διαφοροποίηση. Δεδομένου ότι η πανδημία της COVID-19 άλλαξε συλλήβδην τα κριτήρια και τη συμπεριφορά των τουριστών, η ΕΕ θα μπορούσε να «πατήσει» σε αυτό το δεδομένο και να προσφέρει εναλλακτικές επιλογές συνδέοντας εκ πρώτης όψεως μη συνδεδεμένες αλυσίδες όπως για παράδειγμα η ανάπτυξη τουριστικών δραστηριοτήτων στον βιομηχανικό τομέα.

Τέλος, η ανάκαμψη των τουριστικών επιχειρήσεων και του τουριστικού κλάδου εν γένει θα εξαρτάται άμεσα από την ικανότητά τους όπως και εκείνη των πολιτικών θεσμών και κυβερνήσεων να χρησιμοποιήσουν την τεχνολογία προς όφελός τους προκειμένου να κατανοήσουν και να παρακολουθήσουν τη συμπεριφορά των τουριστών και τις τάσεις που αναπτύσσονται. Η τεχνολογία μπορεί να αποτελέσει αρωγό στην προσπάθειά τους να γίνουν πιο ανταγωνιστικοί και να προσελκύσουν περισσότερους τουρίστες. Τα πακέτα ανάκαμψης θα έπρεπε σύμφωνα με τα Ηνωμένα Έθνη (2020) να εστιάσουν στη βέλτιστη χρήση της τεχνολογίας και την ψηφιοποίηση των ΜμΕ, ενώ «όργανα» όπως τα drones και οι δορυφόροι μπορούν να επιστρατευθούν για την προστασία, μέσω επίβλεψης, των περιβαλλοντικών πόρων από τους οποίους εξαρτάται ο τουρισμός. Μολαταύτα, η γρήγορη εξέλιξη της τεχνολογίας έφερε στο φως τις διακρίσεις που έφερε στην

επιφάνεια η ψηφιοποίηση σε συγκεκριμένους τομείς και κοινωνικές ομάδες, όπως οι γυναίκες. Τη λύση σε αυτό το πρόβλημα θα μπορούσε να προσφέρει η παροχή εξειδικευμένης κατάρτισης που είναι απαραίτητη για τους εργαζόμενους στον κλάδο και προκειμένου να αυξηθεί η επίδοσή τους και να είναι σε θέση να διενεργούν εξ αποστάσεως ή ψηφιακά την εργασία τους.

3.3 Οι οικονομικές συνέπειες της COVID-19 στις ΜμΕ

Οι μικρομεσαίες επιχειρήσεις παίζουν πολύ σημαντικό ρόλο στην κοινωνική σταθερότητα τόσο σε τοπικό όσο και σε περιφερειακό επίπεδο, ενώ αποτελούν τη βασική πηγή εισοδήματος για τις εθνικές κυβερνήσεις (Kumar et al. 2021, Sallousse et al. 2021). Στην Ευρωπαϊκή Ένωση, οι ΜμΕ αποτελούν το 99,8% επί του συνόλου των επιχειρήσεων, το 65% των ιδιωτικών φορέων απασχόλησης, καθώς και το 54% της ακαθάριστης παραγωγής του ιδιωτικού τομέα (Gourinchas et al. 2021). Σύμφωνα δε με τον Οργανισμό Οικονομικής Συνεργασίας και Ανάπτυξης (OECD, 2020b. "Statistical Insights: Small, Medium and Vulnerable" (assessed on 29 July 2020) οι ΜμΕ αντιστοιχούν στο 75% του συνολικού αριθμού των θέσεων εργασίας στους άμεσα πληττόμενους κλάδους εργασίας.

Σε γενικές γραμμές οι μικρομεσαίες επιχειρήσεις τείνουν να είναι πιο ευάλωτες σε εξωγενή σοκ και ασύμμετρες απειλές όπως οι πανδημίες, καθώς διαθέτουν μικρό αποθεματικό μετρητών, μεγαλύτερη εξάρτηση από τη χρηματοδότηση τραπεζών (Sebnem Kalemlı-Ozcan, 2020) και περιορισμένη πρόσβαση σε νέες πιστωτικές διευκολύνσεις κατά τη διάρκεια κρίσεων, ενώ ταυτόχρονα εξαρτώνται από εθνικές ή παγκόσμιες εφοδιαστικές αλυσίδες που διαταράχθηκαν από την κρίση (Uvarova, 2021). Επιπροσθέτως, αυτή η επιχειρηματική μορφή κυριαρχεί σε χώρες και οικονομικούς τομείς, οι οποίοι είναι πιο ευάλωτοι σε κρίσεις όπως ο τουρισμός, στον οποίο οι ΜμΕ αποτελούν το 80% των τουριστικών επιχειρήσεων παγκοσμίως, ενώ στην Ευρωπαϊκή Ένωση το 99% όλων των επιχειρήσεων, οι περισσότερες εκ των οποίων απασχολούν λιγότερους από 250 υπαλλήλους (Adian et al. 2020, Kukanja et al. 2020, Salousse et al. 2021). Τέλος, παρατηρείται ότι αρκετές ΜμΕ διακρίνονται για τον αμελητέο βαθμό ψηφιοποίησής τους και ανάπτυξης ψηφιακών δεξιοτήτων του προσωπικού τους, κάτι που τις καθιστά πιο ευάλωτες σε ζημίες από επιχειρήσεις που δραστηριοποιούνται ολικώς ή μερικώς ηλεκτρονικά (Uvarova, 2021). Οι παραπάνω παράγοντες, σε συνδυασμό με

μειωμένα έσοδα μπορούν να πυροδοτήσουν προβλήματα ρευστότητας, τα οποία τελικά θα οδηγήσουν σε χρεωκοπία (Gourinchas et al. 2021).

Η πανδημία της COVID-19 επηρέασε όλους σχεδόν τους οικονομικούς τομείς και θεσμούς, μεταξύ των οποίων, φυσικά, και τις ΜμΕ επιχειρήσεις, στις οποίες τα οικονομικά σοκ που προήλθαν από την επιβολή μέτρων περιορισμού κυκλοφορίας και αναστολής εργασίας ορισμένων κλάδων προκάλεσαν άνισες συνέπειες ανά κλάδο (Pedauga et al. 2021). Σύμφωνα με έρευνα που έλαβε χώρα τον Μάιο του 2020 το 41% περίπου των ΜμΕ της Μ. Βρετανίας είχαν παγώσει τις δραστηριότητές τους, ενώ το 35% εξέφρασε ανοιχτά τον φόβο ότι δεν θα μπορούσε να λειτουργήσει εκ νέου (FSB, 2020). Ταυτόχρονα, στη Γερμανία το 1/3 των ΜμΕ ανέμενε μείωση των εσόδων της τουλάχιστον της τάξης του 10% (DIHK, 2020) και στην Ιταλία ένα ποσοστό μεγαλύτερο του 70% υποστήριξε ότι επηρεαζόταν άμεσα από την υγειονομική κρίση και την επακόλουθη ύφεση (ENA, 2020). Παρόμοιες ανησυχίες εξέφρασαν και επιχειρήσεις άλλων κρατών μελών, οι οποίες βέβαια παρουσίαζαν ετερογένεια, καθώς δραστηριοποιούνται σε διαφορετικούς τομείς. Έτσι, καθίσταται σαφές ότι, παρόλο που η μεγάλη πλειονότητα των ΜμΕ επηρεάστηκε από την πανδημία ο βαθμός και ο τρόπος που επλήγησαν είναι ξεχωριστός.

3.3.1 Οι οικονομικοί τομείς που επηρεάστηκαν από την πανδημία και οι ανησυχίες των επιχειρήσεων

Σύμφωνα με τον Οργανισμό Οικονομικής Συνεργασίας και Ανάπτυξης (2020) παρόλο που η COVID-19 προκάλεσε ζημία σε αρκετούς οικονομικούς τομείς και επιχειρήσεις, ήταν οι ΜμΕ αυτές που υπέφεραν περισσότερο ιδιαίτερα κατά τα πρώτα στάδια της πανδημίας.

Ο τομέας αποτελεί έναν από τους τομείς που αποτέλεσαν «στόχο» της πανδημίας. Ο διεθνής τουρισμός είδε μια πτώση της τάξης του 80% το 2020 και ο εσωτερικός, ο οποίος τα πήγε λίγο καλύτερα, σημείωσε και αυτός αισθητή πτώση σε σχέση με τα προ της πανδημίας επίπεδα. Η Ισπανία και η Ιταλία είδαν τον τουρισμό τους να συρρικνώνεται κατά 45-50% σε σχέση με τα έσοδα του 2019 (OECD, 2020). Οι πολιτιστικές εκδηλώσεις και χώροι αντιμετώπισαν δυσκολίες, καθώς λόγω των περιοριστικών μέτρων αναφορικά με τις μαζικές συγκεντρώσεις τα μουσεία, οι κινηματογράφοι και τα θέατρα μεταξύ άλλων παρέμειναν κλειστά. Εκτιμάται

ανάκαμψη των διεθνών ροών τουρισμού το 2021, αλλά προκειμένου τα επίπεδα να αγγίξουν τα αντίστοιχα προ της πανδημίας θα πρέπει να περιμένουμε έως το 2023 (OECD, 2020).

Εκτός του τουρισμού, υπήρξαν και άλλοι τομείς στους οποίους οι ΜμΕ αντιμετώπισαν εμπόδια. Χαρακτηριστικά παραδείγματα αποτελούν ο κατασκευαστικός κλάδος, το χονδρεμπόριο και το λιανεμπόριο, οι υπηρεσίες τροφίμων, ο κτηματομεσιτικός κλάδος, καθώς και προσωπικές υπηρεσίες όπως οι υπηρεσίες ομορφιάς (OECD, 2020).

Από έρευνα που πραγματοποιήθηκε αναφορικά με τον βαθμό κατά τον οποίο επηρεάστηκαν οι ΜμΕ στην Ευρωπαϊκή Ένωση από τον Ιούνιο του 2020, φαίνεται ότι τα αποτελέσματα ποικίλλουν. Πιο συγκεκριμένα, το 86% των ερωτηθέντων εκπροσώπων των ΜμΕ θεωρούσαν ότι επηρεάστηκαν μερικώς από την πανδημία, ενώ το 24% ότι ήρθε ή θα έρθει αντιμέτωπο με οικονομικές δυσκολίες μεγαλύτερης κλίμακας (European Cluster Collaboration Platform, 2020). Οι συνέπειες και οι φόβοι αφορούσαν κυρίως τη δυνατότητα κάλυψης των πάγιων εξόδων συντήρησης, καθώς και των μισθολογικών καλύψεων των υπαλλήλων δεδομένου ότι σε αρκετές από αυτές ανέκυψαν προβλήματα ρευστότητας, αυξημένες ζημίες, ενώ σε άλλες ΜμΕ παρατηρήθηκε δυσκολία πρόσβασης σε καταναλωτικά αγαθά, αλλά και αιφνίδια μεταβολή της συμπεριφοράς των καταναλωτών. Προέκυψαν, λοιπόν, προβλήματα τόσο από πλευράς προσφοράς όσο και από πλευράς ζήτησης (European Cluster Collaboration Platform, 2020, Juergensen et al. 2020).

3.3.2 Μέτρα της ΕΕ για την απρόσκοπτη λειτουργία των ΜμΕ

«Δεδομένης της βαρύνουσας σημασίας των ΜμΕ επιχειρήσεων τόσο σε εθνικό επίπεδο όσο και σε επίπεδο ΕΕ, η προστασία τους από την κρίση της COVID-19 θεωρήθηκε ως υψίστης σημασίας και αποτελεί τμήμα ενός πακέτου που συστάθηκε από την Ευρωπαϊκή Επιτροπή και την Ευρωπαϊκή Τράπεζα Επενδύσεων. Η επιτροπή διέθεσε ένα δις από το Ευρωπαϊκό Ταμείο Στρατηγικών Επενδύσεων ως εγγύηση για το Ευρωπαϊκό Ταμείο Επενδύσεων προκειμένου να δοθούν κίνητρα στις τοπικές τράπεζες και σε άλλους δανειστές για να παρασχεθεί ρευστότητα σε 100.000 περίπου ευρωπαϊκές επιχειρήσεις» (Europa).

Στις 6 Απριλίου, η Επιτροπή ανακοίνωσε τη διάθεση 8 δις ευρώ για την άμεση οικονομική ανακούφιση σε μικρομεσαίες επιχειρήσεις ανά την ΕΕ, ενώ τον

Δεκέμβριο του 2020 ενέκρινε τη δημιουργία του Πανευρωπαϊκού Ταμείου Εγγυήσεων ύψους 25 δις ευρώ, το οποίο θα διαχειρίζεται η ΕΤΕΠ, ενώ αναμένεται η κινητοποίηση περαιτέρω 200 δις ευρώ όπως θα δούμε αναλυτικότερα στο κεφάλαιο 4.

Σε γενικές γραμμές, οι έως τώρα πρωτοβουλίες και τα μέτρα της ΕΕ έχουν στεφθεί με επιτυχία. Σε μελέτη των Gourinchas et al. (2021) καταδεικνύεται ότι σε περίπτωση που δεν είχαν ληφθεί μέτρα για την αντιμετώπιση των συνεπειών της πανδημίας στις ΜμΕ οι επιπτώσεις θα ήταν καταστροφικές. Πιο συγκεκριμένα, έχοντας κατηγοριοποιήσει τις εταιρείες σε ισχυρές, βιώσιμες και αδύναμες φτάνουν στο συμπέρασμα ότι η ενίσχυση των ΜμΕ αποφέρει πράγματι αποτελέσματα, ενώ με την πλήρη απουσία κυβερνητικών μέτρων οι χρεωκοπίες επιχειρήσεων αυξάνονται αισθητά. Λαμβάνοντας υπόψη την άποψη και επιθυμία των κυβερνήσεων να συνεχίσουν την εφαρμογή μέτρων στήριξης και σε μετέπειτα κύματα της πανδημίας, οι Gourinchas et al. καταδεικνύουν ότι η επέκταση των εγγυημένων δανείων είναι σε θέση να σώσει ένα επιπλέον 10,69% των βιώσιμων επιχειρήσεων και ένα 1,18% επί του συνόλου των επιχειρήσεων, ενώ με την επέκταση των πολιτικών μπορεί να σωθεί ένα 8,69% των αδύναμων επιχειρήσεων και ένα 0,79% όλων των επιχειρήσεων.

Εν αντιθέσει με τα παραπάνω, σε περίπτωση που υπάρξει τροποποίηση στο χρονικό διάστημα εφαρμογής των μέτρων, επηρεάζονται μόνο οι βιώσιμες επιχειρήσεις. Με αυτόν τον τρόπο, καθίσταται σαφές ότι ενισχύεται το επιχείρημα ότι είναι ιδιαζούσης σημασίας να εφαρμοστούν τα μέτρα στήριξης όσο πιο νωρίς γίνεται, καθώς σε περίπτωση καθυστέρησης μπορεί να υπάρξουν αυξημένες ζημιές και κίνδυνοι για τις βιώσιμες επιχειρήσεις. Τέλος, υπογραμμίζεται ότι η παράταση των μέτρων στήριξης και κατόπιν της άρσης των περιοριστικών μέτρων μπορεί να βοηθήσει περισσότερες βιώσιμες επιχειρήσεις.

3.3.3 Πολιτικές για ανάκαμψη και μακροπρόθεσμη ανθεκτικότητα

Όντας πλέον στο 4^ο κύμα της πανδημίας της COVID-19, έχουμε διδαχτεί πολλά, έχουμε μια ιδέα ως προς το ποιες πολιτικές απέδωσαν καρπούς και ποιες όχι και φυσικά έχουμε εντοπίσει τα στοιχεία εκείνα που κατέστησαν τις ευρωπαϊκές ΜμΕ ευάλωτες εξαρχής.

Ένα πρώτο μέτρο που θα πρέπει να εφαρμοστεί είναι η ψηφιοποίηση των ΜμΕ στον ευρωπαϊκό χώρο. Τα ψηφιακά εργαλεία, τα οποία βρίσκονται πλέον στη διάθεση των πολιτών αποτέλεσαν ένα σημαντικό όπλο κατά τη διάρκεια της πανδημίας της COVID-19 που αξιοποιήθηκε από επιχειρήσεις όλων των μεγεθών και συγκεκριμένα το 70% των ΜμΕ αναγκάστηκε να ενσωματώσει τις ψηφιακές δεξιότητες στον τρόπο λειτουργίας των επιχειρήσεων ώστε να αποφευχθεί πιθανή πτώχευση και να μπορεί να ανταγωνιστεί τις μεγαλύτερου βεληνεκούς εταιρείες (ΟΟΣΑ, 2021). Η είσοδος των ΜμΕ στην ψηφιακή εποχή θα τις βοηθήσει να αναπτυχθούν δυναμικά, αλλά και οικολογικά. Προκειμένου, όμως να μπορέσει να επιτευχθεί αυτός ο στόχος, θα πρέπει η ΕΕ να ωθήσει τόσο τους ιδιοκτήτες των επιχειρήσεων όσο και τους εργαζόμενους να αναπτύξουν τις ψηφιακές τους δεξιότητες παρέχοντας εξειδικευμένη εκπαίδευση, οικονομική υποστήριξη και τεχνικό εξοπλισμό.

Με αυτόν τον τρόπο, οι ΜμΕ θα μπορέσουν να συμβάλουν και στην πράσινη μετάβαση, καθώς έχουν ένα μη αμελητέο οικολογικό αποτύπωμα, με το 60-70% της βιομηχανικής μόλυνσης στην Ευρώπη να προέρχονται από αυτές. Μία πρακτική θα ήταν η παραγωγή και ανάπτυξη «πράσινων» αγαθών και υπηρεσιών έχοντας βέβαια την απαραίτητα τεχνολογία που απαιτείται για κάτι τέτοιο.

Παράλληλα, θα πρέπει να υπάρξει πρόβλεψη και για το νομικό πλαίσιο, με τη δημιουργία νέων ισχυρών ρυθμιστικών πλαισίων ή την αναπροσαρμογή των υφισταμένων, καθώς και ενθάρρυνση των προσπάθειών των εθνικών κυβερνήσεων και των εκπροσώπων του ιδιωτικού επιχειρηματικού κόσμου να προωθήσουν μια πιο οικολογική προσέγγιση προσφέροντάς τους οικονομική υποστήριξη και τεχνική υποστήριξη (ΟΟΣΑ, 2020, SME UNITED, 2020).

Ένα ακόμη σημαντικό βήμα προς την ανθεκτικότητα των ΜμΕ είναι η ενίσχυση των δεξιοτήτων και της εκπαίδευσης. Οι μικρές επιχειρήσεις σύμφωνα με τον ΟΟΣΑ (2020) σε περιόδους κρίσεις όπως αυτή της πανδημίας, αναλώνονται στη διαχείριση και μη διαθέτοντας τις απαραίτητες γνώσεις ή ικανότητα να εντοπίσουν διαθέσιμες πηγές χρηματοδότησης ή υποστήριξης. Οι απαραίτητες δεξιότητες και γνώσεις αποτελούν στοιχείο-κλειδί ώστε να μπορέσουν οι ΜμΕ να συνδράμουν στην πράσινη μετάβαση και να ανταγωνιστούν τις μεγαλύτερες επιχειρήσεις.

Για τους παραπάνω λόγους θα πρέπει να υπάρχει πρόβλεψη ώστε οι ΜμΕ να είναι ενήμερες αναφορικά με δημόσια προγράμματα στήριξης και να γίνεται αναζήτηση για προγράμματα επενδύσεων ή παροχής κινήτρων για τους εργοδότες

που δέχονται ασκούμενους ή μαθητευόμενους στις επιχειρήσεις τους. Παράλληλα, θα ήταν ιδιαίτερα επωφελής η επέκταση του ευρωπαϊκού προγράμματος επαγγελματικής εκπαίδευσης και κατάρτισης (ΕΕΚ).

3.4 Συμπεράσματα

Η πανδημία της COVID-19, όπως και κάθε άλλη πανδημία ή φυσική καταστροφή, αποτελεί ασύμμετρη απειλή, η οποία επηρεάζει σε διαφορετικό βαθμό και με διαφορετικό τρόπο τα κράτη μέλη της ΕΕ και τις κοινωνικές και οικονομικές ομάδες που την αποτελούν. Εν προκειμένω, η COVID-19 έβγαλε στην επιφάνεια προϋπάρχουσες αδυναμίες των κοινωνικών δομών και των πολιτικών της ΕΕ αφού επλήγησαν κυρίως άτομα χαμηλού μορφωτικού επιπέδου, σε επισφαλείς συμβάσεις ή συνθήκες εργασίας, οι νέοι και οι γυναίκες, ενώ ο τουρισμός και οι ΜμΕ αποτέλεσαν τομείς που βρέθηκαν αντιμέτωποι με τις σαρωτικές οικονομικές επιπτώσεις της κρίσης. Όπως ήταν αναμενόμενο, η ύφεση είχε ως βασικές εστίες τις χώρες με βασική πηγή εισοδήματος τον τουρισμό και τις υπηρεσίες, οι οποίες ως επί το πλείστον βρίσκονται στη Μεσόγειο (Ισπανία, Μάλτα, Ελλάδα, Κύπρος).

Παρά τις ανισότητες που εντοπίστηκαν, η ΕΕ ένωση έδρασε σχετικά άμεσα για την αντιμετώπιση του φαινομένου βασιζόμενη τόσο σε ήδη υπάρχουσες πρωτοβουλίες και όργανα ή στη δημιουργία νέων, καθώς η ενίσχυση της επαγγελματικής κατάρτισης και απασχόλησης των νέων, η εντονότερη παρουσία των γυναικών στον πολιτικό βίο και στην ενεργό διαδικασία λήψης αποφάσεων και η αναζωογόνηση και ψηφιοποίηση των ΜμΕ αποτελούσαν ήδη αναπόσπαστο κομμάτι της ατζέντας της ΕΕ, με την πανδημία της COVID-19 απλά να φέρνει τα παραπάνω πιο άμεσα και επιτακτικά στο προσκήνιο καλώντας για περαιτέρω ενέργειες.

4 Πολιτικές Οικονομικής Ανάκαμψης στην ΕΕ

Στο παρόν κεφάλαιο θα εξεταστούν τα οικονομικά μέτρα που υιοθέτησε η Ευρωπαϊκή Ένωση για την αντιμετώπιση των οικονομικών συνεπειών της πανδημίας της COVID-19, καθώς και για την προστασία των επιχειρήσεων, των εργαζομένων και ευρύτερα των πολιτών, ενώ θα γίνει συνοπτική αξιολόγηση της αποτελεσματικότητας των μέτρων βάσει βιβλιογραφικής αναφοράς. Θα πρέπει, εντούτοις, να επισημανθεί ότι δεδομένου ότι το κοινωνικοοικονομικό φαινόμενο της πανδημίας της COVID-19 βρίσκεται σε πλήρη εξέλιξη, τα συμπεράσματα βασίζονται στα δεδομένα και τη βιβλιογραφία που είναι διαθέσιμα κατά την περίοδο σύνταξης της παρούσας εργασίας (Ιούνιος-Σεπτέμβριος 2021).

Στις 23 Απριλίου 2020 το Ευρωπαϊκό Συμβούλιο έφτασε σε συμφωνία αναφορικά με τον τρόπο διαχείρισης των οικονομικών συνεπειών της πανδημίας στον ευρωπαϊκό χώρο, αποφασίζοντας τη χορήγηση ενός κοινού πακέτου ύψους έως και 540 δισεκατομμύρια ευρώ (Ευρωπαϊκό Συμβούλιο, 2020). Για την εφαρμογή των μέτρων και την αντιμετώπιση των μακροοικονομικών συνεπειών, προβλεπόταν η συμμετοχή τριών βασικών οργάνων. Το πρώτο είναι ο Ευρωπαϊκός Μηχανισμός Σταθερότητας, ο οποίος όπως θα δούμε παρακάτω είναι υπεύθυνος για την ενίσχυση των κρατών. Το δεύτερο, ένα νεοσύστατο όργανο για την προστασία επιχειρήσεων, αλλά και εργαζομένων, είναι το ευρωπαϊκό μέσο προσωρινής στήριξης για τον μετριασμό των κινδύνων ανεργίας σε κατάσταση έκτακτης ανάγκης (SURE), το οποίο προβλέπει τη στήριξη των κρατών μελών μέσω δανεισμού από την Ευρωπαϊκή Επιτροπή και με την ευρεία χρήση συστημάτων μειωμένου ωραρίου εργασίας. Τέλος, το τρίτο όργανο είναι το Πανευρωπαϊκό Ταμείο Εγγυήσεων, το οποίο είναι υπό τη διαχείριση της ΕΤΕΠ με στόχο τη στήριξη των επιχειρήσεων και ιδιαίτερα των ΜμΕ (Clifton et al. 2020).

Μια από τις πρώτες δράσεις της Ευρωπαϊκής Επιτροπής για την αντιμετώπιση της ύφεσης ήταν η Πρωτοβουλία Επενδύσεων για την Αντιμετώπιση της COVID-19, η οποία προτάθηκε στις 13 Μαρτίου 2020 και τέθηκε σε εφαρμογή την 1^η Απριλίου του ίδιου έτους (Teschke, 2020) «*Η πρώτη δέσμη μέτρων της Πρωτοβουλίας Επενδύσεων για την Αντιμετώπιση της COVID-19 αποτελούνταν από τρία κύρια στοιχεία: περίπου 8 δις ευρώ άμεσης ρευστότητας για την επιτάχυνση έως και 37 δις ευρώ σε ευρωπαϊκές δημόσιες επενδύσεις, ευελιξία στην εφαρμογή των κανόνων της ΕΕ για τις δαπάνες, και επέκταση του πεδίου εφαρμογής του Ταμείου Αλληλεγγύης της ΕΕ*» (Europa, 2020).

4.1 Ο Ευρωπαϊκός Μηχανισμός Σταθερότητας στη «μάχη» κατά της πανδημίας

Όπως ήταν αναμενόμενο στα αρχικά στάδια της πανδημίας, δηλαδή από τον Μάρτιο έως τον Μάιο του 2020, τόσο οι ευρωπαϊκοί θεσμοί όσο και τα κράτη μέλη της ΕΕ έκριναν πως ήταν ευκολότερο να στραφούν σε ήδη υπάρχοντα όργανα προκειμένου να αντιμετωπίσουν την πανδημία. *«Ο Ευρωπαϊκός Μηχανισμός Σταθερότητας, ένα όργανο που είχε συσταθεί το 2012 με σκοπό την παροχή βοήθειας σε χώρες της ευρωζώνης που αντιμετώπιζαν πιέσεις στην αγορά με τη μορφή δανείων με χαμηλότερο επιτόκιο από εκείνο της αγοράς»* (Camous et al. 2020). Προκειμένου να αποφευχθεί η εφαρμογή αυστηρών μέτρων λιτότητας όπως εκείνων που είχαν επιβληθεί στην Ελλάδα κατά τη χρηματοπιστωτική κρίση του 2008 και τα οποία δεν θα μπορούσαν να δικαιολογηθούν λόγω της εξωγενούς φύσης της πανδημίας, την 9^η Απριλίου 2020 η Ευρωμάδα αποφάσισε τη δημιουργία μιας αποκλειστικής πιστωτικής γραμμής του Ευρωπαϊκού Μηχανισμού Σταθερότητας με περιορισμένους όρους προκρινόμενου να αντιμετωπιστεί η κρίση της COVID-19. Κατ' αυτόν τον συστάθηκε το Μέσο Ενίσχυσης για την Πανδημική Κρίση, (ESM. EUROPA.EU), ενώ την 8^η Μαΐου 2020 *«η Επιτροπή χαιρέτησε τη συμφωνία που επετεύχθη»*.

Το μέσο αυτό θα είναι διαθέσιμο σε όλα τα κράτη μέλη της ΕΕ για ποσά τα οποία αντιστοιχούν στο 2% του ΑΕΠ του αντίστοιχου κράτους (240 δις για το σύνολο της ΕΕ) με βασικό στόχο τη χρηματοδότηση άμεσων και έμμεσων δαπανών που προκλήθηκαν από την οικονομική ύφεση της COVID-19 και προορίζονται για υγειονομικούς σκοπούς όπως είναι η αγορά εξοπλισμού και το εμβολιαστικό πρόγραμμα (ESM.EUROPA.EU).

4.1.2 Ο ρόλος της Ευρωπαϊκής Τράπεζας Επενδύσεων και η σύσταση του Πανευρωπαϊκού Ταμείου Εγγυήσεων

Λαμβάνοντας υπόψη ότι η πανδημία της COVID-19 αποτελεί τη μεγαλύτερη ανθρωπιστική κρίση με οικονομικές προεκτάσεις μετά από τον Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο, η Ευρωπαϊκή Τράπεζα Επενδύσεων καθυστέρησε να αναλάβει δράση αφήνοντας τις εθνικές κυβερνήσεις και τις εθνικές τράπεζες στήριξης να πάρουν την πρωτοβουλία (Clifton et al. 2020). Παρόλο που χορήγησε τον Μάρτιο του 2020 ένα

πακέτο έκτακτης ανάγκης δεν ήταν παρά τον Απρίλιο που έλαβε πιο ενεργό ρόλο στη διαδικασία αντιμετώπισης της πανδημίας μέσω της σύστασης του Πανευρωπαϊκού Ταμείου Εγγυήσεων.

Το Πανευρωπαϊκό Ταμείο Εγγυήσεων αποτελεί τμήμα ενός ευρύτερου πακέτου μέτρων το οποίο αποφασίστηκε από την Ευρωμάδα στις 9 Απριλίου 2020 και εγκρίθηκε από το Ευρωπαϊκό Συμβούλιο στις 23 Απριλίου 2020. Απώτερος στόχος του είναι να εξασφαλίσει ότι οι επιχειρήσεις- ιδιαίτερα οι ΜμΕ- οι οποίες ανήκουν στα συμμετέχοντα κράτη μέλη έχουν αρκετή ρευστότητα βραχυπρόθεσμα προκειμένου να αντιμετωπίσουν τις δυσκολίες που προκύπτουν από την πανδημία, ενώ μπορούν να συνεχίσουν τη δραστηριότητά τους τόσο μεσοπρόθεσμα όσο και μακροπρόθεσμα. Οι επιχειρήσεις που είναι επιλέξιμες για χρηματοδότηση πρέπει να έχουν κριθεί ως βιώσιμες μακροπρόθεσμα. Το 65% του της χρηματοδότησης έχει ως αποδέκτη τις ΜμΕ, το 28% επιχειρήσεις με τουλάχιστον 250 υπαλλήλους, ένα 5% μπορεί να διατεθεί στον δημόσιο τομέα και πιο συγκεκριμένα σε εταιρείες και φορείς που δραστηριοποιούνται στον τομέα της υγείας και 7% σε επιχειρηματικά και αναπτυξιακά κεφάλαια (Clifton et al. 2020) (Το Πανευρωπαϊκό Ταμείο Εγγυήσεων, το οποίο χρηματοδοτείται από τα 27 κράτη μέλη της ΕΕ και το οποίο διαχειρίζεται η Ευρωπαϊκή Τράπεζα Επενδύσεων διέθετε έναν προϋπολογισμό της τάξης των 25 δις ευρώ (EIF, 2021).

Σύμφωνα με τους Clifton et al. (2020) το Πανευρωπαϊκό Ταμείο Εγγυήσεων θα γινόταν λειτουργικό μόλις τα κράτη μέλη που αποτελούσαν τουλάχιστον το 60% του κεφαλαίου της ΕΤΕΠ υπέγραψαν τις συμφωνίες συνεισφοράς τους, ενώ ταυτόχρονα θα συστηνόταν μια επιτροπή συνεισφοράς, η οποία θα ήταν υπεύθυνη για τις προτάσεις αναφορικά με τη χρήση των εγγυήσεων, τις οποίες θα απευθύνει στην ΕΤΕΠ. Δεδομένου ότι το Πανευρωπαϊκό Ταμείο Εγγυήσεων λειτουργεί υπό την επίβλεψη της ΕΤΕΠ, έχει οριστεί ότι ισχύουν οι κανονικές διαδικασίες της ΕΤΕΠ, η οποία θα συνεχίσει την έγκρισή τους έως το τέλος του 2021.

Εντούτοις, θα πρέπει να γίνει αναφορά και σε ορισμένα μέτρα που ελήφθησαν από την Ευρωπαϊκή Τράπεζα Επενδύσεων πριν τη σύσταση του Πανευρωπαϊκού Ταμείου Επενδύσεων. Πιο συγκεκριμένα, το πρώτο ελήφθη στις 6 Απριλίου 2020 από το Ευρωπαϊκό Ταμείο Επενδύσεων (ΕΤαΕ), ένα επικουρικό όργανο της ΕΤΕΠ, εγγυήσεις υποστηριζόμενες από την ΕΕ ύψους 8 δις ευρώ σε ΜμΕ και επιχειρήσεις έως και 3 υπαλλήλους προκειμένου να ανακουφιστούν από τις συνέπειες της πανδημίας. Μία ακόμη σημαντική πρωτοβουλία αφορούσε στη χρήση κοινών με την Ευρωπαϊκή Επιτροπή οικονομικών οργάνων όπως το InnonFin

Infectious Disease Finance Facility, το οποίο αφορούσε στη χρηματοδότηση έργων που αφορούσαν στην αναχαίτιση της εξάπλωσης της πανδημίας και την ανάπτυξη εμβολίου.

4.1.3 Αξιολόγηση της δράσης του Ευρωπαϊκού και Πανευρωπαϊκού Ταμείου Επενδύσεων

Το Ευρωπαϊκό Ταμείο Επενδύσεων που ξεκίνησε τη δράση του τον Δεκέμβριο του 2020 κατάφερε τον Ιούνιο του 2021 να αγγίξει τα 16 δις σε εγκεκριμένες χρηματοδοτήσεις, ποσό το οποίο αντιπροσωπεύει το 65% από τα διαθέσιμα 24.4 δις ευρώ για τη στήριξη των επιχειρήσεων στην ΕΕ που αντιμετώπισαν δυσκολίες λόγω της πανδημίας, με τους βασικούς δικαιούχους της χρηματοδότησης να είναι οι ΜμΕ. Το Πανευρωπαϊκό Ταμείο Επενδύσεων από την άλλη, αναμένεται να κινητοποιήσει περί τα 200 δις για τις επιχειρήσεις της ΕΕ (EIF, 2021).

Σύμφωνα μάλιστα με τα λεγόμενα του εκτελεστικού διευθυντή του Ευρωπαϊκού Επενδυτικού Ταμείου «Παρόλο που οι οικονομίες στην ΕΕ έχουν αρχίσει να ανακάμπτουν, θα χρειαστούν αρκετές χρηματοδοτήσεις στη διαδικασία ανάκαμψης και το Ευρωπαϊκό Επενδυτικό Ταμείο είναι παρών για να πραγματοποιήσει αυτήν την ανάγκη. Εργαζόμαστε εδώ και μήνες προκειμένου να παρέχουμε αυτή τη χρηματοδότηση στην αγορά όσο πιο γρήγορα μπορούμε και σήμερα, μπορούμε να πούμε ότι η πρωτοβουλία που λάβαμε από την αρχή της πανδημίας αποδίδει χάρη στη συνεχή προσπάθεια από τα συμμετέχοντα κράτη μέλη».

4.2 Το ευρωπαϊκό μέσο προσωρινής στήριξης για τον μετριασμό των κινδύνων ανεργίας σε κατάσταση έκτακτης ανάγκης (SURE)

Το SURE αποτελεί ένα όργανο ύψους 100 δις το οποίο συστάθηκε από την ΕΕ για την αντιμετώπιση της οικονομικής κρίσης που προκλήθηκε από την πανδημία και πιο συγκεκριμένα για τη βοήθεια σε κράτη μέλη για την αντιμετώπιση αυξήσεων των δημόσιων δαπανών (Europa-2020) και την παροχή στήριξης σε ευρωπαίους πολίτες προκειμένου να διατηρήσουν την υφιστάμενη θέση εργασίας τους μέσω της χρηματοδότησης των συστημάτων μειωμένου ωραρίου εργασίας, καθώς και την

αποφυγή αύξησης του ποσοστού ανεργίας (Ευρωπαϊκή Επιτροπή, 2021, Tesche, 2021). Προκειμένου να μπορέσει να υλοποιηθεί αυτό το πρόγραμμα, το οποίο λειτουργεί ως δεύτερη γραμμή άμυνας, (Goniewicz et al. 2020) τα κράτη μέλη συμφώνησαν να παρέχουν διμερείς εγγυήσεις στην ΕΕ ώστε εκείνη να είναι σε θέση να δανειστεί από τις αγορές, χρηματοδοτώντας στη συνέχεια τα δάνεια που θα παρέχονταν μέσω αυτού (Ευρωπαϊκή Επιτροπή, 2021).

Η Ευρωπαϊκή Επιτροπή πρότεινε τον Κανονισμό SURE στις 2 Απριλίου 2020 ο οποίος και υιοθετήθηκε από το Συμβούλιο στις 19 Μαΐου 2021, ενάμισι μήνα αργότερα περίπου, (Kattami, 2021) με τα κράτη μέλη να καταθέτουν τις πρώτες επίσημες αιτήσεις τον Αύγουστο. Μολαταύτα, το κονδύλιο των 100 δις έγινε διαθέσιμο μόλις την 22^α Σεπτεμβρίου, όταν πλέον τα κράτη μέλη υπέγραψαν τις συμφωνίες εγγυήσεως (Ευρωπαϊκή Επιτροπή, 2021).

Τα αιτήματα των κρατών μελών για χρηματοδότηση ήταν πολλά. Από τη στιγμή σύστασης του οργάνου, το 90% του προϋπολογισμού έχει ήδη διανεμηθεί σε 18 κράτη μέλη. Τα μεγαλύτερα ποσά δόθηκαν στην Ιταλία (27,4 δις), στην Ισπανία (21,3 δις) και στην Πολωνία (11,2 δις). Τα υπόλοιπα κράτη μέλη πήραν τα ποσά για τα οποία αιτήθηκαν. Πιο συγκεκριμένα, μεταξύ 4 και 8 δισεκατομμυρίων χορηγήθηκαν στο Βέλγιο, στη Ρουμανία και στην Πορτογαλία, ενώ η Ελλάδα, η Κροατία, η Ιρλανδία, η Σλοβενία και η Τσεχία πήραν από 1 έως 3 δισεκατομμύρια. Στα εναπομείναντα κράτη μέλη, δηλαδή στη Μάλτα, στην Κύπρο, στην Ουγγαρία, στη Βουλγαρία, στη Λιθουανία, στη Λετονία και στη Σλοβενία χορηγήθηκε ποσό μικρότερο του 1 δισεκατομμυρίου ευρώ (Eurogora, 2020).

Για τη χρηματοδότηση του μέσου η ΕΕ εκδίδει κοινωνικά ομόλογα για πρώτη φορά. Μέσω του πλαισίου για το κοινωνικό ομόλογο, παρέχεται στους επενδυτές τους η εγγύηση ότι τα κεφάλαια που αντλούνται τίθενται στην υπηρεσία ενός πραγματικά κοινωνικού σκοπού (Eurogora, 2020), καθώς η ΕΕ τα χρησιμοποιεί ως χρεωστικούς τίτλους Περιβαλλοντικής, Κοινωνικής και Εταιρικής Διακυβέρνησης.

4.2.1 Συστήματα Μειωμένου Ωραρίου Εργασίας στο πλαίσιο του SURE

Τα συστήματα μειωμένου ωραρίου εργασίας αποτελούν ένα μέτρο που επιτρέπει σε επιχειρήσεις που αντιμετωπίζουν οικονομικές δυσχέρειες λόγω μείωσης είτε στον τομέα της παραγωγής είτε της ζήτησης, να μειώσουν το ωράριο εργασίας των υπαλλήλων τους αντί να τους αποδεσμεύσουν, ενώ το κράτος καλύπτει το

κόστος των εργατωρών που δεν πραγματοποιήθηκαν (Kattami, 2020, Giurroni et al. 2020). Πρόκειται για ένα σύστημα το οποίο επιχειρεί να ανακουφίσει τόσο τις επιχειρήσεις όσο και τα νοικοκυριά.

Ακόμη και πριν το ξέσπασμα της πανδημίας, τα συστήματα μειωμένου ωραρίου αποτελούσαν σε αρκετά κράτη μέλη της ΕΕ γνωστό μηχανισμό αντιμετώπισης των οικονομικών αναταραχών, μεταξύ των οποίων η Γερμανία, η Ιταλία, το Βέλγιο και η Αυστρία (Schulten et al. 2020). Εντούτοις, η COVID-19 έπαιξε καταλυτικό ρόλο στην επικράτηση αυτού του συστήματος ως ένα από τα βασικά μέτρα αντιμετώπισης της ανεργίας, καθώς περισσότεροι από ένας στους πέντε υπαλλήλους της ΕΕ –στο σύνολο των 42 εκατομμυρίων υπαλλήλων- έχει κάνει αίτηση για συμμετοχή του σε αυτό η παραπλήσιο μέτρο στήριξης (Kattami, 2020), ενώ τα κράτη μέλη είτε αναθεώρησαν τα ήδη υπάρχοντα αντίστοιχα συστήματα είτε προέβησαν στη σύσταση καινούριων (Dias da Silva et al. –ECB Economic Bulletin, Issue 4/2020).

4.2.1.1 Οι δικαιούχοι και ο βαθμός υποστήριξης

Σύμφωνα με τους Schulten et al. (2020) στην πλειονότητα των χωρών της ΕΕ όπου εφαρμόζονται συστήματα μειωμένου ωραρίου εργασίας αυτά αφορούν επιχειρήσεις όλων των μεγεθών και κλάδων-ακόμη και σε εκείνες που απασχολούν έως και 5 εργαζόμενους. Είναι ιδιαίτερα αξιοσημείωτο ότι, μετά την ύφεση που ακλούθησε τη χρηματοπιστωτική κρίση του 2008-2009, στα συστήματα μειωμένου ωραρίου εργασίας συμπεριλήφθηκαν ως δικαιούχοι και εργαζόμενοι με άτυπες μορφές απασχόλησης, όπως για παράδειγμα εργαζόμενους μερικής απασχόλησης, υπαλλήλους ορισμένου χρόνου και απασχολούμενους μέσω εταιρειών προσωρινής απασχόλησης.

Όσον αφορά στις οικονομικές απολαβές των εργαζομένων που μετέχουν στο παρόν σύστημα, καθώς και στο χρονικό διάστημα κατά το οποίο τις δικαιούνται, αυτά διαφέρουν μεταξύ των κρατών μελών με τον γενικό κανόνα να είναι πως ο εργαζόμενος δικαιούται ένα ορισμένο ποσοστό από τον μισθό του. Μεταξύ των 28 κρατών μελών το ποσοστό κυμαίνεται από 50% επί του μισθού- κάτι που εφαρμόζεται στην Πολωνία- έως και το 100% του μισθού που χορηγείται στην Ιρλανδία, στη Δανία και στην Ολλανδία (Schulten et al. 2020). Ωστόσο, σε άλλες χώρες, τα κριτήρια που ορίζουν το ύψος των απολαβών διαφέρουν αισθητά με την

Τσεχία να βασίζεται στον λόγο για τον οποίο χορηγούνται στους δικαιούχους τα χρήματα, τον μισθό του εκάστοτε εργαζόμενου (Αυστρία) ή το χρονικό διάστημα για το οποίο κρίνεται απαραίτητη η χορήγησή του (Νορβηγία και Γερμανία). Τέλος, υπάρχουν και χώρες όπως η Γαλλία, η Πολωνία, η Λιθουανία, το Λουξεμβούργο, η Πορτογαλία και η Σλοβενία για τις οποίες το ποσό που χορηγείται στα συστήματα μειωμένου ωραρίου εργασίας ταυτίζεται με τον εθνικό κατώτατο μισθό.

4.2.1.2 Αποτελεσματικότητα των Συστημάτων Μειωμένου Ωραρίου Εργασίας

Σύμφωνα με την Kattami (2020), αλλά και την Agraia et al. (2010) που διεξήγαν ανάλυση ανά χώρα όσον αφορά στην αποτελεσματικότητα των συστημάτων μειωμένου ωραρίου, αυτό το μέτρο είναι αποτελεσματικό, καθώς *«σε περιόδους μειωμένης παραγωγής ένα σημαντικό ποσοστό ανεργίας μπορεί να απορροφηθεί μέσω των συστημάτων μειωμένου ωραρίου»*. Παράλληλα, το μέτρο αυτό παρουσιάζει πολλαπλασιαστικό αποτέλεσμα, καθώς με την ενίσχυση μιας θέσης μπορούμε να σώσουμε περισσότερες από μία θέσεις εργασίας (Απασχόληση και Κοινωνικές Εξελίξεις στην Ευρώπη, 2020 σελ. 112).

Τα στοιχεία καταδεικνύουν ότι το παρόν μέτρο αποδεικνύεται αποτελεσματικό και στην περίπτωση της πανδημίας της COVID-19, αφού καταφέρνει να μειώσει τον οικονομικό αντίκτυπο στα νοικοκυριά. Σύμφωνα με τον Dias da Silva (2020), σε περίπτωση μη εφαρμογής του μέτρου το εισόδημα των νοικοκυριών θα ήταν μειωμένο κατά 22% κατά τη διάρκεια της εφαρμογής περιοριστικών μέτρων. Εντούτοις, χάρη στα συστήματα μειωμένου ωραρίου οι απώλειες υπολογίζεται να είναι γύρω στο 7%, παρόλο που φυσικά θα αναμένεται να υπάρχουν διακυμάνσεις τόσο μεταξύ φυσικών προσώπων όσο και μεταξύ των κρατών μελών. Με βάση τα παραπάνω δεδομένα, αναμένεται τα συστήματα μειωμένου ωραρίου να παρέχουν ένα κεφαλαιακό απόθεμα της τάξης του 10% εκ του διαθέσιμου εισοδήματος των νοικοκυριών.

Δεδομένου ότι κατά αυτόν τον τρόπο προστατεύονται θέσεις εργασίας κατά τη διάρκεια της κρίσης, μειώνεται παράλληλα και η αβεβαιότητα αναφορικά με το εισόδημα των πολιτών και των νοικοκυριών αφού τα συστήματα μειωμένου ωραρίου εργασίας βοηθούν όχι μόνο στη διατήρηση των εισοδημάτων των νοικοκυριών, αλλά και στη διατήρηση των ταμειακών ροών των εταιρειών. Ως συνέπεια, οι θέσεις που κινδυνεύουν από την πανδημία έχουν ελαχιστοποιηθεί μέχρι την τελική έλευση της

οικονομικής ανάκαμψης (Dias da Silva, 2020). Σε κάθε περίπτωση, και δεδομένου ότι ακόμη η πανδημία της COVID-19 δεν έχει φτάσει στο τέλος της, τα δεδομένα ενδέχεται να τροποποιηθούν.

4.2.2 Αποτελεσματικότητα του προγράμματος SURE

Η απόφαση της χρηματοδότησης του προγράμματος SURE με κοινωνικά ομόλογα αποτελεί μια ακόμη «πρωτιά» της ευρωπαϊκής χάραξης πολιτικής κατά το τελευταίο έτος. Η έκδοση κοινωνικών ομολόγων συνάντησε μια τεράστια ζήτηση από επενδυτές τόσο στο εσωτερικό της ΕΕ όσο και εξωτερικά από αυτή και παρόλο που έχουν πολύ συγκεκριμένο σκοπό και διατίθενται για ορισμένο χρονικό διάστημα δημιουργούν μια μορφή ταμείου. Αυτό από κοινού με την ιδιότητα του προγράμματος να μειώνει το ποσοστό ανεργίας, το καθιστούν κατάλληλο ως ένα όργανο για την προώθηση της αλληλεγγύης, και της ανθεκτικότητας της ΕΕ. Προκειμένου να μπορέσει να αναπτυχθεί ακόμη περισσότερο θα πρέπει να καταστεί μόνιμο όργανο κάτι το οποίο είναι τόσο νομικά όσο και πολιτικά εφικτό (Kattami, 2020)

4.3 Νομισματική πολιτική της ΕΚΤ

4.3.1 Νομισματική πολιτική της ΕΚΤ προ COVID-19

Σύμφωνα με τους Aguilar et al. (2020) η δεκαετία που προηγήθηκε της πανδημίας της COVID-19 διακρινόταν από έναν επίμονο χαμηλό πληθωρισμό, κάτι το οποίο οδήγησε τις κεντρικές τράπεζες στο να διατηρήσουν τα επιτόκιά τους σε σχεδόν μηδενικά -ή ακόμη και αρνητικά- επίπεδα., καθώς τα περιθώρια για περαιτέρω μείωση των επιτοκίων άρχισαν σταδιακά να στενεύουν, οι κεντρικές τράπεζες έκαναν χρήση ορισμένων μη συμβατικών μεθόδων όπως είναι η επέκταση των ισολογισμών τους όπως και η καθοδήγηση προς τα εμπρός. Αυτές οι μέθοδοι φάνηκε να αποδίδουν εκεί όπου οι συμβατικές μέθοδοι αποτύγγαναν και κατά συνέπεια, ενσωματώθηκαν μόνιμα στη νομισματική πολιτική της ΕΚΤ και των κεντρικών τραπεζών.

Υπήρξαν περιπτώσεις όπως αυτή του Ηνωμένου Βασιλείου, όπου πριν το ξέσπασμα της COVID-19 τα επιτόκια φάνηκε να σταθεροποιούνται όμως στο σύνολο της Ευρωζώνης τα επιτόκια είχαν αγγίξει ιστορικά χαμηλά επίπεδα, κάτι που εάν

συνεχιζόταν και στο μέλλον σε συνδυασμό με χαμηλό πληθωρισμό θα «δοκίμαζε» τα όρια της νομισματικής πολιτικής.

Κατά τη διάρκεια των τελευταίων ετών, οι κεντρικές τράπεζες αναγκάστηκαν να προβούν σε μειώσεις των επιτοκίων τους προκειμένου να αποφευχθούν εξαιρετικά επίπεδα πληθωρισμού. Τα παραπάνω αποτελούν συνέπεια της πτώσης του φυσικού επιτοκίου που συντελέστηκε τα τελευταία χρόνια. Η πτώση αυτή οφείλεται σε δομικούς παράγοντες, όπως η μείωση της παραγωγικότητας, η γήρανση του πληθυσμού και η έλλειψη ασφαλών χρηματοοικονομικών στοιχείων ενεργητικού (Aguilar et al. 2020).

4.3.2 Μέτρα της ΕΚΤ για την αντιμετώπιση των συνεπειών της COVID-19

Η πανδημία της COVID-19 αποτελεί ένα ιδιάζον κοινωνικό-οικονομικό φαινόμενο και όπως ανέφερε η Christine Lagard *«έχει προκαλέσει μια ασυνήθιστη ύφεση και είναι πιθανόν να χρειαστούν εξίσου ασυνήθιστα μέτρα ανάκαμψης»* (Benigno et al. 2021). Για αυτόν ακριβώς τον λόγο ήδη από το ξέσπασμα της κρίσης που προκάλεσε η πανδημία της COVID-19, η ΕΚΤ ανέλαβε ενεργό δράση, ενώ ανακοίνωσε μια σειρά μέτρων για την έγκαιρη και επιτυχή αντιμετώπισή της, ενισχύοντας κυρίως τα νοικοκυριά, τις εταιρείες-δίνοντας ιδιαίτερη έμφαση στις μικρομεσαίες επιχειρήσεις και τις τράπεζες (Petit, 2020). Το Διοικητικό Συμβούλιο της ΕΚΤ, με τα βασικά επιτόκια στην ΕΕ να βρίσκονται ήδη σε αρνητικά επίπεδα, εισήγαγε επιπρόσθετα μέτρα με απώτερο σκοπό τη σταθερότητα των τιμών διασφαλίζοντας τις συνθήκες ρευστότητας, την προσφορά πιστώσεων και φυσικά, την πρόληψη επικράτησης αυστηρότερων όρων χρηματοδότησης (Holton et al. 2020).

Τα μέτρα για την αντιμετώπιση της πανδημίας που ανακοίνωσε η ΕΚΤ μπορούν με ευκολία να διακριθούν σε δύο κατηγορίες που αφορούν στους νομισματικούς και τραπεζικούς διαύλους. Κατά τον Benigno et al. (2021) πρώτη κατηγορία εμπίπτουν *«τα κίνητρα νομισματικής πολιτικής που στηρίζονται τόσο στη συνέχιση ή την ενίσχυση του προγράμματος αγοράς στοιχείων ενεργητικού, του οποίου την επανεκκίνηση αποφάσισε η ΕΚΤ τον Σεπτέμβριο του 2019, καθώς και στη δημιουργία του νέου και ειδικά σχεδιασμένου για την αντιμετώπιση της πανδημίας προγράμματος αγοράς στοιχείων ενεργητικού λόγω της πανδημίας (PEPP)»*. Στη δεύτερη κατηγορία από την άλλη, περιλαμβάνεται η χρηματοδότηση υπό ευνοϊκές

συνθήκες του τραπεζικού συστήματος της ευρωζώνης μέσω των έκτακτων πράξεων πιο μακροπρόθεσμης αναχρηματοδότησης λόγω πανδημίας (PELTRO) και της ενίσχυσης της τρίτης σειράς των στοχευμένων πράξεων πιο μακροπρόθεσμης αναχρηματοδότησης (TLTRO III), μέτρα τα οποία συνοδεύονταν από συγκεκριμένες ανακοινώσεις.

Στη συνέχεια, θα εξετάσουμε λεπτομερώς τα παραπάνω έκτακτα μέτρα για την οικονομική ανάκαμψη της οικονομίας των κρατών μελών της ΕΕ, όπως βέβαια και τις ανακοινώσεις.

4.3.3 Μέτρα νομισματικής πολιτικής

Στην Ευρωζώνη τα πρώτα μέτρα νομισματικής πολιτικής ελήφθησαν στις 12 Μαρτίου 2020, όταν το Διοικητικό Συμβούλιο της ΕΚΤ αποφάσισε την ενίσχυση του προγράμματος αγοράς στοιχείων ενεργητικού (APP), το οποίο δημιουργήθηκε τον Σεπτέμβριο του 2014 (Blot et al. 2020). Στο πλαίσιο του προγράμματος αυτού, η ΕΚΤ πραγματοποιεί αγορές διάφορων στοιχείων ενεργητικού όπως για παράδειγμα, *«κρατικά ομόλογα, τίτλους που εκδίδονται από ευρωπαϊκούς υπερεθνικούς οργανισμούς, εταιρικά ομόλογα, τιτλοποιημένες απαιτήσεις και καλυμμένα ομόλογα, ύψους από 15 έως 80 δις ευρώ μηνιαίως»* (Eurora, 2020). Το παρόν πρόγραμμα αποτελεί νομισματικό κίνητρο με απώτερο στόχο την προώθηση του δανεισμού στην πραγματική οικονομία και τη διατήρηση των τιμών και της ανάπτυξης μέσω της αύξησης του μεγέθους του ισολογισμού του Ευρωσυστήματος (Stamegna et al. 2020).

Η πανδημία εντούτοις, είχε δημιουργήσει μια αίσθηση αβεβαιότητας και απροθυμίας ανάληψης κινδύνου στην αγορά, γεγονός που μεταφράστηκε ως άνοδος των αποδόσεων των κρατικών ομολόγων, ιδιαίτερα στην Ιταλία και στην Ισπανία που αποτελούσαν επίκεντρο της πανδημίας (Holton et al. 2020, Blot et al. 2020). Και παρόλο που στην αρχή η ΕΚΤ δεν φάνηκε σε αυτό το ζήτημα, μετά τη δήλωση της προέδρου της, Christine Lagarde, ότι *«δεν είναι δουλειά των μελών του Διοικητικού Συμβουλίου το κλείσιμο της «ψαλίδας» στις διαφορές επιτοκίων (spreads)»* και την επακόλουθη εκτόξευση των ιταλικών ομολόγων η ΕΚΤ έσπευσε να διαβεβαιώσει ότι *«στόχος της είναι η αποφυγή του κατακερματισμού της Ευρωζώνης δίνοντας έμφαση σε τυχόν μειωμένη ικανότητα μεταβίβασης της νομισματικής πολιτικής»*. Για αυτόν τον λόγο, καθώς και για την αύξηση του προσανατολισμού της νομισματικής πολιτικής,

στις 18 Μαρτίου 2020 το Διοικητικό Συμβούλιο της ΕΚΤ ανακοίνωσε την έναρξη του έκτακτου προγράμματος αγοράς στοιχείων ενεργητικού (PEPP), το οποίο αποτελεί μη συμβατικό μέτρο νομισματικής πολιτικής και είναι ουσιαστικά μια προέκταση του προγράμματος αγοράς στοιχείων ενεργητικού (APP) δεδομένου ότι τα κριτήρια για το PEPP είναι τα ίδια με εκείνα για το APP με κάποιες μικρές διαφοροποιήσεις (Hernández de Cos., 2020). Το πρόγραμμα διαθέτει συνολικό κονδύλιο ύψους 750 δισεκατομμυρίων ευρώ έως το τέλος του 2020, ποσό που αυξήθηκε σε 1,35 τρις έως το τέλος του Ιουνίου 2021. Χαρακτηριστικά, ήδη τον Σεπτέμβριο 2020 οι καθαρές αγορές στοιχείων ενεργητικού τόσο του δημοσίου όσο και του ιδιωτικού τομέα είχαν προσεγγίσει τα 497 δις ευρώ (<https://data.europa.eu/data/datasets/pandemic-emergency-purchase-programme-pepp?locale=el>). Μέσω αυτού επιχειρείται η τόνωση της οικονομίας και η αντιμετώπιση των κινδύνων που προκαλεί η έξαρση της πανδημίας για τον μηχανισμό νομισματικής πολιτικής (Grund, 2020, Europa, 2020).

Μέσω του προγράμματος PEPP, οι εθνικές τράπεζες δύνανται να αγοράσουν κυβερνητικά ομόλογα, όπου και όταν αυτό κρίνεται απαραίτητο, προκειμένου να διασφαλιστεί ότι τυχόν αποκλίσεις των επιτοκίων ανάμεσα στα ομόλογα διαφορετικών κρατών μελών δεν υπονομεύουν τη νομισματική πολιτική της ζώνης του ευρώ (Grund, 2020). Είναι ιδιαίτερα σημαντικό ότι οι αγορές πραγματοποιούνται με τέτοιο τρόπο ώστε να εξουδετερωθούν οι απειλές που προκύπτουν από τις ιδιαίτερες οικονομικές συνθήκες, ενώ παράλληλα, το πρόγραμμα ορίζει ότι οι αγορές στοιχείων ενεργητικού θα ολοκληρωθούν όταν το Διοικητικό Συμβούλιο της ΕΚΤ κρίνει ότι η πανδημία έχει τελειώσει και δεν συντρέχει κάποιος κίνδυνος (Stamegna et al. 2020, Benigno et al. 2021).

Από ό, τι φαίνεται, η ΕΚΤ αποφάσισε να συνεχίσει την επεκτατική χρήση των μέτρων νομισματικής πολιτικής, τα οποία βοηθούν στη χαλάρωση των εθνικών δημοσιονομικών πολιτικών έως την ημερομηνία ολοκλήρωσης των ταμειακών υποχρεώσεων που περιλαμβάνονται στα εθνικά σχέδια ανάκαμψης και ανθεκτικότητας (Benigno et al. 2021). Τα παραπάνω σημαίνουν ότι εκτός απροόπτου, η τρέχουσα επεκτατική πολιτική θα ολοκληρωθεί κατά το τέλος του 2023.

4.3.4 Μέτρα τραπεζικής εποπτείας

Οι συμπληρωματικές Πράξεις πιο Μακροπρόθεσμης Αναχρηματοδότησης (LTRO), οι οποίες εγκρίθηκαν τη 12^η Μαρτίου 2021 με διαδικασία σταθερού επιτοκίου με πλήρη χορήγηση, παρέχουν ρευστότητα στις τράπεζες με ευνοϊκές συνθήκες - οι οποίες αποτελούν τη βασική πηγή χρηματοδότησης των νοικοκυριών των επιχειρήσεων και των ελεύθερων επαγγελματιών- και δρουν ως ασπίδα απέναντι σε κάθε περιορισμό των όρων της χρηματαγοράς. Ο αποφασιστικότερος παράγοντας που οδήγησε σε αυτό το μέτρο δεν ήταν άλλος από την πιθανότητα περιορισμού των χρηματαγορών σε τέτοιο βαθμό ώστε οι τράπεζες να μην είχαν πλέον πρόσβαση σε αυτές (Rakic, 2021, Hernández de Cos, 2020). Κατά την περίοδο μεταξύ 18 Μαρτίου και 10 Ιουνίου 2021 πραγματοποιήθηκαν 13 επιπρόσθετες πράξεις.

Από την άλλη πλευρά, ελλόχευε ο κίνδυνος λόγω των γενικότερων συνθηκών αβεβαιότητας από την πανδημία, οι τράπεζες να επιδείκνυαν ιδιαίτερη διστακτικότητα στην ανάληψη νέων ρίσκων υπό τη μορφή δανείων. Προκειμένου να αντιμετωπιστεί όσο πιο σθεναρά γίνεται ο προαναφερθείς κίνδυνος, η ΕΚΤ ενεργοποίησε ένα ήδη υπάρχον όργανό της από το 2014 που δεν ήταν άλλο από τις επονομαζόμενες στοχευμένες πράξεις πιο μακροπρόθεσμης αναχρηματοδότησης (ΣΠΠΜΑ III). (Hernández de Cos, 2020, Rakic, 2021). Σκοπός του προγράμματος είναι η χορήγηση μακροπρόθεσμων δανείων στις τράπεζες με ευνοϊκούς όρους. Με το ξέσπασμα της πανδημίας, το πρόγραμμα τροποποιήθηκε ώστε να είναι πιο ελκυστικό προς τις τράπεζες ωθώντας τις σε δανεισμό με επιτόκιο έως και -1% διατηρώντας τον όγκο πιστώσεών τους. (Hernández de Cos, 2020, Rakic, 2021). Επιπλέον, η ΕΚΤ έδωσε το πράσινο φως για μεγαλύτερη ρευστότητα, καθώς το δικαίωμα δανεισμού μέσω των ΣΠΠΜΑ III αυξήθηκε κατά δύο τρίτα, ενώ η διάρθρωση των τιμών των ΣΠΠΜΑ III προσαρμόστηκε ώστε να μειωθεί κατά 50 μονάδες βάσης (Boeckx et al. 2020).

Τέλος, η πρωτοβουλία της ΕΚΤ που θεμελιώθηκε μέσω των ΣΠΠΜΑ III, μέσω του οποίου δανείζεται ο ιδιωτικός τομέας παίζει σημαντικό ρόλο, καθώς βοηθάει τους πολίτες των κρατών μελών της Ευρωπαϊκής Ένωσης να γευτούν τα οφέλη της νομισματικής πολιτικής της ΕΚΤ (ECB-Europa, 2021, Boeckx et al. 2020).

4.4 Συμπεράσματα

Παρόλο που μεσολάβησε ένα διάστημα ενός περίπου μήνα από την ανακήρυξη της COVID-19 σε πανδημία από τον ΠΟΕ μέχρι την ανάληψη μέτρων σε ευρωπαϊκό επίπεδο, η ΕΕ ακολουθώντας τα χνάρια των εθνικών κυβερνήσεων και κεντρικών τραπεζών ανέλαβε δράση προκειμένου να αντιμετωπιστούν οι συνέπειες της κρίσης, να χορηγηθούν ενέσεις ρευστότητας στην αγορά και να προστατευτούν οι ΜμΕ και τα νοικοκυριά.

Στις 23 Απριλίου 2020 αποφασίστηκε το κοινό πακέτο 540 δις που θα διατίθετο για την αναζωογόνηση της οικονομίας των κρατών μελών, η οποία προέβλεπε τη συμμετοχή τριών βασικών οργάνων της ΕΕ που είναι ο Ευρωπαϊκός Μηχανισμός Σταθερότητας, το Πανευρωπαϊκό Ταμείο Εγγυήσεων και το πρόγραμμα SURE. Τα παραπάνω μέτρα φαίνεται πως μέχρι στιγμής αποδίδουν αφού έχουν καταφέρει να κρατήσουν στη ζωή αρκετές ΜμΕ, καθώς και να μειώσουν τα ποσοστά ανεργίας εφαρμόζοντας σε μεγάλο βαθμό τα ήδη γνωστά συστήματα μειωμένου ωραρίου.

Σημαντικό ρόλο διαδραμάτισε επίσης, η ΕΚΤ, η οποία εφάρμοσε μια σειρά από μέτρα τόσο νομισματικής φύσης όσο και τραπεζικής για τη σταθερότητα των τιμών και την προστασία των επιχειρήσεων με αρκετά μεγάλη επιτυχία, καθώς ο αριθμός πτωχεύσεων παρά την ύφεση βρίσκεται σε ιστορικά χαμηλά επίπεδα.

Στο σύνολό τους, τα μέτρα που έλαβε η ΕΕ και τα όργανά της, μπορεί να χαρακτηριστεί από επιτυχία δεδομένου ότι κατάφερε να «κρατήσει στη ζωή» αρκετές επιχειρήσεις που χωρίς στήριξη θα είχαν πτωχεύσει και να παρέχει οικονομική βοήθεια σε ευαίσθητες κοινωνικά ομάδες και νοικοκυριά. Μολαταύτα, ιδιαίτερα σε ό, τι αφορά στους νέους και τις γυναίκες οι αλλαγές που θα πρέπει να γίνουν και τα μέτρα που θα πρέπει να παρθούν έχουν δομικό χαρακτήρα δεδομένων των διακρίσεων που γίνονται και των ανισοτήτων που προϋπήρχαν και επιδεινωθήκαν με αφορμή την πανδημία.

5 Πολιτικές και Μέτρα Ανάκαμψης

Η πανδημία της COVID-19 έχει προκαλέσει παγκοσμίως τη μεγαλύτερη οικονομική ύφεση μετά τον Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο (The World Bank, 2020). Η πανδημία διατάραξε τόσο συνολικά την Ευρωπαϊκή Ένωση ως θεσμό θέτοντας υπό αμφισβήτηση τις πολιτικές και τον βαθμό οικονομικής και πολιτικής ολοκλήρωσης του διακρατικού μορφώματος όσο και την οικονομία των επιμέρους κρατών μελών της με τα κράτη της Μεσογείου να πλήττονται περισσότερο από όλα (Claeys et al. 2021, Sapir, 2020, Anderson et al. 2020). Είναι πολύ πιθανό η πανδημία να προκαλέσει πέραν των βραχυπρόθεσμων και μεσοπρόθεσμες, αλλά και μακροπρόθεσμες αλλαγές στην οικονομία με την ανάδυση και επικράτηση της τηλεργασίας, αλλά και την αλλαγή σε καταναλωτικά μοτίβα.

Οι υπεύθυνοι χάραξης πολιτικής θα πρέπει να αποτρέψουν τυχόν μόνιμες αποκλίσεις μεταξύ των κρατών μελών της ΕΕ, καθώς και δυσβάσταχτες οικονομικές συνέπειες από την πανδημία. Ασφαλώς προτεραιότητα αποτελεί η αντιμετώπιση της υγειονομικής κρίσης χωρίς αυτό να σημαίνει ότι πρέπει να υποτιμηθεί η οικονομική διάσταση του φαινομένου (Claeys et al. 2021).

Στη συνέχεια ακολουθούν προτάσεις τόσο για την αντιμετώπιση των βραχυπρόθεσμων όσο και των μεσοπρόθεσμων και μακροπρόθεσμων μέτρων για την ανάκαμψη της ΕΕ και των κρατών μελών της από την πανδημία προκειμένου να είναι όσο το δυνατόν πιο ήπια τα σημάδια που θα αφήσει αυτό το κοινωνικό-οικονομικό φαινόμενο (Claeys et al. 2021).

5.1 Προκλήσεις στη Διαδικασία Χάραξης Πολιτικής

Σύμφωνα με τις προβλέψεις της Ευρωπαϊκής Επιτροπής διαφαίνεται ότι η οικονομία της ΕΕ θα ανακάμψει φτάνοντας τα προ πανδημίας επίπεδα μετά τις ΗΠΑ, ενώ ακόμη εγείρονται ερωτήματα αναφορικά με τη φορολογική υποστήριξη που θα παρασχεθεί στα κράτη μέλη της ΕΕ. Ο διαφορετικός ρυθμός και βαθμός ανάπτυξης εξαρτάται από μια σωρεία παραγόντων όπως για παράδειγμα, ο διαφορετικός τρόπος διαχείρισης της πανδημίας της COVID-19 ανά κράτος μέλος, διαφορετικές δομές τις αγορές όπως και διαφορετικές τομεακές συνθέσεις, καθώς και φορολογικές πολιτικές.

Ο Claeys et al. (2021) συστήνει τη μη άμεση άρση των φορολογικών ελαφρύνσεων προκειμένου η οικονομία να επιστρέψει τάχιστα στο επίπεδο που βρισκόταν το 2019. Σε περίπτωση που οι ρυθμοί ανάπτυξης της παραγωγής αυξηθούν στα χρόνια που έπονται, τότε η αύξηση των φορολογικών κινήτρων δεν πρόκειται να προκαλέσει μεσοπρόθεσμες πληθωριστικές πιέσεις ούτε αναμένεται να εγείρει ανησυχίες αναφορικά με τη βιωσιμότητα του χρέους. Παράλληλα, προτείνεται η παροχή στήριξης σε ευάλωτες πληθυσμιακές και κοινωνικές ομάδες όπως είναι τα χαμηλού εισοδήματος νοικοκυριά με ελάχιστες οικονομίες με απώτερο σκοπό την αύξηση της ζήτησης στην αγορά.

Ένα ακόμη φλέγον ζήτημα που αποτελεί προσεκτική μελέτη και σχεδίαση δεν είναι άλλο από τη στήριξη σε επιχειρήσεις. Κρίνεται απαραίτητη η σταδιακή μετατόπιση από τη στήριξη ενός μεγάλου αριθμού επιχειρήσεων στη στήριξη ενός μεγάλου τμήματος της ζήτησης εν γένει. Τα επίπεδα πτωχεύσεων εταιρειών βρίσκονται σε ιστορικά χαμηλά επίπεδα χάρη στα μέτρα που έλαβαν τόσο οι εθνικές κυβερνήσεις όσο και τα όργανα της ΕΕ, προϋπάρχοντα ή θεσπισμένα ακριβώς για αυτόν τον σκοπό. Παρόλη την επιτυχία του εγχειρήματος όμως, καθίσταται σαφές ότι θα ήταν εξαιρετικά δαπανηρή και επιζήμια η παροχή διαρκών ενέσεων ρευστότητας στο σύνολο των εταιρειών.

Πιο συγκεκριμένα, οι Anderson et al. (2020) διακρίνουν τέσσερα κριτήρια για τη στήριξη επιχειρήσεων. Πρώτον, η χρηματοδότηση θα πρέπει να περιορίζεται στις βιώσιμες επιχειρήσεις. Εάν επιθυμούμε τη δομική αναδιάρθρωση της αγοράς δεν θα πρέπει να αναπαράγουμε τα έως τώρα μοτίβα. Οι καταναλωτικές συμπεριφορές, αλλάζουν ανά τα χρόνια –όπως είδαμε να συμβαίνει και κατά τη διάρκεια της πανδημίας- και για αυτόν τον λόγο θα πρέπει να διενεργείται μια αξιολόγηση της οικονομικής βιωσιμότητας έκαστης επιχείρησης ώστε η χρηματοδότηση να δρομολογείται για εκείνες τις νεοφυείς επιχειρήσεις που έχουν προοπτικές σε ένα μεταπανδημικό επιχειρηματικό κόσμο. Υπεύθυνοι για την απόφαση της κατανομής της χρηματοδότησης θα ήταν ειδήμονες ιδιωτικοί επενδυτές παρά δημόσιοι φορείς.

Το δεύτερο κριτήριο αφορά στη μη διάκριση των επιχειρήσεων λόγω των κρατικών ενισχύσεων. Ένα πολύ βασικό πλεονέκτημα της ενιαίας αγοράς είναι η επικράτηση των ισχυρότερων και πιο καινοτόμων επιχειρήσεων στον χώρο της ΕΕ. Εάν οι επιχειρήσεις στηρίζονται αποκλειστικά στις κρατικές επιχορηγήσεις, αναπόφευκτα θα προκύψουν διακρίσεις, καθώς οι λιγότερο επηρεασμένες από την πανδημία οικονομίες της Ευρώπης θα είναι σε θέση να παρέχουν μεγαλύτερη ρευστότητα.

Τέλος, όσον αφορά στο τρίτο και τέταρτο κριτήριο αφορούν στην ανταμοιβή των φορολογούμενων πολιτών, αλλά και στο γεγονός ότι η οικονομική στήριξη της πολιτείας θα πρέπει να προάγει έμπρακτα και όχι να υπονομεύει τα ευρύτερα κοινωνικά επιτεύγματα. Αναλυτικότερα, η παροχή οικονομικής ενίσχυσης σε επιχειρήσεις θα έπρεπε ιδανικά να παρέχεται υπό προϋποθέσεις προκειμένου να επιτευχθούν οι αναμενόμενοι στόχοι για τη δομική αναδιάρθρωση της ΕΕ. Όμως, προκειμένου να τεθούν οι παραπάνω προϋποθέσεις απαιτούν με τη σειρά τους να τεθούν επί τάπητος προς εξέταση απαιτητικά ζητήματα όπως η παρακολούθηση και η ενίσχυση της εφαρμογής των μέτρων, κάτι που των τεχνικών του δυσκολιών θα μετατίθετο για αργότερα καθυστερώντας την επιθυμητή πρόοδο.

5.1.1 Το πρόγραμμα Next Generation EU και η φορολογική πολιτική

Σημαντικό ρόλο θα μπορούσε επίσης να διαδραματίσει το πρόγραμμα-κλειδί της ΕΕ, Next Generation EU, και πιο συγκεκριμένα ο Μηχανισμός Ανάκαμψης και Ανθεκτικότητας, υποστηρίζοντας την ανάκαμψη της φορολογικής πολιτικής μεσοπρόθεσμα με τα εθνικά σχέδια ανάκαμψης και ανθεκτικότητας να εστιάζουν στην πράσινη και ψηφιακή μετάβαση (Anderson et al. 2020, Lorigiore et al. 2021).

Τα χρήματα που μαζεύονται στο πλαίσιο του θα διατίθενται μέσω επιχορηγήσεων και δανείων κατόπιν αιτήματος των κρατών μελών, τα οποία θα πρέπει να υποβάλουν Εθνικά Σχέδια Ανάκαμψης και Ανθεκτικότητας υπό το πρίσμα ενός καινούριου Κανονισμού του Μηχανισμού Ανάκαμψης και Ανθεκτικότητας. Σε αυτά τα σχέδια θα περιλαμβάνονται τόσο επενδύσεις όσο και μεταρρυθμίσεις που θα στοχεύουν τόσο στη βραχυπρόθεσμη όσο και στη μακροπρόθεσμη ανάκαμψη με το πέρας της COVID-19 (Lorigiore et al. 2021).

5.2 Διαδικασίες πτώχευσης

Με τα μέτρα προστασίας και ρευστότητας σιγά-σιγά να αίρονται, οι υπεύθυνοι χάραξης πολιτικής θα πρέπει να προετοιμαστούν για το αναμενόμενο κύμα πτωχεύσεων που θα λάβει χώρα (Claeys et al. 2020). Με την αναπροσαρμογή των διαδικασιών πτώχευσης μπορούν να αποφευχθούν πολλά γραφειοκρατικά κωλύματα στη διαδικασία ανάπτυξης μετά το τέλος της πανδημίας. Το επιθυμητό αποτέλεσμα είναι η απλοποίηση των διαδικασιών και η απαλλαγή από την αίσθηση ότι οι υπό

πτώχευση επιχειρήσεις τιμωρούνται ώστε να μπορούν να εισέρχονται και να αποχωρούν από τον επιχειρηματικό κόσμο πιο εύκολα. Σε ευρωπαϊκό επίπεδο, οι υπεύθυνοι χάραξης πολιτικής θα πρέπει να διασφαλίσουν την άμεση ενσωμάτωση στην εθνική νομοθεσία και εφαρμογή της Αναδιάρθρωσης και Δεύτερης Ευκαιρίας που έχει ως βασικό στόχο την ύπαρξη συνοχής στις διαδικασίες πτώχευσης των ευρωπαϊκών επιχειρήσεων, καθώς και την εφαρμογή νέων στοχευμένων μέτρων για την αύξηση της αποτελεσματικότητάς τους.

5.3 Ανακατανομές στην αγορά εργασίας

Σύμφωνα με τους Bergsen et al. (2020) αλλαγές και ανακατανομές θα σημειωθούν και στις αγορές εργασίας, καθώς είναι πιθανό η έμφαση να μη δίνεται τόσο πολύ στην ελαστικότητα της αγοράς, αλλά στη δημιουργία μεγαλύτερης αίσθησης ασφάλειας των εργαζομένων στα κράτη μέλη. Κάτι τέτοιο αποτελεί φυσική εξέλιξη της πανδημίας της COVID-19 αφού κατέδειξε το πόσο ευάλωτες ήταν και συνεχίζουν να είναι ορισμένες κατηγορίες εργαζομένων εντός της ΕΕ.

Είναι επίσης πολύ πιθανή να επέλθουν αλλαγές και στους τομείς που έως το ξέσπασμα της πανδημίας συγκέντρωναν το μεγαλύτερο μέρος της χρηματοδότησης όπως είναι η άμυνα και να παραμεριστεί από τους τομείς της υγείας, της εκπαίδευσης και της κοινωνικής πρόνοιας.

5.4 Συμπεράσματα

Συμπερασματικά, παρόλο που η ΕΕ αντιμετώπισε με σχετική ταχύτητα και επιτυχία τις οικονομικές συνέπειες της πανδημίας στα επιμέρους κράτη μέλη και στο σύνολό της, τα προβλήματα που ανέκυψαν και οι πολιτικές που ακολουθήθηκαν έφεραν στην επιφάνεια ορισμένα ζητήματα τα οποία θα πρέπει να επανεξεταστούν και να βελτιωθούν στο εγγύς μέλλον όπως είναι η βελτίωση της νομισματικής πολιτικής, η βελτίωση της διαδικασίας πτωχεύσεων των επιχειρήσεων, η πιο συντονισμένη στήριξη της απασχόλησης των νέων στα πλαίσια της ΕΕ, καθώς και η υιοθέτηση μιας πιο πράσινης πολιτικής.

6 Συμπεράσματα

Η πανδημία της COVID-19, η οποία κατά την περίοδο συγγραφής της εργασίας (Ιούνιος-Σεπτέμβριος 2021) διανύει το 4^ο κύμα της, αποτελεί ένα ιδιότυπο υγειονομικό και κοινωνικό φαινόμενο με σημαντικές οικονομικές προεκτάσεις και τη μεγαλύτερη επιδημιολογική κρίση από την Ισπανική Γρίπη (1918-1920).

Παρόλο που η πανδημία της COVID-19 παρουσιάζει αρκετά κοινά σημεία με προηγούμενες πανδημίες όπως τη Μαύρη Πανώλη και την Ισπανική Γρίπη τόσο από υγειονομικής όσο και οικονομικής σκοπιάς ταυτόχρονα παρουσιάζει και αρκετές διαφορές. Πιο συγκεκριμένα, τόσο η Μαύρη Πανώλη όσο και η Ισπανική Γρίπη αποτέλεσαν σημαντική αιτία θανάτων και αναδιάρθρωσης του πληθυσμού στη γηραιά ήπειρο, με τη διαφορά ότι η Ισπανική Γρίπη έπληττε κυρίως τις αναπαραγωγικές ηλικίες πολιτών με αποτέλεσμα να πλήττεται τόσο η παραγωγή όσο και η ζήτηση, αφού μεγάλο μέρος των νοικοκυριών έχαναν το εισόδημά τους. Κατά τη διάρκεια της COVID-19, φαίνεται ότι πλήττονται όλες οι ηλικίες, αλλά πιο ευάλωτες είναι εκείνες άνω των 65 ετών ή ευάλωτα και ανοσοκατεσταλμένα άτομα. Πλέον, λόγω της παγκοσμιοποίησης, της ενιαίας αγοράς και της ελεύθερης μετακίνησης τόσο των αγαθών όσο και των πολιτών της ΕΕ καθίσταται πιο εύκολη και γρήγορη η μετάδοση του ιού, ενώ έχει αυξηθεί και η αλληλεξάρτηση μεταξύ των εθνικών οικονομιών.

Εντούτοις, σήμερα από υγειονομικής πλευράς η κατάσταση φαίνεται να είναι πιο διαχειρίσιμη και ο αριθμός των νεκρών μικρότερος τόσο λόγω της εξέλιξης της ιατρικής, αλλά και της άμεσης ανταπόκρισης της διεθνούς και ευρωπαϊκής κοινότητας στην προσπάθεια ανάπτυξης εμβολίου και άμεσης εφαρμογής του. Όσον αφορά στην οικονομική διάσταση του φαινομένου, η πανδημία προκάλεσε αρκετές αναταράξεις στην ΕΕ τόσο σε διακρατικό όσο και σε εθνικό επίπεδο με την κατακόρυφη πτώση τόσο στην παραγωγή όσο και στην κατανάλωση, την αλλαγή των καταναλωτικών μοτίβων των πολιτών, την επικράτηση του ψηφιακού μοντέλου κατανάλωσης και την προσαρμογή των επιχειρήσεων- ιδιαίτερα των μικρομεσαίων σε αυτό.

Η πανδημία της COVID-19 φαίνεται να «χτύπησε» οικονομικά συγκεκριμένες κοινωνικές ομάδες και κλάδους. Αναλυτικότερα, οι πολίτες που σύμφωνα με τα δεδομένα ήταν εκείνοι που επλήγησαν περισσότερο ήταν τα άτομα με χαμηλό μορφωτικό επίπεδο, όσοι απασχολούνταν με επισφαλείς συμβάσεις εργασίας, οι αλλοδαποί, οι γυναίκες, οι νέοι ή όσοι δεν ήταν εξοικειωμένοι με την τεχνολογία,

καθώς επίσης και όσοι εργάζονταν στον τουρισμό ή άλλους τομείς που κρίθηκαν ως «μη αναγκαίοι» και των οποίων η λειτουργία έπαυσε στα πλαίσια της εφαρμογής των μέτρων κοινωνικής αποστασιοποίησης.

Τόσο οι εθνικές κυβερνήσεις όσο και η ΕΕ –με μια καθυστέρηση περίπου ενός μήνα- έλαβαν δραστικά μέτρα για την άμεση και αποτελεσματική αντιμετώπιση των οικονομικών συνεπειών της πανδημίας τόσο θέτοντας σε εφαρμογή ήδη υπάρχοντες μηχανισμούς αντιμετώπισης όπως ο Ευρωπαϊκός Μηχανισμός Σταθερότητας, ο οποίος βέβαια τέθηκε σε εφαρμογή τον Απρίλιο του 2020 με πολύ ευνοϊκότερες συνθήκες και προϋποθέσεις από εκείνες που είχαν εφαρμοστεί κατά τη χρηματοπιστωτική κρίση του 2008, φέρνοντας αρκετές χώρες σε πολύ δύσκολη κατάσταση. Το μέτρο αυτό, φάνηκε να αποδίδει επιτυχάνοντας τον στόχο του να προσφέρει ρευστότητα σε κράτη μέλη που αντιμετώπιζαν δυσκολίες.

Στη συνέχεια, ενεργό ρόλο διαδραμάτισε τόσο η Ευρωπαϊκή Τράπεζα Επενδύσεων με τη σύσταση του Πανευρωπαϊκού Ταμείου Εγγυήσεων που αποδείχτηκε αρκετά αποτελεσματικό όσο και το νέο όργανο που συστάθηκε αποκλειστικά για την αντιμετώπιση των συνεπειών της πανδημίας, το SURE, όπως και τα σχήματα μειωμένου ωραρίου εργασίας που εφαρμόστηκαν με επιτυχία στο πλαίσιο του, τα οποία είχαν ως βασικό στόχο τη στήριξη των νοικοκυριών και των ΜμΕ, στόχος οποίος σε μεγάλο βαθμό επετεύχθη. Ταυτόχρονα πολύ σημαντικός ήταν και ο ρόλος της ΕΚΤ, μέσω της νομισματικής και τραπεζικής πολιτικής την οποία εφάρμοσε κατά την πανδημία.

Τέλος, καθίσταται σαφές ότι, παρόλο που η πανδημία της COVID-19 αντιμετωπίστηκε με σχετική αμεσότητα και επιτυχία τόσο από τις εθνικές κυβερνήσεις και από τα όργανα της ΕΕ, εντοπίστηκαν προϋπάρχοντα προβλήματα και διακρίσεις, που γιγαντώθηκαν με την έξαρση αυτού του κοινωνικο-οικονομικού φαινομένου και καλούν προς επίλυση για την αντιμετώπιση αντίστοιχων περιπτώσεων στο μέλλον, αλλά και την ενίσχυση της ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης.

7 Βιβλιογραφικές αναφορές

1. Adams-Prassl, A., Boneva, T., Golin, M. and Rauh, C. 2020, Inequality in the Impact of the Coronavirus Shock: Evidence from Real Time Surveys. *Journal of Public Economics*. **189**, [no pagination].
2. Aguilar, P., Arce, Ó., Hurtado, S., Martínez-Martín, J., Nuño, G. and Thomas, C. 2020. *The ECB's Monetary Policy Response to the COVID-19 Crisis*. [Online]. Documentos Ocasionales N.º 2026, Banco de España. [Accessed 02 September 2021]. Available from: <https://econpapers.repec.org/paper/bdeopaper/2026e.htm>
3. Alfani, G. 2020. Pandemics and Asymmetric Shocks: Evidence from the History of Plague in Europe and the Mediterranean. Working Paper No. 478. *Centre for Competitive Advantage in the Global Economy*. **478**, [no pagination].
4. Alon, T., Doepke, M., Olmstead-Rumsey, J. and Tertilt, M. 2020. *The shecession (she-recession) of 2020: Causes and consequences*. [Online]. [Accessed 14 August 2021]. Available from: <https://voxeu.org/article/shecession-she-recession-2020-causes-and-consequences>
5. Anderson, A., Tagliapietra, S. and Wolf, G. B. 2020. *Rebooting Europe: a framework for a post Covid-19 economic recovery*. [Online]. Policy Brief 2020/01, Bruegel. [Accessed 02 September 2021]. Available from: <https://www.bruegel.org/wp-content/uploads/2020/05/PB-2020-01.pdf>
6. Arpaia, A., Curci, N., Meyermans, E., Peschner J. and Pierini, F. 2010. Short time working arrangements as response to cyclical fluctuations. *Occasional Papers* 64. [Online]. [Accessed 21 August 2021]. Available from: https://ec.europa.eu/economy_finance/publications/occasional_paper/2010/op64_en.htm
7. Bańkowski, K., Ferdinandusse, M., Hauptmeier, S., Jacquinet, P. and Vilém, V. 2021. The macroeconomic impact of the Next Generation EU instrument on the euro area. [Online]. Occasional Paper Series 255, European Central Bank. [Accessed 09 August 2021]. Available from: <https://www.ecb.europa.eu/pub/pdf/scpops/ecb.op255~9391447a99.en.pdf>
8. Barro, R. J., Ursua, J. F. and Weng, J. 2020. *The Coronavirus and the Great Influenza epidemic: Lessons from the "Spanish Flu" for the coronavirus' potential effects on mortality and economic activity*. [Online]. Working Paper No. 8166. Center for Economic Studies. [Accessed 07 August 2021]. Available from: <https://ssrn.com/abstract=3556305>
9. Barrot, J.-N., Grassi, B. and Sauvagnat, J. 2020. Sectoral effects of social distancing. *SSRN Electronic Journal*. [no pagination].

10. Bell, C. and Lewis, M. 2005. The Economic Implications of Epidemics Old and New. *SSRN Electronic Journal*. [no pagination].
11. Bergsen, P., Billon-Galland, A., Kundnani, H., Ntousas, V. and Raines, T. 2020. *Europe After Coronavirus: The EU and a New Political Economy*. [Online]. Chatham House. [Accessed 02 September 2021]. Available from: <https://www.chathamhouse.org/2020/06/europe-after-coronavirus-eu-and-new-political-economy>
12. Blasko, Z., Papadimitriou, E. and Manca, A.R. 2020. How will the COVID-19 crisis affect existing gender divides in Europe. [Online]. Luxembourg: Publications Office of the European Union. [Accessed 14 August 2021]. Available from: <http://dx.doi.org/10.2760/37511>
13. Brainerd, E. and Siegler, M. V. 2003. The Economic Effects of the 1918 Influenza Epidemic. *International Macroeconomics*. **3791**, pp.3-23.
14. Brodeur, A., Gray, D., Islam, A. and Bhuiyan, S. J. 2021. [Forthcoming]. A literature review of the economics of COVID-19, *Journal of Economic Surveys*. [Online]. [Accessed 08 August 2021]. Available from: <https://ftp.iza.org/dp13411.pdf>
15. Burdekin, RCK. 2020. Economic and Financial Effects of the 1918-1919 Spanish Flu Pandemic. *Journal of Infectious Diseases & Therapy*. **8**, p.439.
16. Camous, A. and Claeys, G. 2020. The evolution of European economic institutions during the COVID-19 crisis. *European Policy Analysis*. **6**, pp.328-341.
17. Claeys, G., Darvas, Z., Demertzis, M. and Wolff, G. 2021. *The grand COVID-19 divergence: managing a sustainable and equitable recovery in the European Union*. [Online]. Policy Contribution 11/2021, Bruegel. [Accessed 02 September 2021]. Available from: <https://www.bruegel.org/2021/05/the-grand-covid-19-divergence/>
18. Clifton, J., Díaz-Fuentes, D., Howarth, D. and Kavvadia, H. 2020. The role of the European Investment Bank in Times of COVID-19. In: McDonald, D.A., Marois, T. and Barrowclough, D.V. ed. *Public Banks and Covid-19: Combatting the Pandemic With Public Finance*. [Online]. Kingston: Municipal Services Project, pp.135-148. [Accessed 15 August 2021]. Available from: https://publicbankscovid19.org/images/PDF_FILES/Chapter_6_-_EIB.pdf
19. Cook, R. and Grimshaw, D. 2020. A gendered lens on COVID-19 employment and social policies in Europe. *European Societies*. **23**(Sup1), pp.S215-S227.
20. Correia, S., Luck, S. and Verner, E. 2020. Pandemics Depress the Economy, Public Health Interventions do Not: Evidence from the 1918 Flu. *SSRN Electronic Journal*. [no pagination].

21. Del Chiappa, G., Bregoli, I. and Fotiadis, A. 2021. The impact of COVID-19 on Italian accommodation: A supply-perspective. *Journal of Tourism, Heritage & Services Marketing*. **7**, pp.13-22.
22. Dingel, J. I. and Neiman, B. 2020. How Many Jobs Can be Done at Home?. *Journal of Public Economics*. **189**, [no pagination].
23. Doerr, S. and Gambacorta, L. 2020. Covid-19 and regional employment in Europe, BIS Bulletin No. 16, Bank for International Settlements. [Accessed 08 August 2021]. Available from: bis.org/publ/bisbull16.pdf
24. ECB, da Silva, A. D., Dossche, M., Dreher, F., Foroni C. and Koester, G. 2020. Short-time work schemes and their effects on wages and disposable income. *Economic Bulletin Boxes*. **4**, [no pagination].
25. ELIAMEP, Christina Kattami, C. 2021. *Protecting employment in 2021 and beyond: What can the new SURE instrument do? Policy Paper#51/2020*. [Online]. [Accessed 21 August 2021]. Available from: <https://www.eliamep.gr/en/publications/?filterTopic=764>
26. Europa Nostra. 2020. *Challenges and Opportunities for Cultural Heritage*. [Online]. [Accessed 15 August 2021]. Available from: https://www.europanostra.org/wp-content/uploads/2020/10/20201014_COVID19_Consultation-Paper_EN.pdf
27. European Cluster Collaboration. 2020. *European SMEs and the Impact of COVID-19*. [Online]. [Accessed 15 August 2021]. Available from: https://clustercollaboration.eu/sites/default/files/european_smes_and_the_impact_of_covid.pdf
28. European Commission. 2020. *Questions and answers on the Coronavirus Response Investment Initiative Plus: New actions to mobilise essential investments and resources. 02 April 2020*. [Online]. [Accessed 21 August 2021]. Available from: https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/qanda_20_574
29. European Commission. 2021. 2021 report on gender equality in the EU. *Women in Science Blog*. [Online]. [Accessed 14 August 2021]. Available from: https://ec.europa.eu/info/sites/default/files/aid_development_cooperation_fundamental_rights/annual_report_ge_2021_en.pdf
30. European Commission. 2021. *Jobs and economy during the coronavirus pandemic*. [Online]. [Accessed 15 August 2021]. Available from: https://ec.europa.eu/info/live-work-travel-eu/coronavirus-response/jobs-and-economy-during-coronavirus-pandemic_en

31. European Commission. 2021. *Recovery plan for Europe*. [Online]. [Accessed 14 August 2021]. Available from: https://ec.europa.eu/info/strategy/recovery-plan-europe_el
32. European Investment Fund. 2021. *EIF rolls out a €100 million COVID-19 InnovFin support fund for innovative companies with its first investments*. [Online]. [Accessed 21 August 2021]. Available from: https://www.eif.org/what_we_do/guarantees/news/2021/eif-rolls-out-a-100million-covid-19-innovfin-support-fund-for-innovative-companies.htm
33. European Parliament. 2021. *Covid-19: how the EU fights youth unemployment*. [Press Release]. [Accessed 09 August 2021]. Available from: <https://www.europarl.europa.eu/news/en/headlines/society/20200709STO83004/covid-19-how-the-eu-fights-youth-unemployment>
34. European Stability Mechanism. 2020. *ESM's role in the European response*. [Online]. [Accessed 21 August 2021]. Available from: <https://www.esm.europa.eu/content/europe-response-corona-crisis>
35. Fana, M., Pérez, S. and Macías, E. 2020. Employment impact of Covid-19 crisis: from short term effects to long terms prospects, *Journal of Industrial and Business Economics*. **47**, pp.391–410.
36. Garrett, T. A. 2007. *Economic Effects of the 1918 Influenza Pandemic Implications for a Modern-day Pandemic*. [Online]. Working Paper No. CA0721. Federal Reserve Bank of St. Louis. [Accessed 07 August 2021]. Available from: https://www.stlouisfed.org/~media/files/pdfs/community-development/research-reports/pandemic_flu_report.pdf
37. Giupponi, G. and Landais, C. 2020. *Building effective short-time work schemes for the COVID-19 crisis*. [Online]. [Accessed 21 August 2021]. Available from: <https://voxeu.org/article/building-effective-short-time-work-schemes-covid-19-crisis>
38. Gourinchas, P.-O., Kalemli-Özcan, Ş., Penciakova, V. and Sander, N. 2021. *COVID-19 and SMEs: A 2021 "Time Bomb"?*. [Online]. Working Paper No. 28418. National Bureau of Economic Research. [Accessed 16 August 2021]. Available from: <http://www.nber.org/papers/w28418>
39. Hallegatte, S. and Przulski, V. 2010. *The economics of natural disasters: Concepts and Methods*. [Online]. Policy Research Working Paper No. 5507. World Bank Policy Research Working Paper Series. [Accessed 08 August 2021]. Available from: <https://openknowledge.worldbank.org/handle/10986/3991>
40. Holton, S., Parle, C., Phelan, G. and Stuart, R. 2020. *COVID-19: Monetary policy in times of crisis*. [Online]. Economic Letters 08/EL/20, Central Bank of Ireland.

- [Accessed 02 September 2021]. Available from: <https://ideas.repec.org/p/cbi/ecolet/08-el-20.html>
41. International Labour Organization. 2020. The impact of COVID-19 on the tourism sector. [Online]. *ILO Sectoral Brief: COVID-19 and the tourism sector* [Accessed 15 August 2021]. Available from: https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---ed_dialogue/---sector/documents/briefingnote/wcms_741468.pdf
 - a. Issing, O. 2020. The COVID-19 crisis: A Hamilton moment for the European Union?. *International Finance*, 23(2), pp.340-374.
 42. Jones, P. and Comfort, D. 2020. The COVID-19 Crisis, Tourism and Sustainable Development. *Athens Journal of Tourism*. 7(2), pp. 75-86.
 43. Jordà, Ò., Singh, S. R. and Taylor, A. M. 2020. *Longer-Run Economic Consequences of Pandemics*. [Online]. Working Paper 2020-09. Federal Reserve Bank of San Francisco. [Accessed 07 August 2021]. Available from: <https://doi.org/10.24148/wp2020-09>
 44. Juergensen, J., Guimón, J. and Narula, R. 2020. European SMEs amidst the COVID-19 crisis: assessing impact and policy responses. *Journal of Industrial and Business Economics*. 47, pp.499–510.
 45. Kukanja, M., Planinc, T. and Sikošek, M. 2020. Crisis Management Practices in Tourism SMEs During the Covid-19 Pandemic. *Organizacija*. 53, pp.346-361.
 46. Kumar, A. 2021. Technology Adoption: A Solution For SMEs to Overcome Problems During COVID-19. *Academy of Marketing Studies Journal*, 25(1), pp.1-16.
 47. Liu, A. and Pratt, S. 2017. Tourism's Vulnerability and Resilience to Terrorism. *Tourism Management*. 60, pp.404-417.
 48. Lopriore, M. and Vlachodimitropoulou, M. 2021. *Recovery and Resilience Plans for the Next Generation EU: a unique opportunity that must be taken quickly, and carefully*. [Online]. European Institute of Public Administration (EIPA) Paper. [Accessed 02 September 2021]. Available from: https://www.eipa.eu/wp-content/uploads/2021/02/EIPA_Paper_Recovery-and-Resilience-Plans-for-the-Next-Generation-EU_Digitaal.pdf
 49. Ludvigson, S. C., Ma, S. and Ng, S. 2020. *COVID-19 and The Macroeconomic Effects of Costly Disasters*. [Online]. Working Paper No. 26987. National Bureau of Economic Research Working Paper Series. [Accessed 07 August 2021]. Available from: https://www.nber.org/system/files/working_papers/w26987/w26987.pdf
 50. Marques Santos, A., Madrid, C., Haegeman, K. and Rainoldi, A. 2020. Behavioural changes in tourism in times of COVID-19. [Online]. Luxembourg:

- Publications Office of the European Union. [Accessed 14 August 2021]. Available from: <https://op.europa.eu/en/publication-detail/-/publication/7174abf8-e80a-11ea-ad25-01aa75ed71a1/language-en>
51. Morens, M. D., Taubenberger, J. K. and Fauci, A. S. 2021. A Centenary Tale of Two Pandemics: The 1918 Influenza Pandemic and COVID-19, Part I, *American Journal of Public Health*. **111**(6), pp.1086-1094
 52. Müller, T. and Schulten, T. 2020. Ensuring fair short-time work - a European overview. [Online]. ETUI, The European Trade Union Institute. [Accessed 21 August 2021]. Available from: <https://www.etui.org/publications/policy-briefs/european-economic-employment-and-social-policy/ensuring-fair-short-time-work-a-european-overview>
 53. O'Higgins, N. and Verick, S. 2021. An update on the youth labour market impact of the COVID-19 crisis. Statistical Brief, International Labour Organization. [Accessed 08 August 2021]. Available from: https://www.ilo.org/emppolicy/pubs/WCMS_795479/lang--en/index.htm
 54. Organisation for Economic Co-operation and Development (OECD). 2021. *What have countries done to support young people in the COVID-19 crisis?*. [Online]. OECD Policy Responses to Coronavirus (COVID-19). Paris: OECD Publishing, [no pagination]. [Accessed 14 August 2021]. Available from: <https://doi.org/10.1787/ac9f056c-en>.
 55. Orsholitis, D. 2014. *The Causes and Consequences of the 2008 Financial Crisis*. Bachelor's Thesis, Université de Genève.
 56. Pablo Hernández de Cos. 2021. *The European Central Bank's monetary policy: response to the pandemic crisis and future challenges*. [Online]. Banco de España. [Accessed 02 September 2021]. Available from: <https://www.bis.org/review/r210304g.pdf>
 57. Palomino, J. C., Rodríguez, J. G., and Sebastian, R. 2020. Wage inequality and poverty effects of lockdown and social distancing in Europe. *European Economic Review*. **129**, [no pagination].
 58. Panwar, V. and Sen, S. 2019. Economic Impact of Natural Disasters: An Empirical Re-examination, *Margin: The Journal of Applied Economic Research*. **13**(1), pp. 109–139.
 59. Pedauga, L., Sáez, F. and Delgado-Márquez, B. L. 2021. Macroeconomic lockdown and SMEs: the impact of the COVID-19 pandemic in Spain. *Small Business Economics*. [no pagination].
 60. Pelling, M., Özerdem, A. and Barakat, S. 2002. The Macro-Economic Impact of Disasters. *Progress in Development Studies*. **2**(4), pp.283-305.

61. Poulidakas, K. and Branka, J. 2020. *EU Jobs at Highest Risk of COVID-19 Social Distancing: Will the Pandemic Exacerbate Labour Market Divide?*. Luxembourg: Publications Office of the European Union. Cedefop Working Paper Series - No 1. Available from: <http://data.europa.eu/>
62. Profeta, P., Caló, X. and Occhiuzzi, R. 2021. *COVID-19 and its economic impact on women and women's poverty*. [Online]. European Parliament. [Accessed 14 August 2021]. Available from: <http://www.europarl.europa.eu/supporting-analyses>
63. Reinhart, C. M. and Rogoff, K. S. 2009. *The aftermath of financial crises*. *American Economic Review*, **99**(2), pp.466-72.
64. Rodríguez-Caballero, C. V. and Vera-Valdés, J. E. 2020. Long-Lasting Economic Effects of Pandemics: Evidence on Growth and Unemployment. *Econometrics* 2020. **8**(3), pp.9-13.
65. Sallouse, A. and Seddiki, A. 2021. Support Measures for SMEs to Recover From the Covid 19 Crisis "The European Union and North African Countries". *Al Bashaer Economic Journal*. **7**(2), pp.1033-1046.
66. Sapir, A. 2020. *Why has COVID-19 hit different European Union economies so differently?* [Online]. Policy Contribution 2020/18, Bruegel. [Accessed 08 August 2021]. Available from: <https://www.bruegel.org/2020/09/why-has-covid-19-hit-different-european-union-economies-so-differently/>
67. Taubenberger, J. K. 2019. Scientific Insights into the 1918 Influenza Pandemic and Their Implications for the Future. *Proceedings of the American Philosophical Society*. **163**(4), pp.312-324.
68. Tesche, T. 2020. *The European Union's response to the coronavirus emergency: an early assessment*. [Online]. Working Paper No. 157/2020. LSE 'Europe in Question' Discussion Paper Series. [Accessed 13 August 2021]. Available from: https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=3624730
69. *Tourism and transport in 2020 and beyond*. COM (2020) 550, final. [Online]. [Accessed 15 August 2021]. Available from: <https://www.eesc.europa.eu/en/our-work/opinions-information-reports/opinions/tourism-and-transport-2020-and-beyond>
70. United Nations. 2020. *Financing for Development in the Era of COVID-19 and Beyond Initiative (FFDI)*. [Online]. [Accessed 08 August 2021]. Available from: <https://www.un.org/en/coronavirus/financing-development>
71. UNWTO. 2021. *Impact Assessment of the Covid-19 Outbreak on International Tourism*. [Online]. [Accessed 15 August 2021]. Available from: <https://www.unwto.org/impact-assessment-of-the-covid-19-outbreak-on-international-tourism>

72. Uvarova, O. 2021. *SMEs Digital Transformation in the EaP countries in COVID-19 Time: Challenges and Digital Solutions*. [Online]. Eastern Partnership Civil Society Forum. [Accessed 15 August 2021]. Available from: <https://www.euneighbours.eu/en/east/stay-informed/publications/smes-digital-transformation-eap-countries-covid-19-time-challenges>
73. Varvaressos-Drosos, T. 2021. Youth Unemployment and EU: A Love-Hate Relationship. *Hellenic Association of Political Scientists (HAPSc) Policy Briefs Series*. 2(1), pp.63-69.
74. Zuleeg, F. 2020. *The economic impact of COVID-19 on the EU: From the frying pan into the fire*. European Policy Centre Discussion Paper 23 April 2020. [Accessed 07 August 2021]. Available from: https://www.epc.eu/content/PDF/2020/Economic_impact_of_COVID19_on_EU.pdf
75. Ευρωπαϊκή Επιτροπή. 2021. *Το ευρωπαϊκό μέσο προσωρινής στήριξης για τον μετριασμό των κινδύνων ανεργίας σε κατάσταση έκτακτης ανάγκης (SURE)*. [Online]. [Accessed 21 August 2021]. Available from: https://ec.europa.eu/info/business-economy-euro/economic-and-fiscal-policy-coordination/financial-assistance-eu/funding-mechanisms-and-facilities/sure_el